

**ŠIAULIU UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA**

Specialiosios pedagogikos (specializacija – logopedija) magistrantūros studijų programa

Ingrida Paškevičienė

**AUGMENTINĖS IR ALTERNATYVIOSIOS KOMUNIKACIJOS
TAIKYMO VAIKAMS, TURINTIEMS VIDUTINĮ IR ŽYMŲ
INTELEKTO SUTRIKIMĄ, YPATUMAI**

Magistro baigiamasis darbas

*Magistro darbo vadovė –
doc. A. Garšvienė*

Magistro darbo santrauka

Darbe analizuojami augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos taikymo vaikams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, ypatumai. Iškelta *hipotezė*, kad parinkus tinkamą alternatyviosios komunikacijos sistemą bei individualius jos taikymo būdus, šių vaikų bendravimas ir kalba taps labiau išugdyta.

Anketinės *apklausos metodu* buvo atliktas tyrimas, kurio tikslas – nustatyti vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikams taikomos augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos ypatumus. Atlikta statistinė duomenų analizė, naudojant Microsoft Office Excel kompiuterinę programą. Tyrime dalyvavo 20 logopedų bei 77 specialiųjų pedagogų, dirbančių Vilniaus, Panevėžio bei Šeduvos ugdymo institucijose.

Empirinėje dalyje nagrinėjami šių vaikų bendravimo ypatumai; analizuojami respondentų taikomi AAK metodai ir priemonės; nustatomi asmenys, lemiantys sėkmingos alternatyviosios komunikacijos įgyvendinimą bei išaiškinami sunkumai, su kuriais susiduria specialistai ugdydami šiuos vaikus alternatyviai.

Svarbiausios empirinio tyrimo *išvados*:

1. Augmentinė ir alternatyviaja komunikacija yra vadinamos asmenų, turinčių kalbos ir kitų komunikacijos sutrikimų, naudojamos papildomos ir pagalbinės priemonės, padedančios jiems išreikšti savo mintis, norus ir idėjas. Šių vaikų bendravimas pasižymi menku poreikiu bendrauti, pavaldumu atsitiktinių išorinių poveikių įtakai, negebėjimu konstruktyviai spręsti bendravimo problemų.

2. Šiems vaikams būdingas bendravimo su bendraamžiais, svetimais žmonėmis stygius. Vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai pasižymi simbolių, gestų, paveikslėlių suvokimu ir jų naudojimu, skatinami užmezga kontaktus, geba bendrauti kalba. Žymų intelekto sutrikimą turintiems vaikams būdingas nenoras bendrauti arba jie bendrauja tik skatinami, be to jie pasižymi priešininomosi reakcijomis: agresija, pykčiu.

3. Logopedų pasirenkamos alternatyviosios komunikacijos priemonės, dirbant su vidutinį intelekto sutrikimą turinčiais vaikais, yra gestai, simboliai, vokalizacija, paveikslėliai, bei šių priemonių kombinacija su kitomis priemonėmis (gestas – judesys; mimika – simbolis). Specialieji pedagogai renka vokalizaciją, paveikslėlius, gestus, tačiau vengia simbolių. Artimiausi bendravimo partneriai – logopedas, specialusis pedagogas, klasės mokytojas, klasės draugai, su kuriais šie vaikai dažniausiai komunikuoja pamokų, užklasinų užsiėmimų metu.

4. Vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai rodo daugiau iniciatyvos bendraujant, naudoja pažangias alternatyviosios komunikacijos priemones, geba užmegzti kontaktą, įvardija daiktus, geba žodžiais reikšti poreikius. Žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai tokiais gebėjimais pasižymi retai.

5. Vaikų motyvacijos stoka, tėvų abejingumas, metodinės literatūros bei priemonių stoka sudaro sunkumų logopedams ugdant vaikus alternatyviai. Specialiesiems pedagogams sunkumų sudaro žinių trūkumas, tėvų nepritarimas, laiko stoka, didelis mokinių klasėje skaičius.

Esminiai žodžiai: augmentinė ir alternatyvioji komunikacija, vaikų intelekto sutrikimas, bendravimo ypatumai, alternatyviosios komunikacijos metodai.

Turinys

Magistro darbo santrauka	1
Įvadas	4
1 skyrius. AUGMENTINĖS IR ALTERNATYVIOSIOS KOMUNIKACIJOS TAIKYMO	
VAIKAMS TEORINĖ DALIS	8
1.1. Sutrikusio intelekto samprata	8
1.1.1. Sutrikusio intelekto klasifikacija	9
1.1.2. Vaikų, turinčių vidutinio ar žymaus intelekto sutrikimus, bendravimo ypatumai ...	13
1.2. Alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos samprata	15
1.3. Alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos taikymo būdai	19
1.3.1. Vokalizacija	21
1.3.2. Komunikacija gestais	23
1.3.3. Konkretūs grafiniai simboliai	24
1.3.4. Abstrakčių grafinių simbolių mokymas	26
2 skyrius. AUGMENTINĖS IR ALTERNATYVIOSIOS KOMUNIKACIJOS TAIKYMO	
VAIKAMS EMPIRINĖ DALIS	29
2.1. Tyrimo metodika	29
2.2. Tyrimo imtis	31
2.3. Augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos taikymo praktikoje tyrimo rezultatai..	33
2.3.1. Vaikų, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, bendravimo ypatumai	33
2.3.2. Augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos ugdymo ypatumai	44
2.3.3. Augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos ugdymo kontekstas	51
2.3.4. Sunkumai, su kuriais susiduria specialistai taikydami AAK	54
Išvados	58
Literatūra	59
Summary	63
Priedai	64

Išvadas

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas. Kiekvienas žmogus visą savo gyvenimą kuria savitą bendravimo stilių, iš dalies mėgdžiodamas kitus, iš dalies praktikuodamasis. Neįgaliam žmogui, kuris dėl savo sutrikimo negali bendrauti su aplinkiniais įprastu būdu, t. y. kalba, labai svarbu turėti alternatyvią raiškos galimybę, leidžiančią pristatyti save kitam asmeniui, daryti pasirinkimus, įvaldyti sau ir kitiems suprantamą bendravimo būdą (Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006).

Temos aktualumą pabrėžia dar ir tai, jog intelekto sutrikimas pažeidžia natūralią žmogaus raidą, pažintinių procesų, kalbos plėtotę. Bendravimo gebėjimų stoka, neadekvatus ir socialiai nepriimtinas elgesys sąlygoja didesnę intelekto sutrikimą turinčio asmens atstumimą visuomenėje (Gevorgianienė, 1999). Kyla tikslingo, efektyvaus, orientuoto į vaiką, bendravimo gebėjimų ugdymo reikmė. Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimų ugdymas, pasitelkiant alternatyviąją komunikaciją – vienas iš svarbiausių jų ugdymo uždavinių, turinčių didelę įtaką šios grupės vaikų socializacijai.

Neįgaliesiems (žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto žmonėms) integruotis į visuomenę, visų pirma, labai dažnai sunku dėl greta sutrikusio intelekto esančių kitų sutrikimų – vaikų kalbos ir komunikacijos trūkumai labai pastebimi. Be to, visuomenė dažniau stengiasi padėti palengvinti tik fizinę negalę, nepaisydama, kad neįgaliam žmogui būtinas bent elementarus bendravimas. Tačiau kol kas stokojama informacijos apie būdus ir priemones (alternatyviąją komunikaciją), kuriomis bendrauja nekalbantis, intelekto sutrikimą turintis žmogus (Garšvienė, Neverdauskaitė, 2008).

Sutrikusio intelekto vaikų bendravimas turi savų ypatumų, nes šie asmenys dėl savo negalės specifiškumo save dažniausiai išreiškia ne tik verbaliniais būdais, bet ir visu elgesiu bei laikysena. Galima teigti, kad visas sutrikusio intelekto vaiko elgesys yra bendravimas, todėl savo elgesio supratimas ir elgesio išraiškos būdų išmokymas užtikrina šio asmens bendravimo ir socialinės adaptacijos, t. y. asmenybės prisitaikymo prie socialinės aplinkos, kokybę. Bendravimo elgsena intelekto sutrikimą turintis asmuo perteikia mintis (pažintinė – protinė sritis), atskleidžia jausmus (emocinė sritis), išreiškia norus bei reikalavimus (fizinė sritis). Bendraujant svarbu ne tik bendravimo turinys (racionalusis lygmuo), bet ir bendravimo būdas (emocinis lygmuo) bei intelekto sutrikimą turinčio asmens elgesio išraiška, kuri atspindi jų vidinį ir išorinį bendravimą, t. y. sąveiką su kitais žmonėmis (interakcinis lygmuo) (Vaicekauskienė, 2010).

Didelių ir labai didelių specialiųjų poreikių vaikai susiduria su dideliais sunkumais, jiems reikalinga individuali, kompetentinga bei kompleksinė specialioji pagalba: logopedo, specialiojo

pedagogo, kineziterapeuto, socialinio pedagogo, psichologo, mokytojo padėjėjo. Deja ši pagalba ne viską gali. Nors tokie vaikai niekada nepasieks aukštų mokymosi rezultatų, tačiau galima jiems padėti pajauti sėkmės pojūtį, nugalėti baimes, nepasitikėjimą (Bartkuvienė; Bikuličienė, Bulotaitė, 2003).

Nėra abejonių, kad vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų poreikio bendrauti skatinimas, atitinkamų gebėjimų ugdymas, mokymas naudotis jiems prieinamomis bendravimo priemonėmis – vienas iš sudėtingiausių specialiojo ugdymo uždavinių.

Bendravimas – tai tarpusavio sąveika tarp mažiausiai dviejų partnerių, turinčių ne tik skirtingą patirtį, bet ir nevienodas raiškos galimybes. Vadinasi, kalbėti apie neįgalių vaikų alternatyviuosius bendravimo būdus yra svarbu todėl, kad šiai vaikų grupei tai yra vienintelė galimybė išreikšti save, o visiems kitiems – savotiškas mokymosi procesas siekiant perprasti neįgaliajam prieinamą bendravimo alternatyvą.

Nors sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ypatumus nagrinėjo Bakk, Grunewald (1998); Elijošienė (1998); Garšvienė ir Ivoškuvienė (2003); Jurevičienė, Kaffemanienė (2009), Kaffemanienė, Čegyte (2006) ir kt. autorių darbuose, o šių vaikų komunikacijos ugdymo ypatumus nagrinėjo Daniels, Stanford (2000), Kaffemanienė, Burneckienė (2001), Ivoškuvienė, Balčiūnaitė (2002), Elijošienė (2003), Ruškus (2003), Hallahan, Kauffman (2003), Liaudanskienė ir Valūnienė (2006) ir kt., tačiau vis dar trūksta informacijos, kaip alternatyvioji komunikacija, dirbant su vidutinį ir žemą intelekto sutrikimą turinčiais vaikais, taikoma praktiškai.

Tyrimo objektas – augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos taikymo vaikams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, ypatumai.

Hipotezė – parinkus tinkamą alternatyviosios komunikacijos sistemą bei individualius jos taikymo būdus, šių vaikų bendravimas ir kalba taps labiau išplėtoti.

Tyrimo tikslas – nustatyti vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikams taikomos augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos ypatumus.

Uždaviniai:

1. Teoriniu aspektu išanalizavus vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ypatumus, pateikti augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos sampratą, jos taikymo metodus.
2. Atskleisti vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų komunikavimo ypatumus.
3. Ištirti, kurias alternatyviosios komunikacijos priemones, ugdydami žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikus, taiko logopedai, specialieji pedagogai bei jų vartojimo kontekstą.
4. Palyginti vidutinio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų alternatyviosios komunikacijos būdų bei priemonių poveikį jų ugdymui.

5. Nustatyti problemas, su kuriomis susiduria specialistai, mokydami vaikus alternatyviosios komunikacijos.

Tyrimo metodologija ir metodai. Augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos poveikiui atsiskleisti, ugdant sutrikusio intelekto vaikus, pasirinkti tyrimo metodai:

Teorinė analizė:

- psichologinės, pedagoginės, medicininės, specialaus ugdymo mokslinės literatūros apžvalga.

Empiriniai tyrimo metodai:

- anketinė apklausa;
- kokybinė ir kiekybinė rezultatų analizė.

Tyrimo naudotas taikomasis tyrimo metodas, kuris, tikimasi padės rasti praktinį problemos sprendimo būdą. Tyrimo tikslui atskleisti sudarytos anketos. Anketos anonimiškos, originalios, jas sudarė darbo autorė, remdamasi teorine mokslinės literatūros analize. Anketose naudojami uždaro ir atviro tipo klausimai.

Respondentai parinkti netikimybinio tikslinės atrankos būdu, kuris remiasi tuo, kad tyrimo dalyviai atrenkami neatsitiktinai, o pagal nustatytus kriterijus. Šiuo atveju pagrindinis kriterijus – specialistai ugdantys vaikus, turinčius vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą.

Tyrimo duomenys apdoroti taikant aprašomosios statistikos metodą. Informacija susisteminta naudojant Microsoft Office Excel kompiuterinę programą. Tyrimo duomenų analizėje rezultatai apibendrintai pateikiami diagramose bei lentelėse.

Darbo struktūra. Šį magistro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba; įvadas; teorinė dalis (1 skyrius, 3 poskyriai), empirinė dalis (1 skyrius, 3 poskyriai); išvados, santrauka anglų kalba. Darbo apimtis 66 puslapiai. Darbe pateiktos 6 lentelės ir 37 paveikslai. Literatūros sąrašas. Sąraše pateikiama 61 autoriaus darbai. Priedai: 1 priedas – anketa logopedams, 2 priedas – anketa specialiesiems pedagogams.

Pagrindinės sąvokos

Intelektas – žmogaus sugebėjimas tikslingai veikti, racionaliai mąstyti, panaudoti turimą patyrimą (Medicinos enciklopedija, 1999).

Abstraktusis intelektas – tai tradicinė intelekto samprata, pabrėžianti su mokymosi užduotimis susijusių problemų sprendimą. Jį iš esmės įvertina IQ testai (Ambrukaitis, 2003).

Praktinis intelektas – gebėjimas išlaikyti save ir veikti kaip savarankiškam asmeniui, užsiimant įprasta kasdieninio gyvenimo veikla (Ambrukaitis, 2003).

Socialinis intelektas – gebėjimas suprasti socialinius reikalavimus bei kitų žmonių elgesį ir tinkamai nuspręsti, kaip elgtis socialinėse situacijose (Ambrukaitis, 2003).

Bendravimas – tai tarpusavio sąveika tarp mažiausiai dviejų partnerių, turinčių ne tik skirtingą patirtį, bet ir nevienodas raiškos galimybes (Myers, 2000).

Verbalinė komunikacija – tai tarpusavio sąveika, naudojant kalbos ženklus tarp dviejų ar daugiau žmonių (Baršauskienė, Janulevičiūtė, 2005)

Neverbalinė komunikacija – tai bendravimo procesas, kai informacija perduodama be kalbos priemonių (Vilūnienė, Liaudanskienė, 2006).

Augmentinė komunikacija yra papildoma bendravimo priemonių sistema, naudojama asmens, galinčio reikšti savo mintis žodžiais ar garsais (Vilūnienė, Liaudanskienė, 2006).

Alternatyvioji komunikacija (AK) yra pagalbinė bendravimo priemonių sistema, padedanti reikšti savo mintis verbalinės komunikacijos neturinčiam asmeniui (Garšvienė, 2007).

Vokalizacija – kūdikio tariami garsai, neturintys apibrėžtos reikšmės, lingvistinio priebalsio virtimas balsiu; dainavimo pratimai balsui lavinti tariant vien balsius (Bendrotienė, Bogušienė, Dagtė ir kt., 2001)

Muzikinis ugdymas – asmenybę kuriantis žmonių bendradarbiavimas, sąveikaujant su muzikos meno bei kitomis kultūros vertybėmis (Rinkevičius, 1998).

Gestas – tai rankos (arba abiejų rankų) ir rankos pirštų judesys, simbolizuojantis daiktus, veiksmus, reiškinius (Adomavičius, Ališauskas, Jasiūnas, Rainienė ir Šapalienė, 1995).

Simbolis – (ang. symbol) vaizdas, kuris yra kitų vaizdų, turinių, santykių reprezentavimas. Simbolis – kuo turi daugiau reikšmių, tuo turtingesnis (Psichologijos žodynas, 1993).

Konkretūs grafiniai simboliai yra *Mayer – Johnson* simboliai, piktogramos, ideologogramos ir Švedijoje bei kitose šalyse sukurtos piktogramos (Vilūnienė, Liaudanskienė, 2006).

Bliss simbolių sistema yra tarptautinė simbolių sistema, sukurta 1942 – 1949 metais. Kaip tarptautinė pagalbinės komunikacijos sistema ji buvo pradėta naudoti nuo 1974 metų. 1983 metais buvo patvirtinti šių simbolių tarptautiniai standartai (Vilūnienė, Liaudanskienė, 2006).

1 skyrius. AUGMENTINĖS IR ALTERNATYVIOSIOS KOMUNIKACIJOS TAIKYMO VAIKAMS TEORINĖ DALIS

1.1. Sutrikusio intelekto samprata

Tarptautinių žodžių žodynas (1999) intelektą apibrėžia, kaip suvokimą, prasmę; protą, pažintinius žmogaus sugebėjimus. Medicinos enciklopedijoje (1999) intelektas traktuojamas, kaip žmogaus sugebėjimas tikslingai veikti, racionaliai mąstyti, panaudoti turimą patyrimą.

Giedrienė (2010) nurodo, jog daugelio mokslininkų (Standford ir kt.) nuomone, tik 50 proc. intelektą lemia genai, 20 proc. – sąlygos gimdoje, 20 proc. – aplinka, kurioje augama ir 10 proc. – nenumatytos aplinkybės.

Specialiojoje literatūroje intelekto sutrikimas apibūdinamas kaip protinių sugebėjimų nukrypimas nuo normos, sukeliantis elgesio, emocijų bei socialinio prisitaikymo sutrikimų (Bagdonas, 1995). Šiai sutrikimų grupei priskiriamas protinis atsilikimas, intelekto regresija ir kt. intelekto sutrikimai (Ambrukaitis, 2003).

Daulenskienė (2003) sutrikusį intelektą apibūdina kaip silpnaprotystės formą, kuri pasireiškia dėl nepakankamai ar ydingai besivystančių smegenų. Pagrindinis jos požymis – nevisiškai susiformavusios kognityvinės funkcijos, visų pirma mąstymas.

Liaudanskienė ir Vilūnienė (2006) patikslina, kad intelekto sutrikimas nėra susirgimas ir negali būti painiojamas su psichikos liga. Sutrikusio intelekto vaikai lėtai kaupia gyvenimiškąją patirtį, jiems reikalinga mokymo metodų bei ugdomosios aplinkos struktūra.

Plačiausiai vartojamas Amerikos intelekto ir vystymosi sutrikimų asociacijos apibrėžimas. Protiškai atsilikusių laikomas asmuo, atitinkantis šiuos kriterijus: IQ mažesnis nei 70 – 75; ryškūs sutrikimai dviejų ir daugiau veiklos sferų (bendravimas, apsitarnavimas, savarankiškumas, socialiniai įgūdžiai, poilsis, sveikata ir saugumas, motyvacija, mokymosi gebėjimai, nauda visuomenei, darbas); būklė egzistuoja nuo vaikystės. Vaikams iki 3 metų dažniausiai vartojamas terminas „raidos 10 atsilikimas ar sutrikimas“, o diagnozė tikslinama kuomet jau galima atlikti intelekto ir kitų raidos sferų įvertinimą (Bartkuvienė, Bikuličienė, Bulotaitė, 2003).

Šis apibrėžimas pakoreguotas išskiriant keturis intelekto sutrikimo laipsnius: abstraktusis, praktinis, emocinis ir socialinis.

Abstraktusis intelektas – tai tradicinė intelekto samprata, pabrėžianti su mokymosi užduotimis susijusių problemų sprendimą. Jį iš esmės įvertina IQ testai.

Praktinis intelektas – gebėjimas išlaikyti save ir veikti kaip savarankiškam asmeniui, užsiimant įprasta kasdieninio gyvenimo veikla.

Socialinis intelektas – gebėjimas suprasti socialinius reikalavimus bei kitų žmonių elgesį ir tinkamai nuspręsti, kaip elgtis socialinėse situacijose.

Protinis atsilikimas sudaro didžiausią intelekto sutrikimų grupę. Tai sutrikimas, kuris pasireiškia vaiko negrįžtamą pažintinės veiklos (ypač mąstymo proceso) pažeidimu, valios, emocijų neišsivystimu, dažnomis fizinėmis negalėmis (Ambrukaitis, 2003). Šie reiškiniai atsiranda dėl biologinio centrinės nervų sistemos nepakankamumo, ypač susijusio su sudėtingiausiomis ir vėliausiai bręstančiomis smegenų struktūromis. Tokį nepakankamumą gali sukelti centrinės nervų sistemos ligos (meningitas, encefalitas, meningoencefalitas ir kt.), galvos smegenų traumos (gimdymo ir buitinės), paveldėjimas, kiti žalingi egzogeniniai ir endogeniniai veiksniai. Protinio atsilikimo sampratoje akcentuojami 3 požymiai:

1. Organinis ar funkcinis centrinės nervų sistemos pažeidimas.
2. Pažintinės veiklos sutrikimas.
3. Negrįžtamas (pastovus) pažintinės veiklos sutrikimo pobūdis (Ambrukaitis, 2003).

Tik esant visiems 3 išvardytiems požymiams galima konstatuoti protinį atsilikimą.

The Renaming of Mental Retardation: Understanding the Change to the Term Intellectual Disability (2007) straipsnio autoriai (Robert, Schalock, Ruth, Luckasson ir kt.) teigia, kad mokslininkai nusprendė terminą „*protinis atsilikimas*“ pakeisti platesniu terminu „*intelekto sutrikimas*“. Vis daugiau ir daugiau mokslininkų vartoja terminą „*intelekto sutrikimas*“.

Apibendrinant teigtina, kad dažniausiai intelekto sutrikimas apibūdinamas, kaip žmogaus būklė, dėl kurios apriboti jo gebėjimai ir sutrikdyta raida. Tyrėjai, apibūdindami intelekto sutrikimo grupes, pabrėžia, kad sutrikimas paveikia visas vaiko sritis, įskaitant ir emocijas.

1.1.1.Sutrikusio intelekto klasifikacija

Bartkuvienė, Bikuličienė, Bulotaitė (2003) nurodo, kad protiškai atsilikę asmenys Amerikoje buvo pradėti skirstyti į idiotus, imbecilus ir moronus. Tik maždaug po 50 metų Amerikos protinio atsilikimo asociacija šį skirstymą pakeitė į penkių laipsnių sistemą. Skirstoma pagal IQ: ribotas nuo 67 iki 83, nežymus 50 – 66, vidutinis 31 – 49, žymus 32 – 16 ir gilus, kuomet IQ mažiau už 16 balų. Vėliau buvo koreguojamos IQ ribos.

Nepriklausomai nuo buvusio skirstymo, ugdymo specialistai įsivedė savo klasifikaciją. Visi mokyklinio amžiaus vaikai, turintys protinį atsilikimą buvo suskirstyti į ugdomus, treniruojamus ir netreniruojamus arba visiškai priklausomus. Ugdomiesiems buvo paruošiamos adaptuotos mokymosi programos, treniruojamieji buvo mokomi kasdienės veiklos įgūdžių. Dešimtojoje Tarptautinėje ligų klasifikacijos revizijoje protinis atsilikimas skirstomas į keturis laipsnius: nežymus, vidutinis, žymus ir gilus (Biasini, Grupe, Bray, 2009).

Hallahan ir Kauffman (2003) vadovaudamiesi Amerikos protinio atsilikimo asociacija (American Association on Mental Retardation), siūlo tokią intelekto sutrikimų klasifikacijos schemą, pagal būtinos pagalbos lygmenis:

- Protarpinė pagalba – kai pagalba teikiama „pagal poreikius“, epizodiškai, esama reikalinga kai kuriam laikui.
- Ribota pagalba – intensyvesnė reguliariai teikiama pagalba, tačiau ji nėra nuolatinė.
- Ekstensyvi pagalba – teikiama įvairiomis sąlygomis ir reguliariai.
- Nuolatinė pagalba – pastovi, intensyvi, reikalaujanti specialistų ir išlaidų.

Bakk, Grunewald (1997) intelekto sutrikimą skirsto į: *neryšką, vidutinišką ir ryšką intelekto sutrikimą*. Intelekto sutrikimo laipsnis nustatomas atsižvelgiant į asmens sunkumus, kuriuos jis patiria, susidurdamas su įvairiais reikalavimais mokykloje bei darbe, kur jam savarankiškai reikia susidoroti su tam tikra užduotimi.

Intelekto sutrikimus turinčius asmenis specialistai dažniausiai klasifikuoja pagal jų problemų sunkumą: *nežymus protinis atsilikimas; vidutinis protinis atsilikimas; žymus protinis atsilikimas; labai žymus protinis atsilikimas; nepatikslingas intelekto sutrikimas*. Tokia intelekto sutrikimų klasifikacija yra pateikta bendrame Lietuvos Respublikos Švietimo ir Mokslo, Lietuvos Respublikos Sveikatos Apsaugos ir Lietuvos Respublikos Socialinės Apsaugos ir Darbo ministerijų įsakyme „Dėl specialiųjų poreikių asmenų sutrikimų ir jų laipsnių nustatymo ir specialiųjų poreikių asmenų priskyrimo specialiųjų ugdymosi poreikių grupei tvarkos“ (2011).

Šiandieninėje praktikoje (Ambrukaitis, 2003) skiriami 4 intelekto atsilikimo laipsniai:

1. Nežymus (IQ 69 – 50).
2. Vidutinis (IQ 49 – 35).
3. Žymus (IQ 34 – 20).
4. Labai žymus (IQ mažiau už 20).

Žmonės, kurių intelekto įvertis yra mažesnis nei 70, yra laikomi protiškai neįgaliais.

Anot Pukinskaitės (2001), bendras intelekto koeficientas lieka viena iš pagrindinių intelekto nustatymo priemonių, tačiau mokslininkai sutaria, kad jis neduoda pakankamai informacijos apie vaiko intelekto funkcionavimo ypatumus.

Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikai – tai vaikai, kurių intelekto koeficientas IQ – 49–20, o adaptyvaus elgesio gebėjimai yra menki. Pagrindinis sutrikusio intelekto požymis – nepakankami abstraktaus mąstymo gebėjimai, kurie apsunkina daugelio gebėjimų ir nuostatų formavimąsi. Šios grupės vaikų apibūdinimą sunkina tai, kad tokia diagnozė dažniausiai reiškia sutrikimų kompleksą, o tą kompleksą sudarančių sutrikimų deriniai gali būti labai skirtingi ir lemti labai įvairias elgesio, emocijų, kognityvinių procesų apraiškas.

Vaikai, turintys vidutinį intelekto sutrikimo laipsnį, pasak Bak ir Grunewald (1998), turi ribotas mokymosi galimybes, bet dalis vidutinį intelekto sutrikimą turinčių vaikų išmoksta

pagrindinių įgūdžių, reikalingų rašyti, skaityti ir skaičiuoti. Vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikai gali atlikti nesudėtingą praktinį darbą, jei jiems skirtos užduotys kruopščiai struktūruojamos ir garantuojama kvalifikuota priežiūra. Tai, kad jie geba užmegzti kontaktą, bendrauti su kitais asmenimis, dalyvauti nesudėtingoje socialinėje veikloje, rodo ir tam tikrą jų socialinį brandumą. Daugelis vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų turi papildomą negalę, pvz., regos, klausos, kalbos ar judėjimo sutrikimo.

Žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai negeba atlikti daugelį protinių operacijų. Jų kalba neišlavinta, nes jie nesupranta kalbos arba supranta ją blogai. Šie vaikai labiau reaguoja į balso intonaciją, o ne į žodžių prasmę. Jų veikla apsiriboja automatiškais veiksmais arba elementariomis reakcijomis į išorinius dirgiklius.

Tuo tarpu Dembinskas (2003), apibūdindamas labai žymų intelekto sutrikimą turinčius vaikus, teigia, kad labai žymiai protiškai atsilikę vaikai negeba atlikti visiškai jokių protinių operacijų. Jų kalba neišlavėjusi, kai kurie gali pasakyti keletą žodžių, kurių prasmė jiems nevisiškai aiški. Labiau reaguoja į intonaciją, negu į žodžių prasmę. Autoriaus teigimu, dauguma labai žymiai protiškai atsilikusių asmenų neturi valyvumo įgūdžių. Jie beveik arba visiškai negali pasirūpinti savo pagrindinių poreikių patenkinimu, todėl būtina nuolatinė priežiūra ir pagalba. Veikla apsiriboja instinktyviais veiksmais arba elementariomis reakcijomis į išorinius dirgiklius. Žymiai ir labai žymiai protiškai atsilikusieji ugdomi pagal individualias specialiąsias programas.

Bartkuvienė, Bikuličienė, Bulotaitė (2003) papildė Dembinską (2003) ir nurodo, kad labai žymiai sutrikusio intelekto vaikų aplinkos, savęs aplinkoje ir kitų žmonių pažinimo gebėjimai dar labiau riboti (intelekto koeficientas – žemiau kaip 20). Šie vaikai laiko sampratos, orientacijos erdvėje, priežasties ir pasekmės ryšių suvokimo, kalbos ir komunikacijos požiūriu atitinka vaiko raidą iki maždaug 3 metų, todėl jų ugdymo pagrindą sudaro sensomotorinis ugdymas. Šių vaikų ugdymui, kaip ir raidai apskritai, didelę reikšmę turi taktilinių (lytėjimo), regėjimo, klausos pojūčių bei kūno padėties ir judesio pajautimo lavinimas. Regėjimu, lytėjimu, kitais pojūčiais, kūno padėtimi ir atliekamu judesiu gaunama informacija sudaro vaikui sąlygas tyrinėti ir geriau pažinti jį supančią aplinką, leidžia nustatyti erdvės ribas, daikto padėtį erdvėje, padeda išlaikyti dėmesį ir gerina gebėjimą mėgdžioti. Dėmesio išlaikymas ir gebėjimas mėgdžioti yra žymų ir labai žymų intelekto sutrikimą turinčio vaiko mokymo pagrindas.

Tarp šių keturių laipsnių yra labai ryškūs skirtumai. Šie skirtumai sąlygoja šių vaikų, atsižvelgiant į intelekto sutrikimo laipsnį, tinkamos alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos priemonių parinktį. 1 lentelėje bandyta atskleisti šių 4 intelekto sutrikimą turinčių vaikų bruožus.

Sutrikusio intelekto vaikų bruožai

Intelektinio sutrikimo laipsnis	Bendravimo ypatumai
Nežymus intelekto sutrikimas	Šie vaikai nesiskiria savo išvaizda nuo bendraamžių. Tačiau jų pasaulio pažinimas ribotas ir lėtas. Kalba – skurdi, neišplėtotą. Pradėjus lankyti mokyklą, išryškėja skaitymo bei rašymo problemos. Jiems būdingas lėtas suvokimo tempas. Jų bendravimas menkas dėl kalbos neišsivystymo. Tačiau, šie specialistų ugdomi vaikai, pasiekus pilnametystę, gali išmokyti savarankiškai bendrauti su bendraamžiais.
Vidutinis intelekto sutrikimas	Išvaizda gali taip pat nesiskirti nuo bendraamžių. Mokymosi galimybės ribotos, tačiau, tinkamai juos ugdam, gali išmokyti pagrindinių įgūdžių. Geba užmegzti kontaktą ir bendrauti su bendraamžiais. Gali atlikti aiškiai, struktūrizuoti pateiktą praktinę užduotį.
Žymus intelekto sutrikimas	Šiai vaikų grupei būdingas žymus kalbos neišsivystymas. Esant žymiam kalbos neišsivystymui, vaikai visiškai nekalba arba norus ir mintis reiškia garsažodžiais, gestais, mimika (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1998). Žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimui būdinga tai, kad daugiausia dėmesio skiriama bendrųjų poreikių bei emocijų raiškiai.
Labai žymus intelekto sutrikimas	Išvaizda skiriasi nuo bendraamžių, kas lemia didesnę jų socialinę atskirtį. Negeba atlikti jokių protinių operacijų. Kalba neišlavinta arba visai nekalba. Negali savimi pasirūpinti, jiems reikalinga nuolatinė pagalba ir priežiūra.

(Sudaryta darbo autorės, remiantis literatūros apžvalga)

Apibendrinant 1 lentelėje pateiktus vidutinį ir žymų intelekto sutrikimo laipsnį turinčių vaikų bruožus, galima teigti, kad asmenys, kuriems nustatytas vidutinis, žymus ar labai žymus intelekto sutrikimas, kitaip negu turintys lengvesnį sutrikimo laipsnį, dažnai savo išvaizda skiriasi nuo bendraamžių. Tokiems vaikams intelekto sutrikimas paprastai nustatomas kūdikystėje ar prieš pradėdant jiems lankyti mokyklą. Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimas yra ribotas, jų žodynas – skurdus, tačiau parinkus jiems tinkamą alternatyvios komunikacijos būdą bei priemones, galima šiems vaikams suteikti galimybę sėkmingiau socializuotis. Nežiūrint to, kad sutrikimas paveikia visas vaiko raidos sritis, pradėdant pažinimo veiklą, valia ir emocijomis, baigiant sensorika, tikslingas ugdymo procesas gali lemti šių vaikų patenkinamą ar visai sėkmingą socializaciją.

1.1.2. Vaikų, turinčių vidutinio ar žymaus intelekto sutrikimus, bendravimo ypatumai

Bendravimas – tai tarpusavio sąveika tarp mažiausiai dviejų partnerių, turinčių ne tik skirtingą patirtį, bet ir nevienodas raiškos galimybes. Vadinasi, kalbėti apie neįgalių vaikų alternatyvius bendravimo būdus yra svarbu todėl, kad šiai vaikų grupei tai yra vienintelė galimybė išreikšti save, o visiems kitiems – savotiškas mokymosi procesas siekiant perprasti neįgaliajam prieinamą bendravimo alternatyvą (Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006).

Bendravimas yra viena iš svarbiausių sutrikusio intelekto vaikų visaverčio funkcionavimo bet kokioje visuomenėje sąlygų. Bendraudami su suaugusiais ir bendraamžiais, sutrikusio intelekto vaikai reiškia savo norus ir gali tikėtis jų patenkinimo, sudaromos galimybės geriau pažinti save ir kitus, mokomasi laikytis elementarių bendravimo taisyklių, įvaldyti bendravimo priemones, gauti daugiau informacijos apie supančią aplinką (Garšvienė, 1996).

Tačiau Elijošienė (1998) prieštarauja Garšvienei ir teigia, kad intelekto sutrikimą turinčio vaiko poreikis bendrauti, pažinti pasaulį yra labai menkas. Dėl centrinės nervų sistemos pažeidimų labai sutrinka kalbos vystymasis. Autorė pabrėžia, jog sutrikusio intelekto vaikai ypač daug sunkumų patiria mokydami skaityti ir rašyti. Šių vaikų mąstymui būdingas didelis inertiškumas, lėtumas, siaurumas, paviršutiniškumas, nekritiškumas. Šios savybės išlieka visą gyvenimą.

Garšvienė ir Bukantienė (1999) teigia, kad bendravimo gebėjimų raida susijusi su pažinimo ir kalbos raida: vaikams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, būdingas vidutinis, žymus ar labai žymus kalbos neišsivystymas.

Žymiam kalbos neišsivystymui būdingas negebėjimas mėgdžioti suaugusiųjų kalbos, visiškai nekalbėjimas arba kalbos priemonės sudaro keletas garsažodžių. Neretai garsinę vaiko kalbą papildo, patikslina, paaiškinantys gestai, mimika. Pasyvus žodynas gausesnis už aktyvųjį (Daugirdienė, 2003). Autorė teigia, kad vidutiniam kalbos neišsivystymui būdingi šnekamosios kalbos pradmenys, ribotas kalbos suvokimas; žodžiai suvokiami tik konkrečioje situacijoje. Labai ryškūs garsų tarimo trūkumai, vyrauja paprasti vieno žodžio sakiniai. Tačiau vaikų kalbinės galimybės yra neblogos: bendraujama ne tik gestais, bet ir žodžiais; pasyvus ir aktyvus žodynas gausokas; vaikai įsitraukia į pokalbį, atsako į klausimus.

Garšvienė (1993) ir Gevorgianienė (1999) daro išvadą, kad vidutinio intelekto sutrikimo vaikų bendravimo ypatumai remiasi tuo, kad pažymimas menkas poreikis bendrauti, pavaldumas atsitiktinių išorinių poveikių įtakai, negebėjimas konstruktyviai spręsti bendravimo problemų. Negebėjimas apibendrinti, abstrahuoti, pažintinių interesų nebuvimas ar siaurumas sąlygoja bendravimą, kuriame dažniausiai dominuoja nenorėjimas bei nemokėjimas išklaudyti ir išgirsti

bendravimo partnerio. Vaikai nevykdo daugelio instrukcijų, nes jų nesupranta. Didelė dalis vaikų supranta tik elementarią kalbą.

Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto asmenų bendravimo įgūdžių ir apskritai socialinės kompetencijos plėtrą jau iš pat pradžių riboja ir iškreipia pirminiai psichinių funkcijų sutrikimai. Skirtingai nuo neturinčių raidos sutrikimų asmenų, jų mokėjimas bendrauti nesiformuoja savaime kaip aplinkinio pasaulio atradimo, pažinimo ir sąveikos su juo rezultatas. Apibūdinant asmenų, turinčių intelekto sutrikimą, bendravimo ypatumus, nurodomas menkas poreikis bendrauti, pavaldumas atsitiktinių išorinių poveikių įtakai, negebėjimas konstruktyviai spręsti bendravimo problemas (Gevorgianienė, 1998).

Žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimui būdinga tai, kad daugiausia dėmesio skiriama bendrųjų poreikių bei emocijų raiškai. Vaikų emocijas kartais sudėtinga suprasti, tačiau nuolat bendraujant apie jas galima spręsti pagal jų specifinę raišką. Judesiais ir gestais, mimika, poza siekiama patraukti aplinkinių dėmesį; neblogai supranta ir su jais kalbančiojo intonaciją, mimiką (Garšvienė, Ivoškuvienė (2003).

Garšvienė, Ivoškuvienė (2003) lygindamos žymaus ir vidutinio intelekto sutrikimus turinčių vaikų bendravimą, pastebi, kad vidutinio intelekto sutrikimų vaikai pajėgūs suvokti simbolius, paveikslėlius; mėgsta vartyti knygeles, atpažįsta ir įsimena žodžių grafinį vaizdą. Supranta, kas sakoma, jei vartojami kasdieniai žodžiai, kalbama trumpais sakiniais. Ilgos instrukcijos neišklauso ligi galo, pamiršta pradžią. Kalba netaisyklingai tardami žodžius, supranta kai kurias laiko sąvokas – *vakar, šiandien, rytoj*, keletą kiekio sąvokų; pažįsta artimiausią namų aplinką, išpūdžius sugeba grupuoti į kategorijas. Sunkiai suranda draugų, negeba savarankiškai žaisti bendrų žaidimų, dalyvauti kitokio pobūdžio veikloje.

Gevorgianienės (1999) teigimu, dominuojančios vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo formos yra: situacinė – asmeninė (dėmesio siekimas); situacinė – dalykinė (bendravimą skatina bendros veiklos motyvas); rečiau, vyresniame ikimokykliniame amžiuje – nesituacinė – pažintinė (bendravimo motyvas – ko nors pažinimas). Cascella ir McNamara (2005) papildė Gevorgianienę ir teigia, kad šių vaikų bendravimo tikslai – aplinkinių elgesio įtakojimas, žinios siuntimas apie nesuprastą informaciją, veiklos ar daiktų prašymas, protestas prieš nepageidaujamus veiksmus; fiziologinių bei elementarių socialinių poreikių patenkinimas.

Jurevičienė ir Kaffemanienė (2009) atliko tyrimą, kurio tikslas buvo – nustatyti vidutiniškai sutrikusio intelekto socialinių įgūdžių formavimąsi. Pedagogų apklausos duomenimis, vidutiniškai sutrikusio intelekto paauglių socialinių įgūdžių struktūroje dominuoja neverbaliniai (emocinio kontakto, savęs pažinimo, savikontrolės ir socialinės situacijos atpažinimo) gebėjimai. Tyrimas parodė, kad daugumai vidutiniškai sutrikusio intelekto mokinių nebūdingi sudėtingesni bendravimo, orientacijos sudėtingose socialinės sąveikos situacijose, problemų sprendimo gebėjimai.

Duker (1991) pastebėjimu, vėluoja ne tik verbalios kalbos, bet ir ją lydinčios neverbalinės komunikacijos raida. Jau ikikalbiniame ankstyvajame amžiuje vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų mimika ir gestai būna gana skurdūs (Duker, 1991). Tačiau Urbonienės (2001) tyrimai rodo, jog aukštesniųjų lavinamųjų klasių mokiniai, tinkamai ugdomi šeimoje ir mokykloje, įgyja verbalinio ir neverbalinio bendravimo įgūdžių. Su dauguma žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto mokinių nesunku užmegzti kontaktą, jie domisi nepažįstamais žmonėmis, jaučia poreikį komunikuoti, keistis informacija.

Kaffemanienės, Čegyčės (2006) teigimu, esminis vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų ugdymo komponentas – intensyviųjų bendravimo gebėjimų ugdymas.

Vaicekauskienė (2004) išskiria tokias ypač svarbias neįgaliųjų bendravimo raidai prielaidas:

1. Komunikacijos kokybės gerinimas, lavinant vaiko suvokimą ir kalbą, taikant pagrindines komunikacijos priemones.
2. Emocinio bendravimo aspekto vystymas, teikiant įvairiapusę emocinę paramą neįgaliąjam.
3. Sąveikos su kitais žmonėmis mokymas, keičiant neįgaliojo aplinką, parenkant veiklas, taikant pozityvius bendravimo įgūdžių lavinimo metodus.

Tačiau žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto asmenų bendravimas nesiformuoja savaime, ir tam, kad šie asmenys įgytų visuotinai priimtų bendravimo įgūdžių, būtinas ilgalaikis ir kryptingas poveikis (Mitkienė, 2004).

1.2. Alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos samprata

Vaicekauskienė (2005) akcentuoja vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo svarbą. Jos nuomone, reikia skatinti, ugdyti komunikacinius gebėjimus. Jei vaikų kalba sutrikusi, siūlomos alternatyviosios komunikacijos priemonės – simbolių, gestų kalba. Teigiamas emocijas galima paskatinti šio proceso metu naudojant taktilinį stimuliavimą, mėgstamus žaislus, simbolius, gestus ir t.t., atsižvelgiant į vaiko norus.

Psichologai (Kepalaitė, 1993; Matulienė, 2001) bei specialieji pedagogai (Liaudanskienė ir Vilūnienė, 2002 ir kt.) pabrėžia, kad bendravimas gali būti verbalinis ir neverbalinis. Verbalinė komunikacija – tai bendravimo procesas, kai informacija pateikiama vartojant kalbos priemones. Neverbalinė komunikacija – tai bendravimo procesas, kai informacija perduodama be kalbos priemonių. Yra augmentinė (papildoma) ir alternatyvioji (pagalbinė) komunikacija, Ji susideda iš gestų sistemos, simbolių sistemos, garsų sistemos, elektroninės sistemos.

Pasak Panagos (1986), sėkminga komunikacija integruoja verbalinių ir neverbalinių ženklų (garsų, gestų, mimikos) visumą. Kiti autoriai Birdwhistell, (1970); Howell, Vetter, (1976) (cituoja Šinkūnienė, 2001) nurodo, kad neverbalinės komunikacijos (NK) tyrimais įrodyta neverbalinių elementų raiškos įtaka intelekto sutrikimą turinčių vaikų mokymo kokybei. Gumperz (1982) (cituoja Šinkūnienė, 2001) teigia, jog NK taikymo intensyvumas atkuria tarpasmeninę sąveiką dažniau, nei kalbiniai būdai. Kokybinių neverbalinės komunikacijos tyrimų reikšmingumo pagrindą sudaro alternatyvaus bendravimo – visų vaiko naudojamų saviraiškos būdų dėka įgytas socialinis patyrimas.

Garšvienė (1996) ankstesniuose savo darbuose akcentavo, jog kai kuriems žymiai bei vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikams neverbalinis bendravimas yra vienintelė komunikacijos priemonė. Judesiais ir gestais, mimika, poza siekia patraukti dėmesį. Šios grupės vaikai neblogai supranta kalbančiojo intonaciją, mimiką. Kadangi retai tampa dialogo iniciatoriais, savo bendravime naudoja mimiką ir gestus, kurie neretai būna skurdūs.

Tolimesnėse savo studijose Garšvienė kartu su Neverdauskaite (2008) nustatė, kad asmenims, turintiems kalbos ir kitų komunikacijos sutrikimų, kalbą atstoja augmentinė ir alternatyvioji komunikacija (AAK). 1980 metais JAV kalbos, kalbėjimo ir klausos asociacija patvirtino terminą „augmentinė ir alternatyvioji komunikacija“. Augmentinė ir alternatyviaja komunikacija yra vadinamos asmenų, turinčių kalbos ir kitų komunikacijos sutrikimų, naudojamos papildomos ir pagalbinės priemonės, padedančios jiems išreikšti savo mintis, norus ir idėjas.

Anot Garšvienės (2007), pagrindinis alternatyviosios komunikacijos mokymo uždavinys – sudaryti/pagerinti komunikacijos įgūdžius. Komunikuodamas asmuo turi galimybę išreikšti sutikimą, nesutikimą, poreikius ar beveik visavertiškai bendrauti.

Augmentinė komunikacija yra papildoma bendravimo priemonių sistema, naudojama asmens, galinčio reikšti savo mintis žodžiais ar garsais. Alternatyvioji komunikacija yra pagalbinė bendravimo priemonių sistema, padedanti reikšti savo mintis verbalinės komunikacijos neturinčiam asmeniui (Garšvienė, 2007).

Asmenys, kurie negali vartoti sakytinės kalbos, jie turi fizinių ar pažinimo sutrikimų, trukdančių išmokti komunikuoti įprasta kalba. Jiems sukurta papildoma arba alternatyvioji komunikacijos (AAK) sistema. Franklinas ir Beukelmanas (cituoja Butkutė, Ruškus, 2000) taip apibrėžia papildomą komunikaciją:

Papildoma komunikacija apibrėžiama, kaip įvairių komunikacijos būdų, kuriais padedama žmonėms, negalintiems bendrauti žodine komunikacija, visuma. Šiuo atveju tokios papildomos priemonės kaip rankų ženklai ar adaptuoti gestai gali būti nenaudojamos arba visa tai gali būti naudojama kartu su komunikacijos lentomis ar elektroniniais prietaisais.

Papildomos komunikacijos tikslai yra panašūs į natūralią kalbą vartojančiųjų, t.y. ja siekiama išreikšti poreikius ir troškimus, dalytis informacija, užmegzti kontaktus.

Neįgaliam žmogui, kuris dėl savo sutrikimo negali bendrauti kalba, labai svarbu turėti alternatyvią raiškos galimybę, leidžiančią pristatyti save kitam asmeniui, daryti pasirinkimus, įvaldyti sau ir kitiems suprantamą bendravimo būdą (alternatyviąją komunikaciją) (Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006).

Liaudanskienė ir Vilūnienė (2006), aptardamos pagalbą vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikams, skiria tokius alternatyviosios komunikacijos būdus:

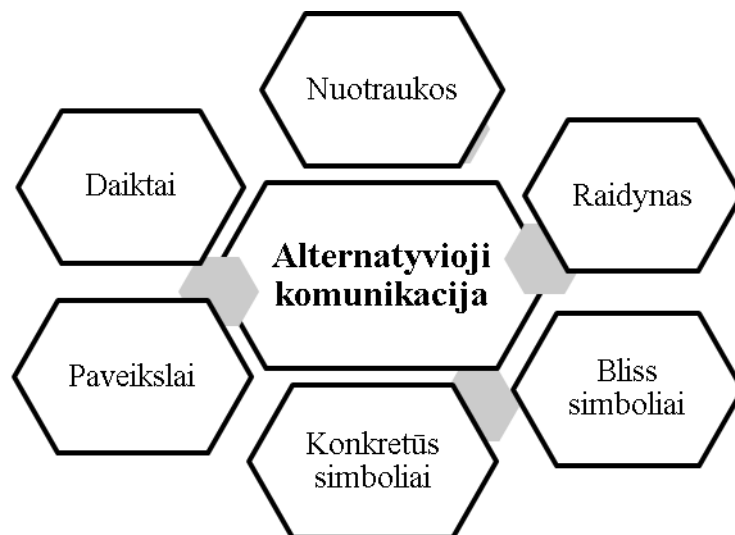
- gestų;
- neformalių simbolių (daiktų, nuotraukų, paveikslėlių, piešinių, žodžių) ir formalių simbolių (piktogramų, Bliss, Mayer – Johnson, švedišku ir kt.);
- garsų – žodžių ir vokalizacijų;
- elektroninių.

Vaicekauskienė (cituoja Garšvienė, Neverdauskaitė, 2008) perteikdama alternatyviosios komunikacijos būdus, pritaria Liaudanskienei bei Viliūnienei, bet išsamiau apibrėžia alternatyviosios komunikacijos sistemas:

- daiktai – simboliai (natūralūs daiktai);
- nuotraukos – simboliai (spalvotos ar juodai baltos daiktų nuotraukos);
- paveikslėliai – simboliai (spalvoti ar juodai balti paveikslėliai, vaizduojantys daiktus);
- konkretūs grafiniai simboliai (ideologogramos, piktogramos, Mayer – Johnson simboliai);
- abstraktūs grafiniai simboliai (Bliss simboliai);
- žodžiai, raidynas.

Kaip matoma autorių pateiktos alternatyviosios komunikacijos klasifikacijos yra beveik identiškos, skiriasi tik tuo, jog antroji neišskiria elektroninių technologijų taikymo galimybių, kurios šiuo metu ypač paplitusios vidutinio ir žymaus intelekto sutrikimus turinčių vaikų kalbos ugdymo formoje.

Alternatyviosios komunikacijos priemonių sistema pateikta 1 pav.

1 pav. Alternatyviosios komunikacijos priemonės

(Sudaryta darbo autorės remiantis Liaudanskiene V., Vilūniene A. (2006))

Apžvelgus 1 pav. pateiktas alternatyviosios komunikacijos priemones, teigtina, kad visos alternatyviosios komunikacijos priemonės bei būdai parenkami vaikams individualiai, atsižvelgiant į asmens intelekto sutrikimo laipsnį bei jo kalbinius gebėjimus. Reikia aiškiai suprasti vaiko kalbos kiekybę, kokybę, tempą, aiškumą ir sandarą bei žinoti, kad tinkamas skatinimas ir bendravimo su kitais palaikymas yra geriausia, ką gali suteikti vaikui kiekvienas šalia jo esantis žmogus. Pati žemiausia sistema yra daiktai – simboliai. Ji parenkama kaip komunikavimo priemonė žemo intelekto asmenims. Aukščiausia sistema yra abstraktūs grafiniai simboliai (Bliss simboliai), žodžiai ir raidynai, kurie parenkami aukšto intelekto asmenims.

Hallahan ir Hauffman (2003) tarsi apibendrina pateiktus AAK apibrėžimus ir nurodo, kad papildoma komunikacija vadinami įvairūs komunikacijos būdai, kuriais padedama žmonėms, negalintiems bendrauti taikant natūralius komunikacijos būdus. Šiuo atveju tokios papildomos priemonės kaip rankų ženklai ar adaptuoti gestai gali būti nenaudojami arba visa tai gali būti naudojama kartu su komunikacijos lentomis ar elektroniniais prietaisais. Nepriklausomai nuo taikomo komunikacijos būdo, papildomos komunikacijos tikslai yra panašūs į natūralią kalbą vartojančių, t.y. ja siekiama išreikšti poreikius ir troškimus, dalytis informacija, užmegzti socialinius kontaktus ir laikytis socialinio etiketo.

Liaudanskienė ir Vilūnienė (2006) pažymi, kad kai vaikas, neturintis verbalinės komunikacijos, pradeda lankyti mokyklą, specialistams iškyla vienas pagrindinių tikslų – įvertinti šio vaiko galimybes ir sudaryti jam sąlygas išreikšti save, savo jausmus, norus bei nuotaikas, parenkant tinkamą augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos sistemą. Tai nėra paprasta, nes susiduriama su šiomis neigiamomis nuostatomis ir sunkumais:

1. Neigiamu aplinkinių požiūriu į augmentinę ir alternatyviają komunikaciją. Dalis tėvų baiminasi, kad AAK trukdys vystytis vaiko kalbai ir net stabdys šį procesą. Deja, tenka

pripažinti, kad žmonės, kurie komunikuoja simboliais, visuomenėje laikomi žemesnio intelekto ir skurdesnių pažintinių įgūdžių asmenimis.

2. Vaiko, neturinčio verbalinės komunikacijos, motyvacijos stoka ir nepasitikėjimu savimi. Labai svarbu, kad vaikas norėtų naudotis augmentine ir/arba alternatyviaja komunikacija.

3. Mokančiojo (logopedo, specialiojo pedagogo) žinių apie augmentinę ir alternatyviają komunikaciją ir jos parinkimo bei taikymo galimybes stoka.

Akivaizdu, jog vaikams, turintiems intelekto sutrikimų, alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos sistemas parenka ne vienas specialistas, o visa specialistų komanda. Kokią augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos sistemą parinkti verbalinės komunikacijos neturinčiam asmeniui, priklauso nuo šio asmens kalbos išsivystymo, motorikos, klausos, regos, pažinimo bei mąstymo lygmenų.

1.3. Alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos taikymo būdai

Neįgaliųjų keitimosi informacija sėkmė priklauso nuo to, kaip jos gavėjas ir siuntėjas supranta vienas kito ženklų prasmę, kokią individualią reikšmę teikia informacijai. (Vaicekauskienė, Miniotienė, Morozova, Liepienė, 2004).

Garšvienė (1996) pažymi, jog nėra abejonių, kad vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų poreikio bendrauti skatinimas, atitinkamų gebėjimų ugdymas, mokymas naudotis jiems prieinamomis bendravimo priemonėmis – svarbus jų socializacijos veiksnys ir vienas iš sudėtingiausių specialiojo ugdymo uždavinių. Įprasta teigti, kad didelių ugdymosi poreikių turintiems vaikams tinka taikyti metodus, atitinkančius elementarias suvokimo galimybes. Konstatuota, kad tikslingai organizuotos pedagoginės sąveikos metu šie vaikai pratinasi įvaldyti verbalines ir neverbalines bendravimo priemones, laikytis elementarių taisyklių.

Šinkūnienė (2001) siūlo pedagoginiame bendravime su šiais vaikais spręsti tokius keturis pagrindinius uždavinius: alternatyviosios (pagalbinės) ir augmentinės (papildomos) komunikacijos sistemos parinkimas; komunikacinės aplinkos sukūrimas (kompensacinių priemonių bei technologijų pritaikymas); neverbalinių komunikacinių metodų naudojimas; lygiavertiškas komunikacinio proceso organizavimas (socialinės pedagoginės etikos – bendravimo taisyklių laikymasis).

Anot Liaudanskienės ir Vilūnienės (2006), visos augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos sistemos (išskyrus daiktų – simbolių sistemą) yra pateikiamos kaip lentelės. Sudarant simbolių lenteles reikia atsižvelgti į šiuos veiksnys: simbolių ir lentelės dydžius, lentelės formą, simbolių išdėstymą, lentelės turinį bei jo pateikimą. Visos augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos sistemos yra neverbalinės (nekalbinės), todėl jas naudojant labai

svarbūs asmens regėjimo įgūdžiai, nes jis turi matyti simbolius, gebėti juos suvokti ir įžiūrėti simbolių skirtumus. Daiktų, jų nuotraukų ir simbolių suvokimui turi įtakos ir daiktų, nuotraukų, paveikslėlių ar simbolių spalvinis fonas. Jis gali būti vienspalvis arba įvairiaspalvis (margas, raštuotas).

MacDonald (1998) manymu, labai svarbu, sprendžiant, kurią simbolių sistemą pasirinkti konkrečiau mokymui, nenuieiti lengviausiu keliu ir nepasirinkti anksčiau taikytų būdų, kuriems jau turime reikalingas priemones ir pan. Kiekvienas asmuo turi individualius gebėjimus ir poreikius – būtent tai ir turėtų lemti alternatyvių komunikavimo priemonių pasirinkimą. Kiekviena alternatyviosios komunikacijos sistema turi teigiamų ir neigiamų aspektų, ir visa tai turi būti atsakingai pasverta, atsižvelgiant į žmogaus pažintinius, kalbinius, sensorinius bei motorikos gebėjimus.

Šinkūnienė (2001) pabrėžia dar ir tai, kad dėl labai skirtingos vidutiniškai, žymiai ir labai žymiai sutrikusio intelekto vaikų ugdymosi charakteristikos, individualių ugdymo programų, šių mokinių ugdymosi pasiekimai vertinami ideografiniu principu, t. y. įvertinamas mokinio raidos pokytis, išsiugdytų gebėjimų lygis, bet vaiko pažanga nelyginama su kitų tos pačios ugdymosi pakopos mokinių gebėjimų plėtra. Pagrindiniai sėkmės kriterijai – žinių ir gebėjimų, numatytų individualioje programoje, įgijimas, didesnis savarankiškumas, pasitikėjimas savimi ir gebėjimas dalyvauti bendruomenės gyvenime.

MacDonald (1998) siūlo, numatant alternatyvias bendravimo sistemas, atsižvelgti į:

1. Konstrukciją, t. y. vizualinį aiškumą ir atgaminimo lengvumą. Daugelis žmonių, turinčių fizinių sutrikimų ar mokymosi sunkumų, taip pat patiria ir vizualinio suvokimo sunkumų. Labai svarbu, parenkant simbolius, atsižvelgti į tai, ar žmogus savarankiškai galės nupiešti atitinkamus simbolius.

2. Simbolių vaizdumą, t. y., kaip tiksliai simbolis atskleidžia sąvokos prasmę ir kaip simboliškai ta prasmė yra pateikiama, ar bus galima tą simbolį suprasti įvairiuose kontekstuose.

3. Lankstumą – galimybės žodyno ir gramatinių struktūrų plėtrai, t. y. galimybė sukurti naujų reikšmių ir, vartojant tą patį žodyną, atskleisti skirtingus reikšmių niuansus.

Millar ir Scott (1998) pabrėžia žmogiškojo faktoriaus svarbą ugdant vaikus, turinčius vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą ir pažymi, jog, kad alternatyvioji komunikacija duotų maksimalių rezultatų, reikia žmogaus, kuris prisiimtų sau „mokytojo“ rolę. Labai dažnai šios pareigos atitenka logopedams. Tokiu atveju logopedo tikslas – užtikrinti, kad alternatyviosios komunikacijos priemonės veiktų tiksliai, ir padėtų vaikui išmokti alternatyviosios komunikacijos priemonėmis bendrauti su šeimos nariais, draugais, mokytojais, mokyklos personalu, kitais specialistais (pvz., psichologu) ir kitais alternatyviaja komunikacija bendraujančiais žmonėmis.

Pabrėžtina, kad AAK sistemos gali keistis priklausomai nuo neįgalųjį supančios aplinkos, pažintinių įgūdžių, akademinų žinių, poreikio bendrauti, fizinių galimybių. AAK

sistemos skirstomos į trumpalaikes (naudojamas tik tam tikru laikotarpiu), ilgalaikes (naudojamas nuolat), stabilias (naudojamas jų nekeičiant, išlaikant tą patį simbolių dydį bei lentelių formą) ir kintančias (praėjus tam tikram laikui, keičiamas simbolių dydis, lentelių forma ir turinys).

Apibendrinant, teigtina, kad ilgalaikiai stebėjimai leidžia teigti, kad AAK sistemų naudojimas lavina vaikų protinius gebėjimus, plečia jų aktyvųjų ir pasyvųjų žodynus, sudaro sąlygas visavertiškai integruotis į visuomenę.

1.3.1. Vokalizacija

Kepalaitė (1993) teigia, kad neverbalinė komunikacija yra bendravimas be žodžių. Nežodinis (neverbalinis) bendravimas – pats paprasčiausias būdas perduoti pasitenkinimą, nepasitenkinimą, skausmą, simpatiją ar antipatiją kitam žmogui. Matulienė (2001) papildo Kepalaitę ir primena, kad veido išraiška, žvilgsnis, gestai, prisilietimas ir pan. – visa tai yra neverbalinės komunikacijos elementai. Skiriamos dvi neverbalinio bendravimo rūšys: *vokalinis* neverbalinis bendravimas (balso intonacija, šūktelėjimai ir pan.) ir *nevokalinis* (gestai, judesiai, mimika ir t. t.).

Vaicekauskienė ir kt. (2004) nurodo, kad kai kurie vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikai dėl neišsivysčiusios pojūčių sistemos negali savarankiškai manipuliuoti daiktais, pažinti save ir pasaulį, jie negali įprasta kalba išreikšti savo poreikių ir norų, todėl neretai bendrauja tik kai kuriomis jiems prieinamomis priemonėmis: mimika, riksmu (vokalizacija), gestais, judesiais.

Garšvienė (1996) nurodo, kad žymiai sutrikusio intelekto vaikams įprastas bendravimas vokalizacija. Jeigu nėra kitokio būdo, bendravimo vokalizacija palaikymas ir skatinimas yra reikalingas savitarnai, elementariausiems socialiniams santykiams garantuoti.

Bendrotienė, Bogušienė, Dagtė ir kt. (2001) pateikia tokį vokalizacijos apibrėžimą: „vokalizacija – dainavimo pratimai balsui lavinti tariant vien balsius; kūdikio tariami garsai, neturintys apibrėžtos reikšmės“. Remiantis šiuo vokalizacijos apibrėžimu, galima teigti, jog muzikinis ugdymas yra viena iš alternatyvios komunikacijos priemonių.

Rinkevičius (1998) pabrėžia, kad muzikinis ugdymas – asmenybę kuriantis žmonių bendradarbiavimas, sąveikaujant su muzikos meno bei kitomis kultūros vertybėmis. Tai muzikos mokymas, lavinimas, muzikinis auklėjimas. Atsižvelgiant į šias vertybes, protiškai atsiliekančiųjų muzikiniam ugdymui išskiriama yra auklėjimo sritis – asmenybės jausmų, intelektinių bei bendravimo gebėjimų žadinimas, priimtino elgesio visuomenėje įtvirtinimas.

Labai svarbu yra ugdytojo ir ugdytinio emocinis – dvasinis tarpusavio bendravimas. Todėl tuo pagrįstas muzikinis ugdymas tampa ypač artimu ugdomajai muzikos terapijai.

Šinkūnienė (2001) papildė Rinkevičių (1998) ir teigia, jog muzikinėje veikloje pagrindinė raiška – neverbalinio bendravimo būdai: žvilgsniu ir mimika, specifine kūno kalba, gestais, garsažodžiais.

Vokalizacijos ar muzikos poveikis (kaip alternatyviosios komunikacijos priemonė, dirbant su vidutinio ar sutrikusio intelekto vaikais), žmonių emociniam gyvenimui nepriklauso nuo intelekto koeficiento, suvokimo gilumo ir gali būti panaudojamas kaip motyvuojanti vystymą(si) jėga, kaip stimulus judesiui, elgesiui, nuotaikai, kalbai (Naess (1986), cituoja Šinkūnienė 2001). Tačiau, kaip pabrėžia Michel (1985) cituoja Šinkūnienė (2001), muzikos suvokimas reikalauja protinio darbo, mąstymo ir todėl, intelekto sutrikimus turinčiųjų žmonių galimybės yra ribotos. Vadinas, muzikinėje veikloje siekiama nereikalauti daugiau, negu ugdytinis gali, o kryptingai kurti muzikinio bendravimo situacijas, kuriose neįgalūs pilnateisiškai dalyvautų savo galimybių ribose.

Vilkėlienė (2003) atliko tyrimą, kurio tikslas buvo iširti muzikinio neįgaliųjų ugdymo galimybes, padedančias jiems lengviau integruotis į visuomenę, apibendrinus pokalbius su neįgaliaisiais ir jų tėvais. Paaiškėjo, kad neįgalieji per muzikinį ugdymą trokšta dėmesio ir jautrumo, išreikšti save ir įtvirtinti, įgyti muzikinių žinių ir įgūdžių, susiformuoti teigiamus tarpasmeninius santykius, priklausyti kokiam nors grupei. Vilkėlienė (2003), tyrusi šių žmonių muzikinio ugdymo specifika, rašo, jog šiems ugdytiniams būdingas lėtas mokymo tempas, nuolatinis užduoties kartojimas, pateikiant medžiagą konkrečiomis nedidelėmis porcijomis, pageidautinos vizualinės ir manipuliacinės mokymo priemonės, įjungiančios kuo daugiau receptorių – muzika ir piešimas, muzika ir judesys.

Žmogaus socialinės raidos procese nežodinio bendravimo repertuaras pasipildė mimika, gestais, kūno laikysena, o taip pat smulkesniais bendravimo akcentais, iš kurių kiekvienas atlieka tam tikrą vaidmenį ir gali paveikti žmonių tarpusavio santykius (Matulienė, 2001).

Vaičekauskienė ir kt. (2004) pabrėžia, kad žymiai sutrikusio intelekto vaikams įprastas bendravimas vokalizacija. Jeigu nėra kitokio būdo, bendravimo vokalizacija palaikymas ir skatinimas yra reikalingas savitarnai, elementariausiems socialiniams santykiams garantuoti.

Akivaizdu, jog vidutinį intelekto sutrikimą turintiems vaikams, mokymas bendrauti vokalizacijomis nuolat ugdo suvokimą, mąstymą, atmintį, dėmesį. Kartu lavėja ir vaikų, turinčių vidutinį ar žymų intelekto sutrikimą, pažinimo procesai, tobulėja kalbos supratimas, vokalizacija. Žymų sutrikimą intelekto sutrikimą turintiems asmenims vokalizacija yra būdas elementariems socialiesiems santykiams palaikyti. Verta nepamiršti, jog dažnai intelekto sutrikimą turintiems vaikams nustatomas ir kitoks, o kartais ir kompleksinis sutrikimas (pvz., šalia intelekto sutrikimo regos, klausos, motorikos ir t.t. sutrikimas).

1.3.2. Komunikacija gestais

Adomavičius, Ališauskas, Jasiūnas, Rainienė ir Šapalienė (1995) pateikia tokį gesto apibrėžimą: gestas – tai rankos (arba abiejų rankų) ir rankos pirštų judesys, simbolizuojantis daiktus, veiksmus, reiškinius. Pagrindiniai gesto elementai yra gesto konfigūracija, lokalizacija erdvėje ir judesys. Gesto konfigūracija (lot. *configuratio* – išdėstymas) yra jo išorinis vaizdas, kontūras, rankos (arba abiejų rankų) ir pirštų tam tikra padėtis.

Vaicekauskienė ir kt. (2004) nurodo, jog bendraujant gestais, rankomis rodomi ženklai, kurie yra suprantami tam tikrai žmonių grupei kaip kalba. Šiuo atveju ženklas yra tam tikras judesys, rankos padėtis kūno atžvilgiu. Atliekamas gestas kartais net aiškiau nei žodžiai atskleidžia norą. Norimo daikto ir gesto atitikimas yra gesto vartojimo garantas.

Gestai yra viso žmogaus kūno judėjimo dalis. Judėjimas yra gyvybės pagrindas, todėl yra pirmesnis už kalbą. Žmonės, turintys mažai patirties kurioje nors srityje (tame tarpe ir vaikai, turintys vidutinį ar žemą intelekto sutrikimą), savo išgyvenimus taip pat išreiškia judesiais. Kūno judesiai pirmiausia yra svarbūs pačiam asmeniui, nes kiekvienas kūnas atskleidžia giluminius dalykus, todėl svarbu yra jausti ir įsiklausyti į savo kūną. Judesys gali išreikšti jausmus, patirtį, išgyvenimus, nes tai, kas vyksta kūne, yra emocijų šaltinis (Myers, 2002).

Gestai yra tyrinėti kur kas mažiau, tačiau, atrodo, kad mojavimas kumščiu (pykčio išreiškimas), rankų sukryžiuojimas (nerimas, susirūpinimas), veido užsidengimas rankomis (gėda), rankos piršto iškėlimas ir galvos nulenkimas (nuraminimas), žiovilys (nuobodumas) kultūros požiūriu yra universalūs (Argyle, 1994).

Mokant bendrauti gestais, turi būti atkreipiamas dėmesys į gestų funkcionalumą, atitikimą socialinėms sąlygoms, nuolatinį jų taikymą (Garšvienė, 1996). Tačiau gestų kalbai reikalinga gera rankų motorika. Tuo tarpu daugelio žymiai sutrikusio intelekto vaikų rankų judesiai dėl įvairių judėjimo sutrikimų yra riboti. Tokiais atvejais mokoma bendrauti paveikslėliais ar mažais daiktais. Grafinių ženklų kalba taikytina vaikams, kurie turi poreikį bendrauti, geba suprasti kalbą, vizualinius ženklus, sukonzentruoti dėmesį į bendravimą, skiria paveikslėlius, jų detales.

Geležinienė, Vaicekauskienė, (2000) pabrėžia, kad bendravimą gestais sudaro 3 etapai:

- gestų mokymas, naudojant žodinę instrukciją, daiktą, gestą;
- gestų taikymas, atsakant į klausimą;
- gestų taikymas įvairiose situacijose, kai vaikai bendrauja savo iniciatyva.

Pedagogų apklausos duomenimis (Jurevičienė, Kaffemanienė, 2009), vidutiniškai sutrikusio intelekto paauglių socialinių įgūdžių struktūroje dominuoja neverbaliniai (emocinio kontakto, savęs pažinimo, savikontrolės ir socialinės situacijos atpažinimo) gebėjimai. Tyrimas

parodė, kad daugumai vidutiniškai sutrikusio intelekto mokinių nebūdingi sudėtingesni bendravimo, orientacijos sudėtingose socialinės sąveikos situacijose, problemų sprendimo gebėjimai. Todėl jiems labiau priimtina gestų kalba, kuria jie gali reikšti savo poreikius.

Taigi, komunikacijoje žmogaus mimika, rankų judesiai, poza gali suteikti daugiau informacijos nei pasakyti žodžiai, tai ypač aktualu ugdant vidutinį bei žymų intelekto sutrikimą turinčiais vaikus, nes gestų kalba jiems gali atverti kelią saviraiškai.

1.3.3. Konkretūs grafiniai simboliai

Komunikacijoje svarbu ne tik pasakyti žodžiai. Kalbančiojo mintis kartu su žodžiais perteikia akys, rankos, balsas ir pan. Bendraujant dažniau yra daug svarbiau, kaip tai buvo pasakyta. Net stebint nekalbantį žmogų, gaunama daug informacijos iš neverbalinių raiškos priemonių (Garšvienė, 2007).

Pasak Geležinienės, Vaicekauskienės (2000), grafinių ženklų kalba taikytina vaikams, kurie turi poreikį bendrauti, geba suprasti kalbą, vizualinius ženklus, sukonzentruoti dėmesį į bendravimą, skiria paveikslėlius, jų detales.

Simbolis – (ang. symbol) vaizdas, kuris yra kitų vaizdų, turinių, santykių reprezentavimas. Simbolis – kuo turi daugiau reikšmių, tuo turtingesnis. Simbolis – viena svarbiausių meno, filosofijos ir psichologijos kategorijų (Psichologijos žodynas, 1993). Simbolis – žymi kurią tai trūkstantą raidę, žymi trūkstantą vienodų simbolių seką.

Pasak Liausdanskienės ir Vilūnienės (2006) konkretūs grafiniai simboliai yra *Mayer – Johnson* simboliai, piktogramos, ideologogramos ir Švedijoje bei kitose šalyse sukurtos piktogramos. Mokymas pradedamas kartu su vaiku piešiant simbolį, aiškinant jo reikšmę. Piešiamas simbolis yra lyginamas su paveikslėliu ar nuotrauka. Mokymas nėra sunkus, kadangi kiekvienas simbolis atitinka konkretų paveikslėlio vaizdą. Jeigu vaikas suvokia paveikslėlius kaip simbolius, nesunkiai išmoksta skirti ir konkrečius grafinius simbolius.

Čeponienė (2008) papildoma Liaudanskienę ir Vilūnienę (2006) ir nurodo, kad Mayer – Johnson paveikslėliai tai simboliai, kuriais galima bendrauti, reikšti norus, pageidavimus, mintis. Šie simboliai žymi daiktą, veiksma, įvykius, požymius, sąvokas ir pan. Simboliais išreiškiama idėja taip, kad ji būtų kiekvienam suvokiama, suprantama. Simboliais galima išreikšti tik pagrindines mintis apie supantį pasaulį. Jų nepakaks norint visapusiškai bendrauti. Todėl nuolat taikomi įvairūs kiti verbalinės ir neverbalinės komunikacijos būdai – iliustracijos, nuotraukos, įvairūs paveikslėliai ir t.t.

Veiklos metu mokiniai neskubinami, derinamasi prie jų mokymosi tempo. Kad mokinys įsisavintų apibendrintą įgūdį, stengiamasi keisti daiktus, kurie naudojami veikloje. Mokymo procese naudojami natūralūs daiktai, daiktai – žaislai, daiktų nuotraukos ir pan. Pagal galimybes

organizuojamos išvykos, demonstruojami tikri daiktai, nuotraukos ir objektai, sukuriamos realios situacijos, naudojami garso bei vaizdo įrašai, IKT, internetinė medžiaga (Čeponienė, 2008).

Vidutiniškai, žymiai ir labai žymiai sutrikusio intelekto mokinių gebėjimų ugdymo metodus lemia jų pažinimo galimybės ir ugdymo funkcionalumas – aiškinimui, pasakojimui, kitiems kalbiniais metodams skiriama mažiau dėmesio nei demonstravimui, rodymui, kaip kažką atlikti, ir pagalbos teikimui tai atliekant. Bet kurio metodo tikslas – tam tikro gebėjimo ugdymas ir (arba) būtinų žinių suteikimas. Gebėjimo ugdymo metodai gali būti skirtingi: a) mokymas atlikti visą veiksmą, vėliau pamažu tobulinant, „šlifuojant“ atskiras jo grandis; b) mokymas mažais žingsniais, pereinant prie kito etapo tik po to, kai gerai perprantamas ankstesnis; c) mokymas nuo kito galo – toks metodas leidžia vaikui iškart patirti sėkmę – pamatyti rezultatą, todėl tinkamas mažai motyvuotiems mokiniams (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų pritaikymo rekomendacijos, 2009).

Ugdant vidutinį intelekto sutrikimą turinčius mokinius pažintinės veiklos tikslas – supažindinant su artimiausia fizine ir sociokultūrine aplinka bei santykį su ją reguliuojančiomis dorinėmis nuostatomis, padėti mokiniui išsiugdyti savarankiškumą, gebėjimą tenkinti savo poreikius bei aktyviai dalyvauti bendruomenės gyvenime (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų pritaikymo rekomendacijos, 2009).

Simbolių kokybė turi maksimaliai patenkinti vidutinio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų poreikius. Silpniau matantiems – paryškinti ir padidinti. Piešiniai gali būti įvairaus dydžio. Prireikus specialistas gali padidinti ar pamažinti, spalvoti ar nespelvoti. Didesnio formato simboliai naudojami grupiniam darbui, pvz., kai simboliai dėliojami ant lentos ar pritvirtinami ant objektų, esančių toliau nuo vaiko. Mažesni simboliai dedami į albumus, sudaromos situacinės komunikacijos lentelės (Čeponienė, 2008).

Pasak Liaudanskienė ir Vilūnienės (2006), visos grafinės augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos sistemos yra neverbalinės (nekalbinės), todėl jas naudojant labai svarbūs asmens regėjimo įgūdžiai, nes jis turi matyti simbolius, gebėti juos suvokti ir įžiūrėti simbolių skirtumus. Daiktų, jų nuotraukų ir simbolių suvokimui turi įtakos ir daiktų, nuotraukų, paveikslėlių ar simbolių spalvinis fonas. Jis gali būti vienspalvis arba įvairiaspalvis (margas, raštuotas). Galima parinkti ne tik spalvinį foną, bet ir paties simbolio spalvą bei dydį.

Apibendrinant, galima teigti, jog simbolis primena, apie ką kalbantysis nori kalbėti. Tai suteikia jam pasitikėjimo savimi ir leidžia suprasti, kad jis gali efektyviai komunikuoti bei kontroliuoti pokalbį savo aplinkoje. Po simboliais parašyti žodžiai lavina skaitymo įgūdžius, padeda įsijungti į mokymosi aplinką, mažinti elgesio ir emocinius sutrikimus, sudaro neįgaliajam sąlygas visavertiškai integruotis į visuomenę.

1.3.4. Abstrakčių grafinių simbolių mokymas

Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų kalbos ir komunikacijos trūkumai tokie žymūs, jog trukdo integruotis visuomenėje: lankyti ugdymo įstaigas, bendrauti su vienmečiais ir suaugusiais, įgyti socialinės patirties. Vienas iš būdų ugdyti specialiųjų poreikių vaikų kalbą ir bendravimą yra juos mokyti bendrauti neverbalinėmis komunikacijomis priemonėmis, tokiomis, kaip vienas iš AAK metodų – abstrakčių simbolių mokymu (Liepienė, 2004).

Bliss simbolių sistema yra tarptautinė simbolių sistema, sukurta 1942 – 1949 metais. Kaip tarptautinė pagalbinės komunikacijos sistema ji buvo pradėta naudoti nuo 1974 metų. 1983 metais buvo patvirtinti šių simbolių tarptautiniai standartai.

Pagrindinį Bliss simbolių žodyną sudaro maždaug 2500 ženklų – simbolių. Atsižvelgiant į asmens poreikius galima kurti naujus ženklus – simbolius, naudojant atskirus simbolio – ženklo elementus ar sujungiant kelis ženklus – simbolius. Yra sukurta Bliss simbolių kompiuterinė programa, kuri labai palengvina ir šią sistemą naudojančio asmens bendravimo galimybes, ir jį mokančio asmens lentelių sudarymo galimybes. Prieš pradėdant mokyti abstrakčių grafinių simbolių – Bliss simbolių – pirmiausia reikia nuspręsti, ar jie vaikui tikrai reikalingi. Bliss simbolių pradėdama mokyti tik tada, kai vaikas jau yra įsisavinęs žemesnę paveikslėlių ir konkrečių grafinių simbolių sistemą. Abstrakčių grafinių simbolių mokymas pradėdamas nuo konkrečių grafinių simbolių. Konkretaus simbolio paveikslėlyje parodoma saulė su jos atliekamomis funkcijomis, o abstraktus saulės atvaizdas, tai tik geometrinė rutulio formos figūra. Tą patį galima pasakyti ir apie lietaus simbolius: konkretus grafinis simbolis atskleidžia daugiau informacijos apie šį reiškinį, abstraktus – menkai suvokiamas ir tik įvaldžius šių grafinių simbolių skaitymo techniką jis tampa suvokiamu (Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006).

Bliss simboliai yra abstraktūs grafiniai simboliai, kurie gali būti:

- standartinės geometrinės figūros (kvadratas, stačiakampis, lygiašonis trikampis, statusis trikampis, vertikali tiesė, skliaustas). Šias geometrinės figūras galima naudoti tiek visas, tiek $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ ar dar mažesnę kiekvienos figūros dalį;
- kitos (papildomos) formos (pvz., širdelė). Jos yra naudojamos tik visos, t. y. niekada neskaidomos dalimis;
- tarptautiniai simboliai, tokie kaip arabiški skaitmenys (0, 1, 2, 3 ...), skyrybos ženklai (? !), įvairios rodyklės (↑ → ↓ ←).

Mokant Bliss simbolių svarbu:

- ženklo sudėtis;
- ženklo dydis;
- ženklo padėtis langelyje (nurodanti, ar tai daiktavardis, veiksmažodis, būdvardis).

Ženklo padėtis langelyje irgi yra labai svarbi, nes ji gali keisti simbolio prasmę: simboliuose „gyventi“ ir „didelis“ ženklo „v“ padėtis langelyje parodo, ar simbolį reikia suprasti kaip veiksmažodį, ar kaip būdvardį.

Ženklo sudėtis: du labai panašūs simboliai, tik antrasis papildytas skaitmeniu „1“ ir tai keičia simbolio reikšmę.

Ženklo dydis: du simboliai „burna“ ir „saulė“. Tiek savo forma, tiek padėtimi langelyje jie yra visiškai vienodi, tačiau skiriasi dydžiu ir todėl turi visiškai skirtingas reikšmes.

Bliss simbolių mokoma juos piešiant, aiškinant kiekvieno simbolio dydį, padėtį langelyje, kompoziciją. Simboliams piešti galima naudoti specialiąsias liniuotes. Pridedant vis naujų simbolių vaikai mokomi juos jungti į sakinius.

Giedrienė (2010), kaip alternatyvą abstraktiems simboliams, siūlo simbolinius žaidimus. Simboliniai žaidimai itin lavina vaiko mąstymo galias, o socialiniai draminiai ir vaidybiniai ypač pasitarnauja vaiko socializacijai, kuri yra kiekvieno individo galutinis tikslas. Natūraliai vaikas pradeda žaisti simbolinius žaidimus antrųjų gyvenimo metų pabaigoje, trečiųjų pradžioje. Simbolinių žaidimų pradžia žymi naują vaiko intelektinės raidos etapą. Vaikas jau pakankamai gerai pažįsta aplinkos daiktus, jų savybes ir pradeda operuoti jų vaizdiniais. Nuo šio momento kiekvienas aplinkos daiktas, jo savybė, veiksmas, kurį galima su juo atlikti, egzistuoja ne tik natūroje, kai jis yra matomas, suvokiamas, bet ir tada, kai jo nėra. Vaiko sąmonėje atsiranda tų daiktų vaizdai, tarsi nuotraukos. Vaizdiniai gali būti susiję ne tik su daikto išvaizda. Sąmonėje susidaro ir kvapų, prisilietimo, malonių ar nemalonių garsų vaizdiniai. Kai vaiko žaidimui reikia daikto, kurio nėra jo aplinkoje jis, remdamasis sąmonėje turimais vaizdiniais, gali suteikti to nesamo daikto savybes kitam daiktui.

Vidutiniškai, žymiai ir labai žymiai sutrikusio intelekto vaikai mokosi lėtai, nedideliais žingsneliais (etapais), todėl būtina daug kartų kartoti tą pačią informaciją, gebėjimą. Įtvirtinant gebėjimą būtina keisti priemonę, aplinką, kontekstą. Toks aplinkos ir priemonių įvairinimo principas reikalauja iš pedagogo, planuojančio pamoką, išanalizuoti visas aplinkos galimybes. Rekomendacijose nėra detalizuojama, kokios priemonės padėtų mokiniui įgyti vieną ar kitą gebėjimą, nepateikiamas ir aplinkos variantų sąrašas, tikintis, kad kiekvienas specialistas tai padarys, atsižvelgdamas į ugdymo įstaigos ypatumus ir galimybes (Šinkūnienė, 2001).

Apibendrinant teorinę dalį, galima teigti, kad intelekto sutrikimas apibūdinamas, kaip protinių sugebėjimų nukrypimas nuo normos, sukeliantis elgesio, emocijų bei socialinio prisitaikymo sutrikimus. Intelekto sutrikimas yra skirstomas į 4 laipsnius: nežymus, vidutinis, žymus ir labai žymus. Vaikams intelekto sutrikimas dažniausiai įvardijamas, kaip raidos sutrikimas.

Vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai, tinkamai ugdomi, ateityje gali sėkmingai savarankiškai funkcionuoti bei komunikuoti su bendraamžiais.

Žymų intelekto sutrikimą turintiems vaikams būdingas menkas bendravimo poreikis, skurdi kalba, pažintinių procesų neišsivystymas, lėtas mąstymas. Šių vaikų ugdymui taikoma alternatyvioji augmentinė komunikacija, pagrįsta vokalizacijos, gestų, simbolių mokymu.

Alternatyviosios komunikacijos metodai, būdai bei priemonės parenkamos individualiai, atsižvelgiant į vaiko intelekto, kalbos, mąstymo, pažintinių gebėjimų bei suvokimo lygmenį. Šios komunikacijos dėka vaikai yra mokomi tenkinti savo poreikius; savęs pažinimo, bendravimo, saviraiškos.

2 skyrius. AUGMENTINĖS IR ALTERNATYVIOSIOS KOMUNIKACIJOS TAIKYMO VAIKAMS EMPIRINĖ DALIS

2.1. Tyrimo metodika

Tyrimo metodai: teorinė analizė, anketinė apklausa, kiekybinė bei kokybinė tyrimo duomenų analizė.

Tyrimo tikslui atskleisti sudarytos 2 anketos (žr. 1 ir 2 priedai). Anketos originalios, jas sudarė darbo autorė, remdamasi teorine mokslinės literatūros analize. Apklauskos anketų instrukcijose nurodytas tyrimo tikslas, tyrimą atliekančio asmens vardas ir pavardė, rezultatų naudojimo galimybės. Siekiant eliminuoti galimus nenuoširdžius atsakymus, pabrėžtas apklauskos anonimiškumas bei savanoriškumas. Paaiškinta anketos pildymo technika.

Anketą logopedams sudaro 22 klausimai, iš kurių 8 atviro tipo, 11 kombinuoto tipo klausimų, kurie suteikė galimybę respondentams pasirinkti atsakymus iš pateiktų teiginių arba išreikšti savo nuomonę. Šioje anketoje taip pat yra 2 klausimai sudaryti pagal Likerto skalę (žr. 1 priedas). Kombinuoto tipo klausimais siekta nustatyti vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų: amžių; bendravimo ypatumus; asmenis su kuriais šie vaikai dažniausiai bendrauja; šių vaikų ugdymui taikomus alternatyviosios komunikacijos būdus, priemones; bendravimo įgūdžius, kuriuos jie įgijo alternatyviosios komunikacijos dėka; alternatyviosios komunikacijos poveikį šių vaikų socializacijai bei problemas mokant vaikus bendrauti alternatyviai. Atviro tipo klausimais bandyta nustatyti vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų: aktyvaus vartojimo ženklus; noro bendrauti raišką; atskleisti alternatyviosios komunikacijos teigiamas ir neigiamas puses. Klausimais, sudarytais pagal Likerto skalę, siekta nustatyti svarbiausias, logopedų nuomone, alternatyviosios komunikacijos formas ugdant vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčius vaikus.

Anketą specialiesiems pedagogams (žr. 2 priedas) sudaro 24 klausimai, iš kurių 20 kombinuoto tipo ir 4 atviro tipo klausimai. Uždaro tipo klausimais bandyta nustatyti: ugdomų vaikų amžių; šių vaikų kalbinius gebėjimus; bendravimo būdus; poreikių, pažintinių veiklų bei emocijų raišką; šių vaikų ugdymo tikslus; alternatyviosios komunikacijos taikomas formas bei metodus; nurodyti asmenis, kurie turėtų dominuoti ugdant šiuos vaikus alternatyviai. Atviro tipo klausimais siekta atskleisti: ugdomų vaikų, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, skaičių; šių vaikų naudojamas komunikavimo priemones; specialiųjų pedagogų nuomonę apie alternatyviosios komunikacijos poreikį ugdant vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčius vaikus; nustatyti alternatyviosios komunikacijos teigiamas ir neigiamas puses.

Siekiant didesnio tyrimo duomenų patikimumo, prieš pradėdant tyrimą, buvo atlikta 12 žvalgomųjų (pilotinių) apklausų: 6 logopedų ir 6 specialiųjų pedagogų, kurių metu išaiškėjo anketos, skirtos logopedams, trūkumai. Su kiekvienu asmeniu, kuris pildė anketas, buvo bendrauta asmeniškai, aptarti klausimai, jų formulavimas, kaip atsakinėjusieji juos suprato, ar kilo kokių nors neaiškumų. Vėliau šie trūkumai buvo koreguojami ir adaptuojami respondentų patogumui. Anketoje, skirtoje logopedams, buvo koreguojami klausimai Nr. 12; 13 ir 14. Šiuose klausimuose siūlomų atsakymų variantai buvo išplėsti, didesnę dėmesį skiriant alternatyviosios komunikacijos formų derinimui: pvz., gestai ir judesiai, ir t.t. Klausimuose Nr.13 ir 14 buvo pakeista pateiktų teiginių formuluotė. Tikėtasi, kad atsakymų į šiuos klausimus analizė padės nustatyti alternatyviosios komunikacijos tikslus, formas bei metodus, ugdant vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčius vaikus.

Respondentai anketas pildė nevaržomai ir savarankiškai, tokiu būdu buvo išlaikytas jų konfidencialumas, privatumas. Visoms tyrimo grupėms išaiškintas pozityvus apklausos tikslas.

Apdorojant duomenis, klausimai buvo suskirstyti į 5 blokus:

- a) vaikų turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą *bendravimo ypatumai*;
- b) specialistų taikomos alternatyvios komunikacijos *priemonės ir formos*;
- c) *dominuojantys asmenys, s* dalyvaujantys šių vaikų alternatyvios komunikacijos ugdymo procese;
- d) alternatyviosios komunikacijos būdų bei priemonių *poveikis* šių vaikų ugdymui;
- e) *sunkumai*, su kuriais susiduria specialistai alternatyviai ugdydami vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčius vaikus.

Tyrimo eiga:

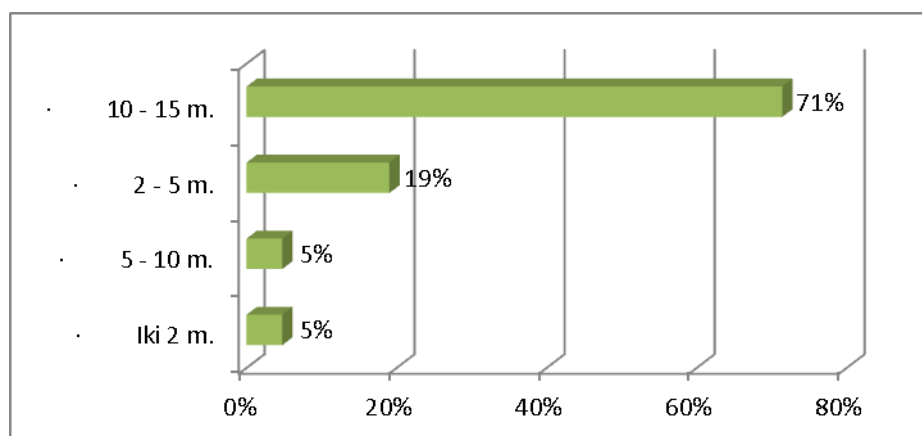
- anketų logopedams ir specialiesiems pedagogams sudarymas;
- anketų logopedams ir specialiesiems pedagogams žvalgomosios apklausos;
- anketos logopedams korekcija;
- tiriamųjų imčių sudarymas ir apklausa;
- duomenų pirminis apdorojimas;
- duomenų analizė;
- rezultatų apibendrinimas ir išvados.

Tyrimo duomenys apdoroti taikant aprašomosios statistikos metodą. Informacija susisteminta naudojant Microsoft Office Excel kompiuterinę programą. Tyrimo duomenų analizėje rezultatai apibendrintai pateikiami diagramose bei lentelėse.

2.2. Tyrimo imtis

Respondentai parinkti netikimybinio tikslinės atrankos būdu, kuri remiasi tuo, kad tyrimo dalyviai atrenkami neatsitiktinai, o pagal nustatytus kriterijus. Šiuo atveju pagrindinis kriterijus – specialistai, dirbantys ir ugduantys vaikus, turinčius vidutinį ir žymų protinį sutrikimą.

Tyrimas vyko 2012 m. vasario – balandžio mėnesiais. Tyrime dalyvavo 20 logopedų bei 77 specialieji pedagogai, iš kurių – 33 specialieji pedagogai bei 4 logopedai dirba Panevėžio specialiojoje mokykloje; 12 specialiųjų pedagogų bei 2 logopedai dirba Panevėžio miesto specialiojo ugdymo centre; 2 logopedai ir 2 specialieji pedagogai dirbantys Panevėžio vaikų lopšelyje – darželyje „Vaikystė“; tyrime taip pat dalyvavo 5 logopedai bei 9 specialieji pedagogai, dirbantys Vilniaus vaikų pensionate; 2 logopedai ir 1 specialusis pedagogas, dirbantis specializuotame vaikų darželyje „Dobilėlis“; 12 specialiųjų pedagogų, dirbančių Verkių specialiojoje mokykloje, bei 5 logopedai ir 8 specialieji pedagogai, dirbantys Šeduvos gimnazijos specialiojo ugdymo skyriuje. Visi tyrime dalyvavę respondentai pateikė duomenis apie vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių ugdytinių bendravimo ypatumus, naudojamus alternatyvios komunikacijos būdus.

2 pav. Logopedų darbo stažas, %

Dauguma tyrimo dalyvių (71) logopedo darbą dirba nuo 10 iki 15 m., beveik penktadalis – nuo 2 iki 5 m. (8 pav.). Kaip matoma, tyrime dalyvavo didelę šios srities darbo patirtį turinčios specialistės. Vertinant šių logopedų darbo stažą bei ugdomų vaikų skaičių, pastebėta, kad yra tiesioginis ryšys tarp išdirbtų metų ir ugdytinių skaičiaus (2 lentelė).

2 lentelė

Logopedų darbo stažo ir ugdytinių skaičius

Logopedų darbo stažas	Ugdomų vaikų skaičius
Iki 2 metų	4 – 7 vaikai
Nuo 5 iki 10 metų	4 – 17 vaikų
Nuo 10 iki 15 metų	20 – 44 vaikai

Tyrimo metu logopedams buvo užduotas atviro tipo klausimas, kiek vaikų jiems tenka ugdyti. Įvertinus logopedų darbo stažą, pastebėtas ryšys tarp logopedų darbo stažo ir ugdytinių skaičiaus. Šis ryšys pasižymi tuo, kad kuo didesnis logopedo darbo stažas šioje srityje, tuo didesnis jų ugdytinių skaičius.

Manytina, kad didelė darbo patirtis, užtikrina geresnius vaikų komunikacijos ugdymo rodiklius.

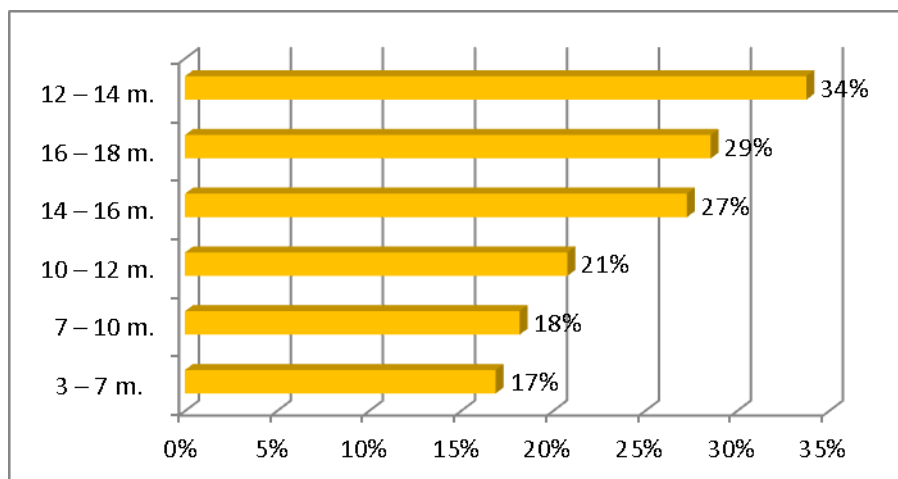
3 lentelė

Alternatyviosios komunikacijos taikymas

	Logopedai	Specialieji pedagogai
Taiko	100 proc. (20)	17 proc. (14)
Netaiko		83 proc. (63)

Visi apklausoje dalyvavę logopedai, ugdydami vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčius vaikus, taiko alternatyviąją komunikaciją, tačiau didžioji dalis specialiųjų pedagogų – ne (3 lentelė). Pedagogai, dirbantys su vaikais, kurių nemaža dalis nekalba ar kalba menkai, alternatyvius bendravimo būdus taiko tradiciškai nepakankamai dažnai, nes alternatyviosios komunikacijos vartojimas kelia nemažai problemų (Neverdauskaitė, Garšvienė, 2008).

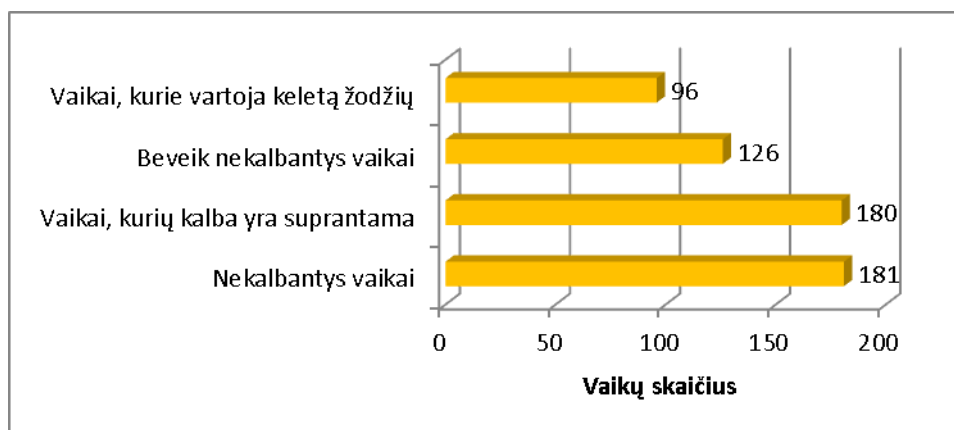
Apklausoje dalyvavo turinčios ilgalaikę darbo patirtį specialiosios pedagogės (77), iš kurių didžioji dalis (82.) šį darbą dirba daugiau nei 15 metų, kita dalis – nuo 2 iki 10 metų.

3 pav. Ugdomų vaikų amžius, %

Tyrimo metu paaiškėjo, jog specialieji pedagogai ugdo grupes, kuriose yra skirtingo amžiaus vaikai. Išanalizavus tyrimo duomenis, matoma, kad didžiąją ugdomų vaikų dalį sudaro paaugliai, turintys vidutinį bei žymų intelekto sutrikimą: beveik trečdalis – nuo 12 – 14 metų; trečdalis – nuo 16 – 18 metų bei beveik penktadalis ugdo vaikus nuo 14 – 16 metų. Mažiausią dalį ugdytinių sudarė vaikai nuo 3 iki 7 m. Akivaizdu, jog specialiesiems pedagogams dažniausiai tenka ugdyti paauglius, turinčius vidutinį bei žymų intelekto sutrikimą. Tai sietina su

tu, jog šių vaikų ugdymo procesas vyksta mokyklose ar specialiosiose ugdymo institucijose, bet ne individualiai ar užsiimant privačia veikla (3 pav.).

4 pav. Ugdomų vaikų kalbos lygmuo

Specialiųjų pedagogų buvo prašyta nurodyti ir parašyti skaičiais, koks jų ugdytinių kalbos plėtotės lygmuo. Susumavus visų respondentų atsakymus, nustatyta, jog šie specialistai ugdo 181 nekalbantį vaiką, 180 vaikų, kurių kalba yra suprantama, beveik nekalbančius ugdytinius 126; 96 vaikus, kurie vartoja vos keletą žodžių (4 pav.). Kaip matoma, didžiąją ugdytinių dalį sudaro nekalbantys vaikai bei vaikai, kurių kalba yra suprantama.

Akivaizdu, kad atsakydami į klausimus, specialistai orientuosis į savo ugdytinių kalbinius gebėjimus.

Iš pateiktų respondentams 150 anketų, 53 sugrįžo neužpildytos. Todėl generalinę tiriamųjų imtį sudarė 97 respondentai.

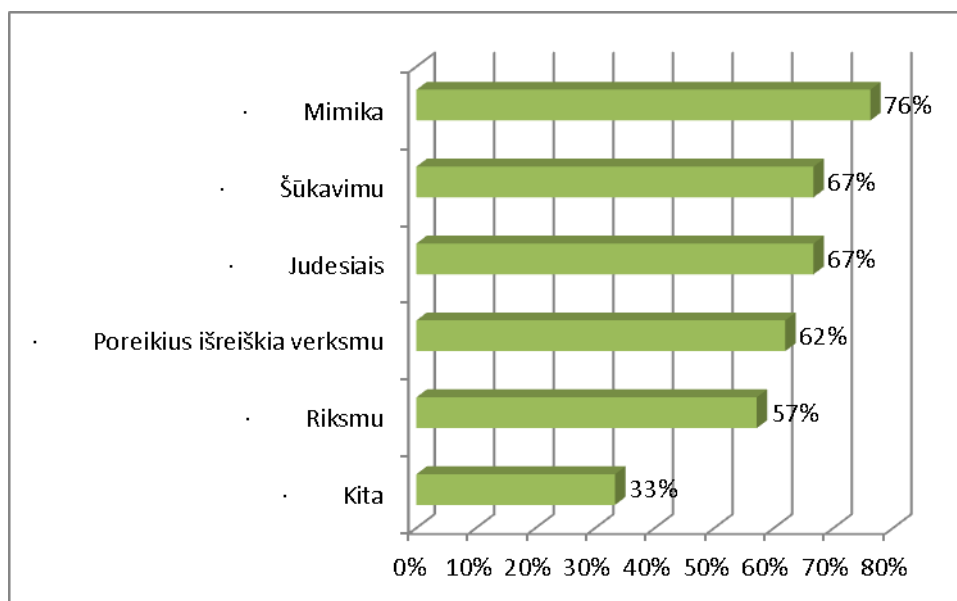
2.3. Augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos taikymo praktikoje tyrimo rezultatai

2.3.1. Vaikų, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, bendravimo ypatumai

Specialiojoje literatūroje, nagrinėjančioje sutrikusio intelekto vaikų ir jaunuolių psichinius ypatumus, pažymimas nepakankamas bendravimo poreikių išsivystymas, iniciatyvos trūkumas, nesugebėjimas reguliuoti savo elgesį, impulsyvumas, jausmų nediferencijuotumas, dėmesio nepastovumas ir kiti sutrikusio intelekto asmenims būdingi požymiai, trukdantys adekvačiai suvokti bendravimo partnerį, interpretuoti jo iniciatyvą, išlaikyti užsimezgančią sąveiką (Elijošienė, 1991, Garšvienė, 1996 ir kt.).

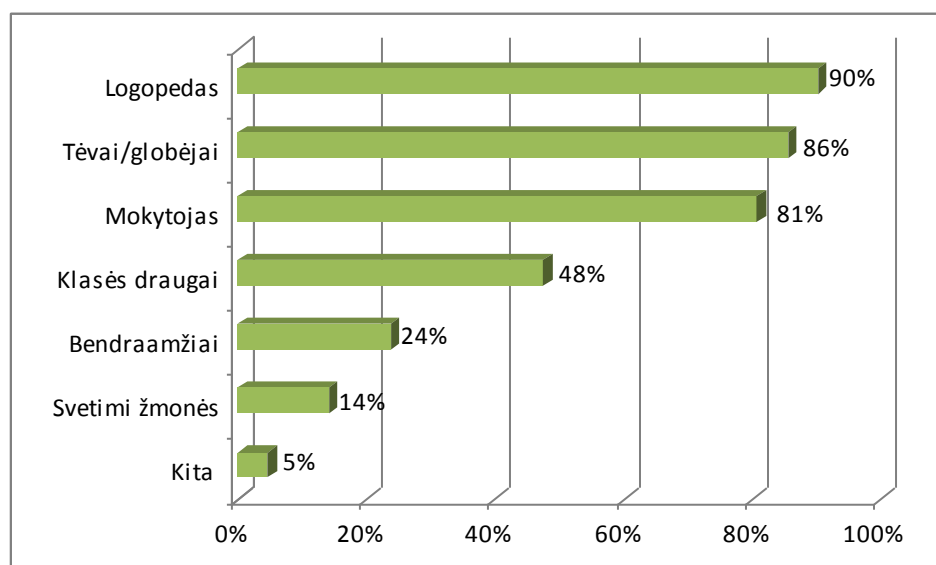
Siekiant numatytų tikslų, šiame darbe bus bandoma atskleisti vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų bendravimo ypatumus.

Logopedų atsakymų analizė

5 pav. Ugdytinių poreikių raiška, %

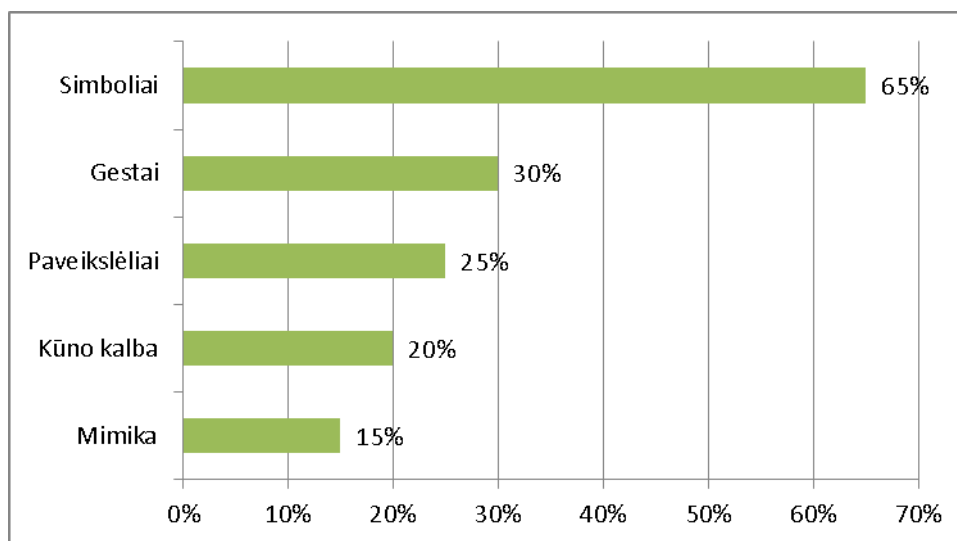
Sutrikusio intelekto vaikų bendravimas turi savų ypatumų, nes šie vaikai dėl savo negalės specifiškumo save dažniausiai išreiškia ne tik verbaliniais būdais, bet ir visu elgesiu bei laikysena (Vaicekauskienė, 2010). Daugumos tyrime dalyvavusių logopedų nuomone, vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai dažniausiai savo poreikius reiškia mimika, šūkavimais, judesiais, verksmu ir riksmu (5 pav.). Tiriamieji, atsakydami į klausimą, turėjo galimybę įrašyti jų nuomonę į grafą – kita. Beveik trečdalis logopedų šioje grafoje įrašė, jog šie vaikai poreikius išreiškia taisyklingos kalbos, atskirų žodžių pagalba. Kaip matoma, dauguma vaikų poreikius išreiškia neverbaline komunikavimo forma (judesiais, mimika, neigiamomis emocijomis, vokalizacija) ir tik trečdalis – verbaline.

6 pav. Dominuojantys komunikavimo partneriai, %

Didžiosios dalies logopedų nuomone, vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai dažniausiai bendrauja su logopedu, tėvais, mokytojais, beveik pusė nurodė klasės draugus, beveik penktadalis (24) taip pat teigė, jog šie vaikai bendrauja ir su svetimais žmonėmis (6 pav.).

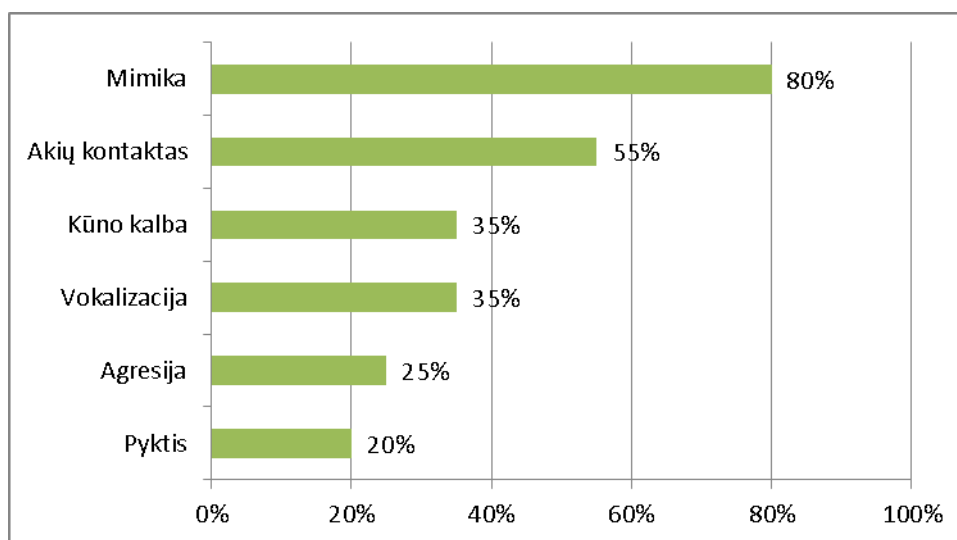
Manytina, jog ugdytiniai turi daug bendravimo partnerių, o dalis nevengia bendrauti ir su svetimais žmonėmis.

7 pav. Vidutinį intelekto sutrikimą turinčių vaikų aktyvus bendravimas, %

Svarbiausi vidutiniškai sutrikusio intelekto bendravimo gebėjimų parametrai: gebėjimas inicijuoti, priimti iniciatyvą, palaikyti kontaktą ir jį užbaigti (Elijošienė, 1998). Logopedų manymu, vidutinį intelekto sutrikimą turinčių vaikų aktyvus bendravimas paremtas alternatyviosios komunikacijos būdais: simboliais, gestais, paveikslėliais, penktadalio manymu šių vaikų aktyvus bendravimas paremtas neverbaline kalba – kūno kalba, mimika (7 pav.).

Akivaizdu, jog vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai suvokia simbolių reikšmes, moka dėlioti paveikslėlius, suvokti paveikslėlių reikšmę; taip pat bendraudami naudoja ir kūno kalbą.

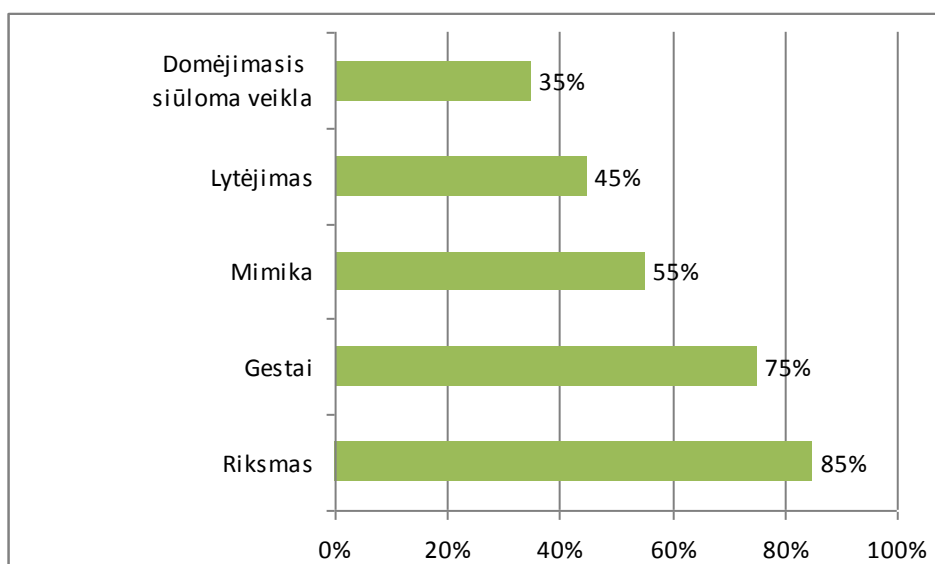

8 pav. Žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų aktyvaus bendravimo priemonės, %

Žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų kalba neišlavinta, nes jie nesupranta kalbos arba supranta ją blogai. Šie vaikai labiau reaguoja į balso intonaciją, o ne į žodžių prasmę. Jų veikla apsiriboja automatiškais veiksmais arba elementariomis reakcijomis į išorinius dirgiklius (Bartkuvienė, Bikuličienė, Bulotaitė, 2003). Tačiau visgi kai kurie vaikai, kryptingai, individualiai ir ilgą laiką ugdomi, parodo aktyvų bendravimą, nežiūrint į jų ribotas pažintines bei protines galimybes.

Dauguma logopedų teigia, kad šie vaikai aktyviai vartoja mimiką, akių kontaktą, kūno kalbą, vokalizaciją, tačiau ketvirtadalis logopedų nurodė, kad kai kurie vaikai tampa agresyvūs, pikti (8 pav.).

Teigtina, kad nors šie vaikai ir turi menkas galimybes aktyviai reikštis, tačiau dalis jų siekia aktyvumo, bendravimo, šį siekį išreiškia neverbaliniais, jiems priimtinais, komunikavimo būdais. Visgi dalis žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų aktyvioje veikloje tampa agresyvūs, reiškia pyktį.

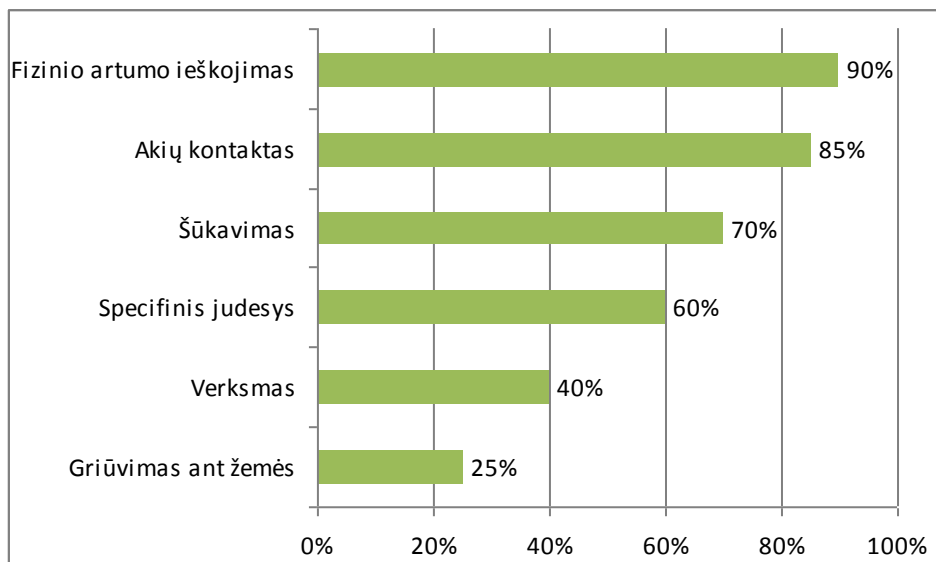

9 pav. Vidutinį intelekto sutrikimą turinčių vaikų komunikavimo su logopedu ženklai, %

Daugiau nei pusė logopedai nurodė, kad vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai komunikodami vartoja riksmą, gestus, mimiką, lytėjimą (glaudžiasi, apsikabina), beveik trečdalis nurodė domėjimąsi siūloma veikla.

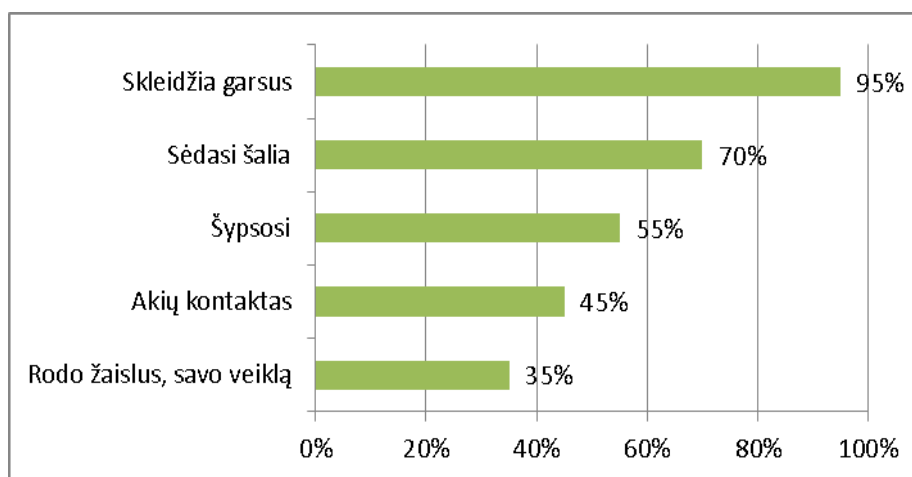
Dalis pavienių respondenčių, įrašydamos savo nuomonę į paliktas eilutes (respondentės pateikė atsakymus į kombinuoto tipo klausimą), nurodė, kad vaikai pasitelkia į pagalbą kalbos gebėjimus, garsažodžius, ima už rankos ir t.t. (9 pav.).

Apibendrinant galima teigti, jog vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai bendrauja įvairiais būdais, kur dominuojantys yra alternatyvūs komunikacijos metodai: gestai, vokalizacija bei lytėjimas, kaip artumo ieškojimo, pozityvių emocijų ženklas.

10 pav. Žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų komunikavimo su logopedu ženklai, %

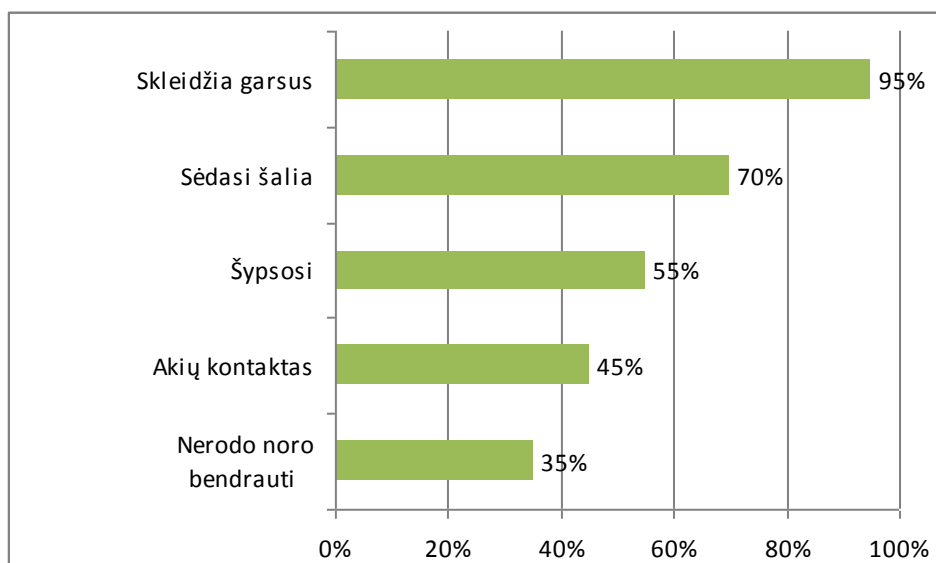
Žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai judesiais ir gestais, mimika, poza siekia patraukti aplinkinių dėmesį; neblogai supranta ir su jais kalbančiojo intonaciją, mimiką (Bartkuvienė, Bikuličienė, Bulotaitė, 2003). Tai patvirtina ir tyrimo rezultatai. Apklausos metu respondentams buvo užduotas atviro tipo klausimas apie žemą intelekto sutrikimą turinčių vaikų dominuojančius komunikavimo ženklus. Paaiškėjo, kad daugumos logopedų nuomone, vaikai ieško fizinio artumo ar akių kontakto, bendravimo siekia šūkavimais, judesiais, dalis verksmu ir net ketvirtadalis, siekdami dėmesio ar vengdami bendravimo, griūna ant žemės, rėkia (10 pav.).

11 pav. Vidutinį intelekto sutrikimą turinčių vaikų noro bendrauti su logopedu raiška, %

Literatūroje pažymima, kad vidutinį intelekto sutrikimą turintiems vaikams būdingas menkas poreikis bendrauti, pavaldumas atsitiktinių išorinių poveikių įtakai, negebėjimas konstruktyviai spręsti bendravimo problemų (Garšvienė, 1996). Dauguma tyrime dalyvavusių logopedų, atsakydami į kombinuoto tipo klausimą, teigė, kad vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai norą bendrauti išreiškia skleisdami garsus, atsisėdami šalia, tokiu būdu pabrėždami jų artumą bei pasitikėjimą. Beveik pusė nurodė tokius teigiamų emocijų ženklus – šypseną, akių

kontaktą; trečdalis atsakė, kad norą bendrauti šie vaikai parodo demonstruodami savo žaislus, veiklą, lyg kviesdami prisijungti (11 pav.).

12 pav. Žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų noro bendrauti su logopedu raiška, %

Didžiosios dalies, žymiai sutrikusio intelekto vaikų noro bendrauti su logopedu raiška apsiriboja garsų skleidimu, fizinio artumo ieškojimu, šypsena, akių kontaktu, tačiau net trečdalis logopedų nurodė, kad šie vaikai nerodo jokio noro bendrauti.

Susumavus ir išanalizavus atvirų klausimų pagalba gautus atsakymus, palygintos vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų bendravimo ypatybės (4 lentelė).

4 lentelė

Vaikų bendravimo ypatumų palyginimas

Vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai	Žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai
Aktyvaus bendravimo ženklai	
Simboliais, gestais, mimika, paveikslėliais, kūno kalba.	Akių kontaktas, mimika, kūno kalba, vokalizacija, pyktis, agresija.
Bendravimo su logopedais ženklai	
Rikšmas, šūkavimai, gestai, mimika, lytėjimas, domėjimasis siūloma veikla.	Akių kontaktas; šūkavimai, fizinis artumas, verksmas, pyktis (griūna ant žemės, trypia kojomis).
Noro bendrauti raiška	
Kalba garsiažodžiais; paveikslėliai; apsikabina, sėdasi šalia; ima už rankos.	Skleidžia garsus; sėdasi šalia; šypsosi; akių kontaktas; nerodo jokio noro bendrauti.

Kaip matoma iš 4 lentelės duomenų, lyginant vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų aktyvius raiškos ženklus, pastebima, kad vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai dažnai vartoja alternatyvios komunikacijos būdus: simbolius, paveikslėlius, gestus. O žymų intelekto

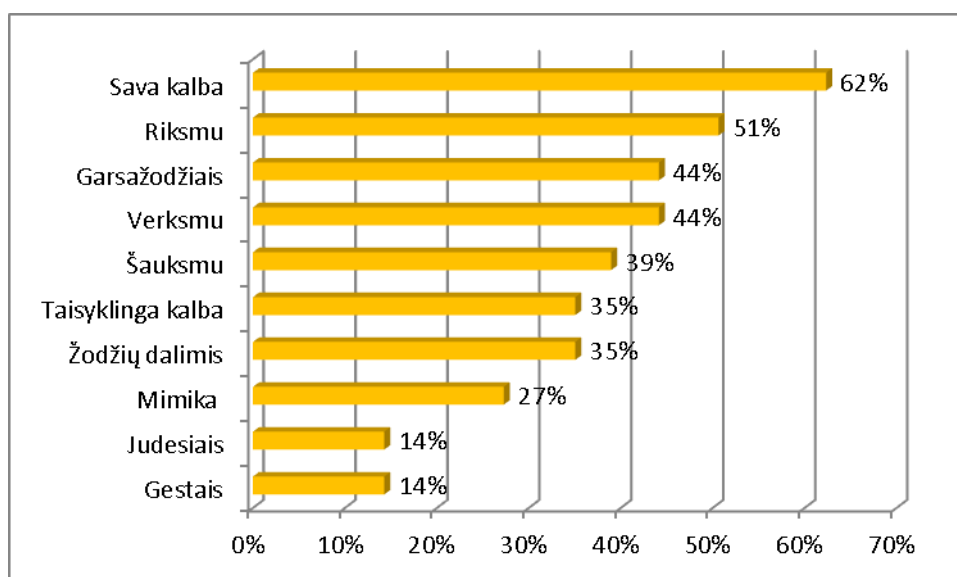
sutrikimą turintys vaikai remiasi kūno kalba, mimika, žvilgsniu bei emocijų raiška. Be to, žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai aktyviai naudoja agresiją, pyktį.

Vertinant šių vaikų bendravimo su logopedais ypatumus, skirtingai nuo vidutinį sutrikimą turinčių vaikų, žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai rodo neigiamą bendravimą įtakojančius ženklus: griūna ant žemės, verkia. Vienintelis alternatyviosios komunikacijos būdas, kurį vartoja žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai – vokalizacija. Dalis žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų, nerodo jokio noro bendrauti.

Apibendrinant teigtina, jog vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai rodo iniciatyvą bendraujant, domisi siūloma veikla, bendraudami vartoja tiek verbalinę, tiek neverbalinę bendravimo formą. Žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų alternatyviosios komunikacijos gebėjimai neišplėtoti (nors norą bendrauti jie kartais reiškia vokalizacija), dominuoja – kūno kalba, mimika, lytėjimas, judesiai. Daliai žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų būdinga agresija, pyktis, nenoras komunikuoti.

Specialiųjų pedagogų atsakymų analizė

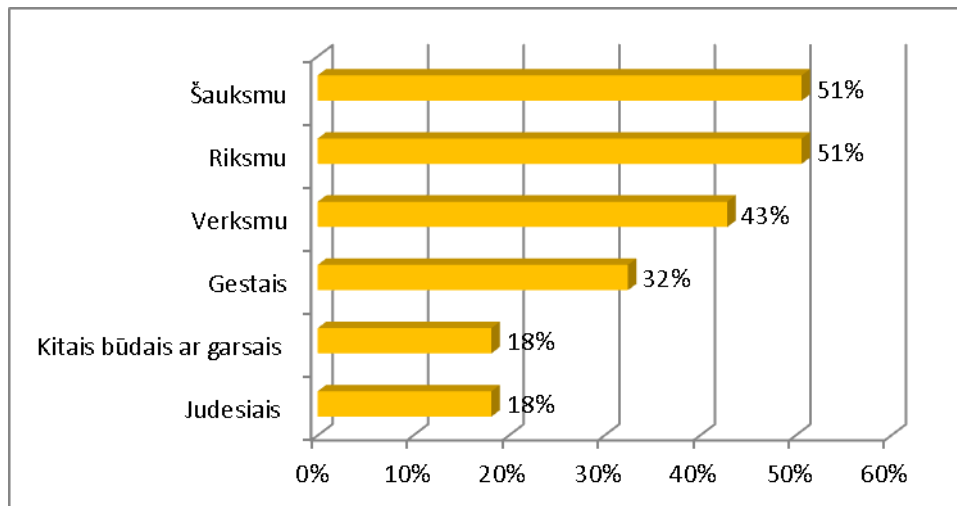
Kaip jau buvo minėta apklausoje dalyvavo 77 specialieji pedagogai. Tik nedidelė dalis (17) tyrime dalyvavusių specialistų vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčius vaikus ugdo pasitelkdami alternatyviosios komunikacijos būdus. Tačiau, siekiant darbe iškeltų uždavinių sprendimo, specialiesiems pedagogams buvo užduota eilė klausimų, susijusių su vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų ugdymu specialiesiems pedagogams įprastais būdais, bei apie alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos priemonių taikymą.

13 pav. Dažniausias ugdytinių bendravimo būdas, %

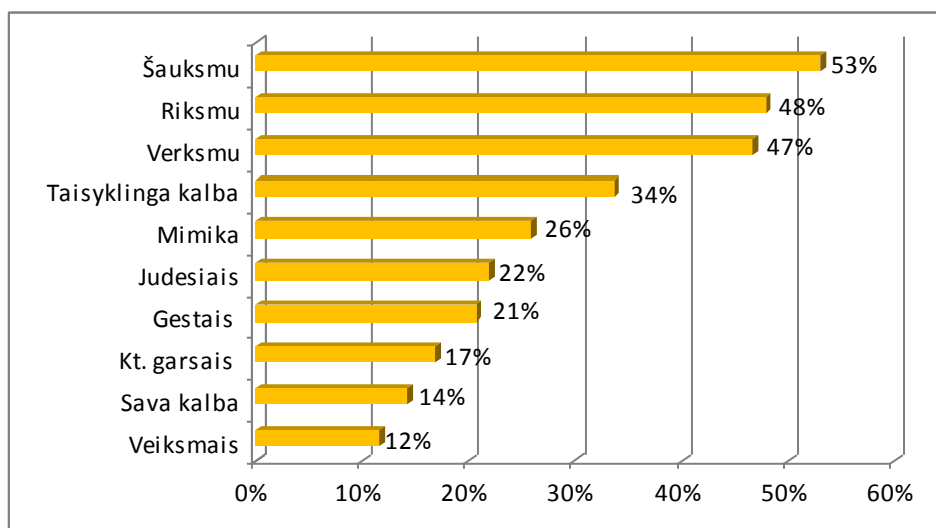
Komunikacijoje svarbu ne tik pasakyti žodžiai. Kalbančiojo mintis kartu su žodžiais perteikia akys, rankos, balsas ir pan. Didžioji specialiųjų pedagogų dalis teigia, kad dažniausiai

vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai bendrauja sava kalba, beveik pusė nurodė riksmą, garsažodžius, verksmą šauksmą ir beveik pusė pastebėjo, kad vaikai bendrauja taisyklinga kalba, žodžių dalimis (13 pav.). Tai reiškia, jog šie vaikai bendraudami vadovaujasi ne vien neverbaline komunikacija, bet dalis sėkmingai vartoja verbalinę komunikaciją, kas sudaro jiems didesnes galimybes įsilieti į visuomenę.

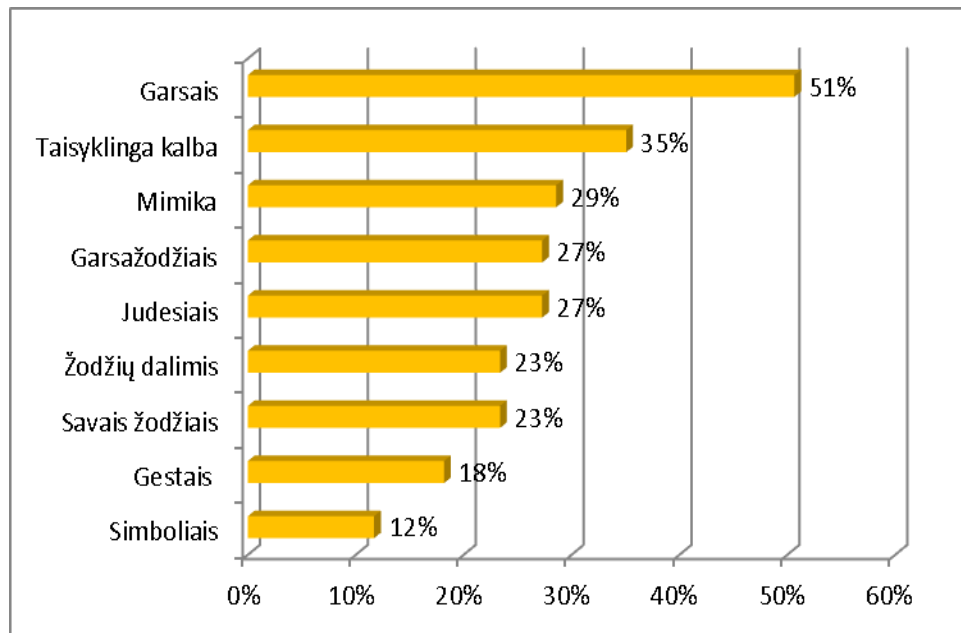
14 pav. Dėmesio atkreipimo būdai, %

Tyrimo duomenimis, pusė specialiųjų pedagogų nurodė, kad vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai atkreipia dėmesį alternatyviaja komunikacijos priemone – vokalizacija (šauksmu, riksmu), gestais bei kitomis priemonėmis – judesiais, emocijomis, keletas specialiųjų pedagogų nurodė, kad norėdami atkreipti dėmesį, vaikai griūna ant žemės, trypia kojomis, mušasi (14 pav.). Kaip matoma, vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai siekia dėmesio ne vien pozityviais metodais, bet į pagalbą pasitelkia pyktį ir agresiją. Šie duomenys sutampa su logopedų pateiktais duomenimis.

15 pav. Poreikių išraiška komunikuojant su specialiuoju pedagogu, %

Specialiojoje literatūroje, nagrinėjančioje sutrikusio intelekto vaikų ir jaunuolių psichinius ypatumus, pažymimas nepakankamas bendravimo poreikių išsivystymas, iniciatyvos trūkumas, nesugebėjimas reguliuoti savo elgesį, impulsyvumas, jausmų nediferencijuotumas, dėmesio nepastovumas ir kiti sutrikusio intelekto asmenims būdingi požymiai (Garšvienė, 1996). Beveik pusė specialiųjų pedagogų nurodo, kad intelekto sutrikimus turintys vaikai poreikius reiškia šauksmais, riksmis, verksmais. Beveik trečdalis nurodo taisyklingą kalbą, mimiką, likusieji pažymi, kad šie vaikai poreikiams išreikšti pasitelkia judesius, gestus, savą kalbą (15 pav.).

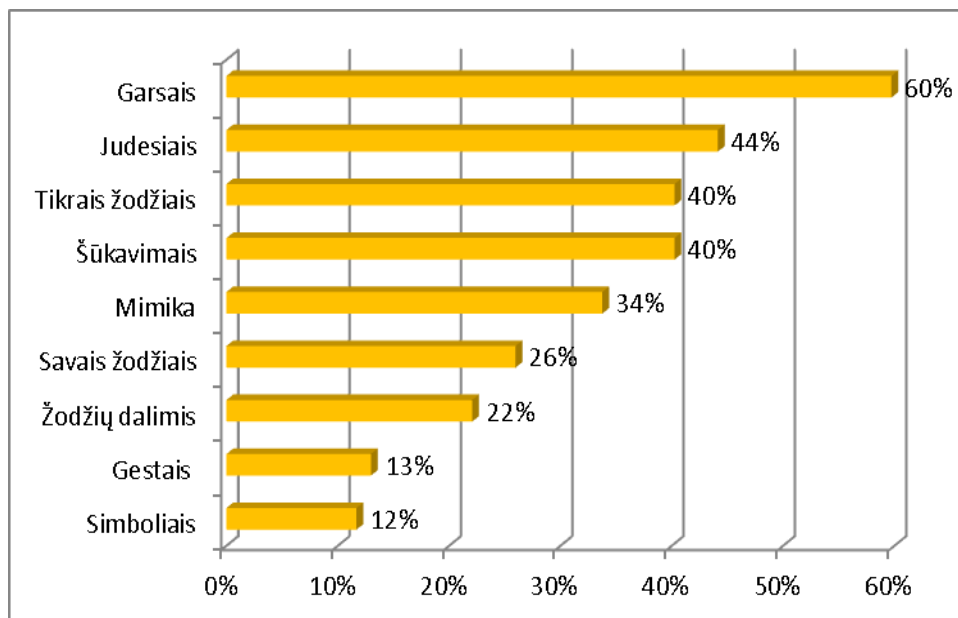

16 pav. Klausiamieji ženklai, %

Jurevičienė ir Kaffemanienė (2009) atliko tyrimą, kurio rezultatai parodė, kad vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų socialinių įgūdžių struktūroje dominuoja neverbaliniai (emocinio kontakto, savęs pažinimo, savikontrolės ir socialinės situacijos atpažinimo) gebėjimai.

Tyrimo metu paaiškėjo, kad beveik pusė specialiųjų pedagogų klausiamuosius ženklus iš šių vaikų gauna garsine forma, beveik trečdalis nurodo taisyklingą kalbą, mimiką, garsažodžiais, judesiais išreikštus ženklus gauna daugiau nei ketvirtadalis respondentų, beveik penktadalis – žodžių dalimis, savais žodžiais (16 pav.).

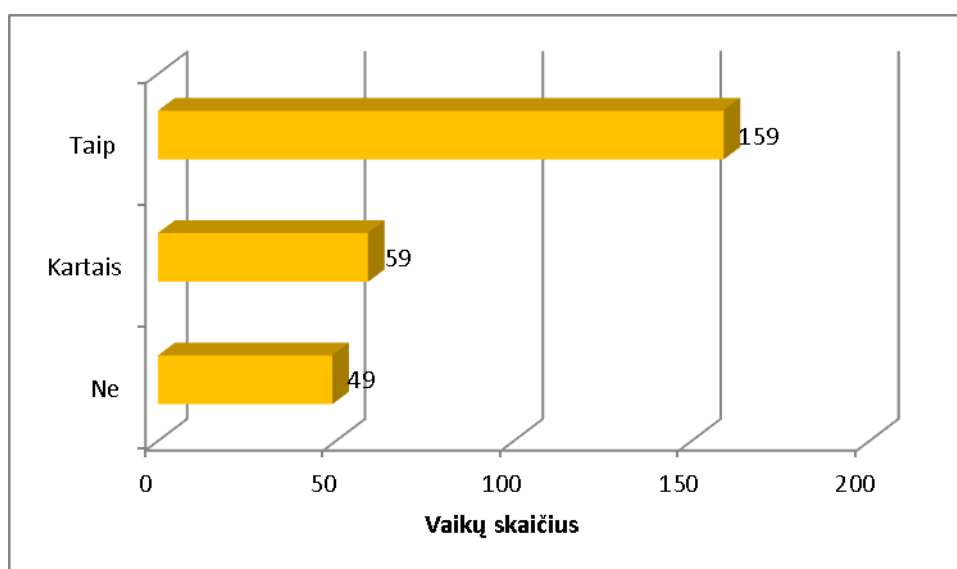
Apibendrinus galima teigti, kad vaikai, turintys vidutinį intelekto sutrikimą, klausiamuosius ženklus daugiausia naudoja pasitelkdami į pagalbą verbalinę bendravimo formą, atitinkančią jų kalbinius gebėjimus.

17 pav. Emocijų raiška, %

Emocijos ir jausmai – tai išgyvenamas žmogaus santykis su tuo, ką jis pažįsta ir veikia. Emocijos yra kartu ir socialinės veiklos produktas. Sutrikusio intelekto žmonių emocijų raida, jų atpažinimas dažniausiai yra sutrikę, todėl labai svarbu padėti jiems juos suvokti, atpažinti (Gevorgianienė, 2003). Savo pyktį bei džiaugsmą, daugiau nei pusės specialiųjų pedagogų nuomone, vidutinį ir žymų intelekto sutrikimus turintys vaikai, išreiškia garsais, judesiais, tikrais žodžiais, šūkavimais, beveik trečdalis teigė, kad neigiamas bei teigiamas emocijas šie vaikai reiškia mimika, savais žodžiais, žodžių dalimis (17 pav.).

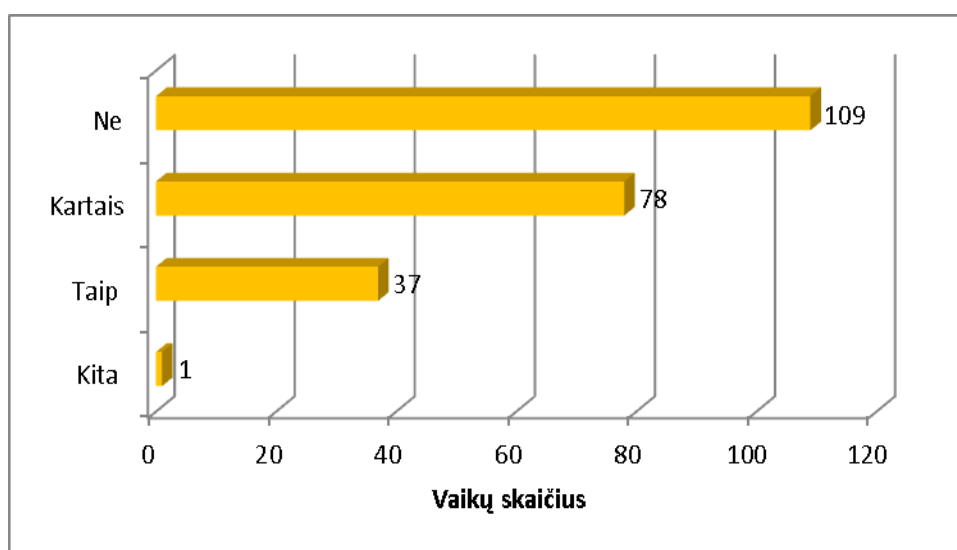
Apibendrinant, teigtina, kad šie vaikai reikšdami emocijas prioritetą teikia vokalizacijai bei verbalinės komunikacijos metodui – kalbai. Tai galima sieti su tuo, jog parodyti emocijas, naudojantis alternatyviają komunikacija, šiems vaikams pernelyg sudėtinga.

18 pav. Vidutinio intelekto vaikai, rodantys iniciatyvą bendrauti

Atliktose mokslinėse studijose (Garšvienė, 1993; Grevorgianienė, 1999) nustatyta, kad vidutinio intelekto sutrikimo vaikų bendravimo ypatumai remiasi tuo, kad pažymimas menkas poreikis bendrauti, pavaldumas atsitiktinių išorinių poveikių įtakai, negebėjimas konstruktyviai spręsti bendravimo problemų. Tačiau tai visiškai paneigė šio tyrimo rezultatai. Apklausos metu respondentų buvo prašyta nurodyti, kiek (skaičiais) ugdytinių, turinčių vidutinį intelekto sutrikimą, bendrauja savo iniciatyva. Susumavus rezultatus, paaiškėjo, kad didžioji dalis (159) šių vaikų parodo iniciatyvą bendravimui, dalis (59) iniciatyvą bendrauti parodo tik kartais (18 pav.).

Lyginant specialiųjų pedagogų ir logopedų atsakymus į šį klausimą, paaiškėja, jog iš tiesų vidutinį intelektą turintys vaikai patys geba užmegzti draugiškus ryšius, rodo iniciatyvą bendraujant.

19 pav. Žemo intelekto vaikai rodantys iniciatyvą bendravimui

Žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimui būdinga tai, kad daugiausia dėmesio skiriama bendrųjų poreikių bei emocijų raiškai. Šiems vaikams būdingas bendravimo vengimas arba jų poreikis bendrauti yra menkas. Didžioji dalis (109 vaikai) žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų nerodo iniciatyvos bendraujant, o beveik trečdalis spec. pedagogų (37 vaikai) nuomone, šie vaikai rodo iniciatyvą, dalis kartais parodo iniciatyvą bendrauti. Vienas vaikas rodo iniciatyvą bendravimui tik savo artimiesiems asmenims: tėvams, broliams, seserims (19 pav.).

Akivaizdu, jog didžioji dalis žemo intelekto vaikų patys negeba užmegzti kontakto, nerodo iniciatyvos, tačiau dalis tai daro kartais. Manytina, jog reikšti iniciatyvą bendravimui juos skatina aplinkiniai bei padeda jiems užmegzti kontaktus.

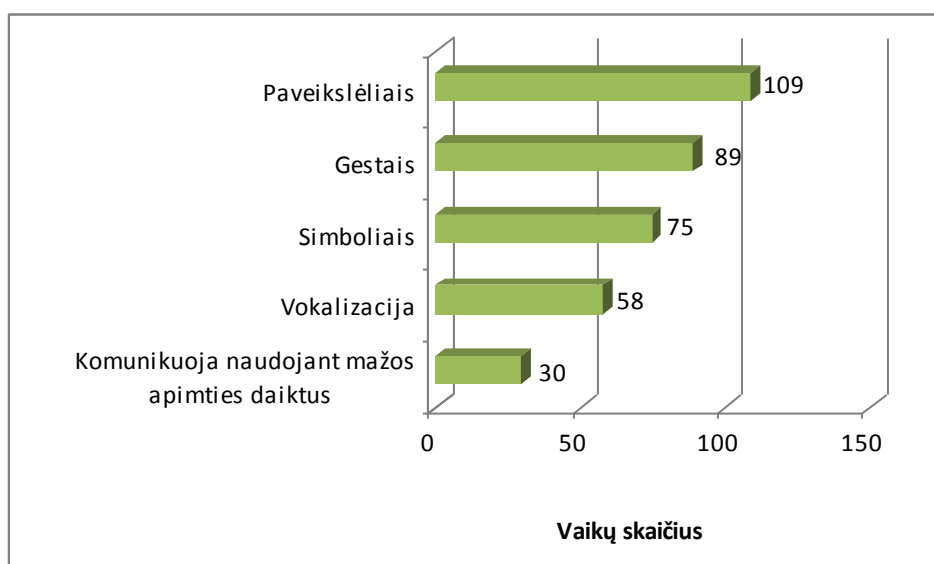
Ištyrus vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų bendravimo ypatumus, nustatyta, kad tiek vidutinį, tiek žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai rodo iniciatyvą bendraujant su artimais, tačiau dauguma vengia svetimų, nepažįstamų žmonių. Savo poreikius,

emocijas, norą komunikuoti vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai dažnai reiškia pasitelkdami alternatyviosios komunikacijos metodus (simbolius, paveikslėlius, gestus, vokalizaciją), tuo tarpu žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai, kurie linkę bendrauti, vartoja neverbalinės komunikacijos būdus (mimiką, judesius, veiksmus, lytėjimą ir t.t.).

2.3.2. Augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos ugdymo ypatumai

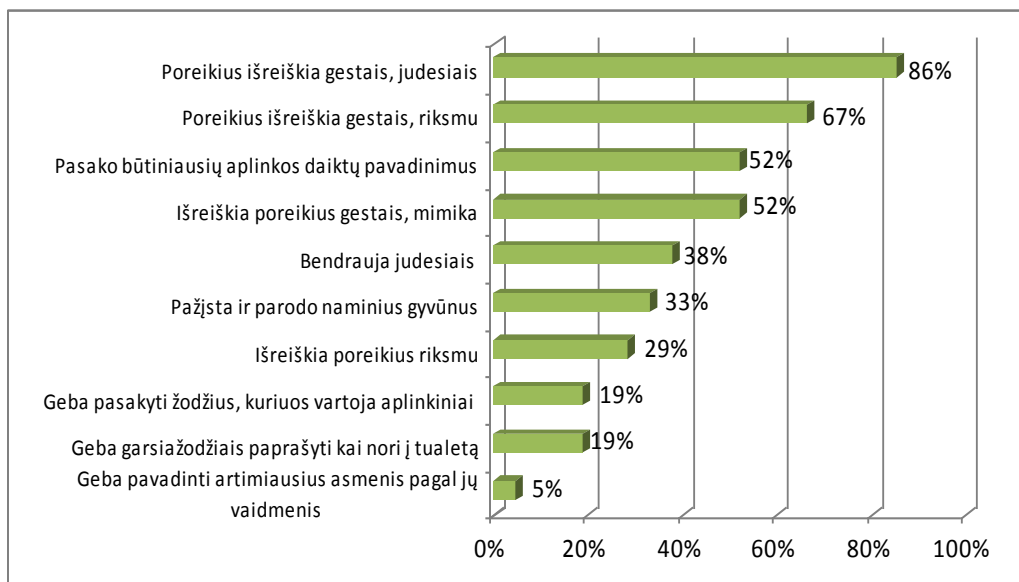
Vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų bendravimo ugdymo ypatumai susiję su poreikiu bendrauti, aktyvumo skatinimu, mokymu bendrauti verbalinėmis ir neverbalinėmis priemonėmis (Grevorgianienė, 1999). Tačiau skirtingas raidos sutrikimas bei ribotos šių vaikų pažintinės galimybės sudaro sunkumų organizuojant jų ugdymo procesą.

Logopedų atsakymų analizė

20 pav. Priemonės, kuriomis vaikai mokomi komunikuoti

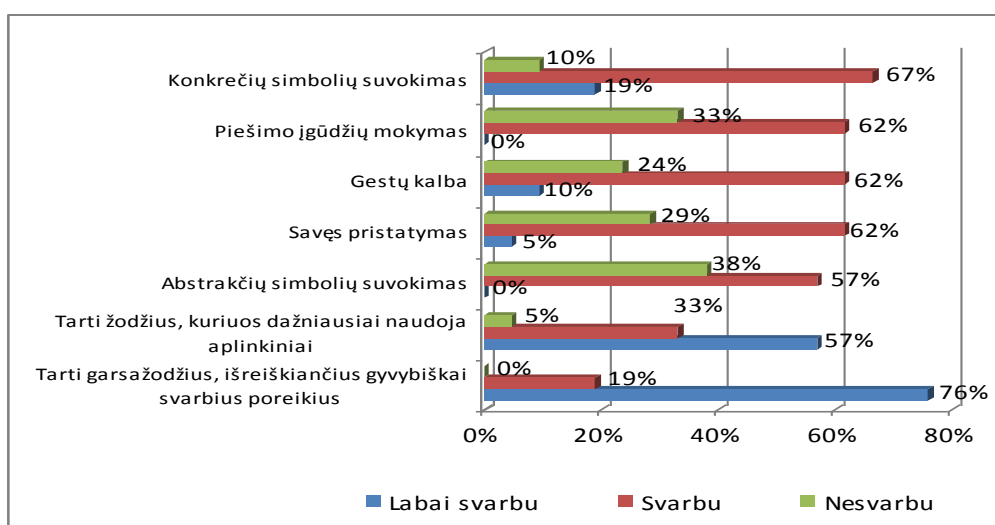
Sutrikusio intelekto žmogus, kaip ir kiekvienas kitas, turi įgimtą poreikį komunikuoti. Alternatyviaja komunikacija bendravimui su intelekto sutrikimą turinčiuoju tampa gestai, mimika, elementarios piktogramos, meninė komunikacija (Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006). Tyrimo metu logopedų buvo prašoma nurodyti, kokiomis priemonėmis ir kiek (skaičiais) ugdytinių jie moko bendrauti. Dauguma ugdytinių (109) mokomi komunikuoti paveikslėlių, gestų (89) pagalba; simboliais (75); šiek tiek mažiau vaikų mokomi vartoti vokalizaciją, 30 ugdytinių mokomi komunikuoti naudojant mažos apimties daiktus. Panašūs rezultatai buvo gauti ir Garšvienės bei Neverdauskaitės (2008) atliktame tyrime, kur paveikslėliai ir simboliai buvo dažniausiai taikomi alternatyviosios komunikacijos būdai. Patys vaikai taip pat pirmenybę teikė komunikacijai paveikslėliais ir mažais daiktais.

21 pav. Įgyti alternatyviosios komunikacijos bendravimo būdai, %

Neįgaliam žmogui, kuris dėl savo sutrikimo negali bendrauti kalba, labai svarbu turėti alternatyviąją raiškos galimybę, leidžiančią pristatyti save kitam asmeniui, daryti pasirinkimus, įvaldyti sau ir kitiems suprantamą bendravimo būdą (Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006). Alternatyviosios komunikacijos ugdymo procese didžiąją dalį logopedų pavyko išmokyti vaikus poreikius reikšti kombinuojant gestus ir judesius, derinant gestus ir riksmą, beveik pusei pavyko išmokyti ugdytinius įvardyti būtiniausius aplinkos daiktus, reikšti poreikius kombinuojant gestus ir mimiką; beveik trečdalis pagerino šių vaikų bendravimą su artimaisiais, išmokė pažinti ir parodyti naminius gyvūlius. Į grafą *kita*, keli respondentai įrašė šių vaikų gebėjimą užduoti klausimus ir gauti atsakymus į juos.

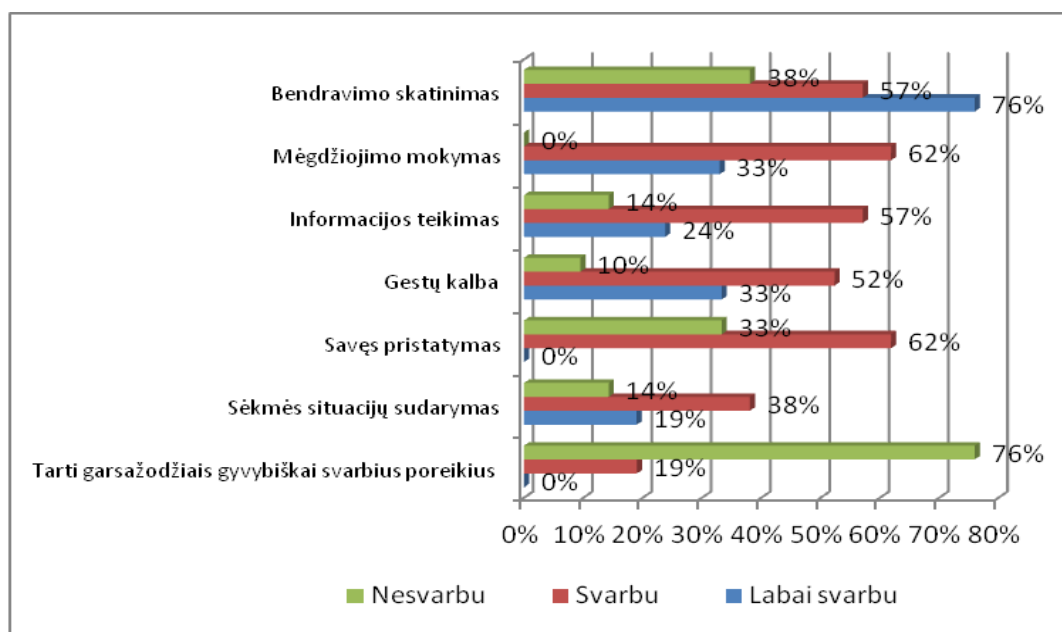
Akivaizdu, kad logopedams AAK dėka, pavyko neverbalines komunikacijos priemones derinant tarpusavyje su kalbiniais vaiko gebėjimais, išmokyti reikšti poreikius, atpažinti aplinką, daiktus, pagerinti bendravimą su artimaisiais, pasakyti atskirus žodžius, garsiažodžiais prašyti valgyti, gerti, įvaldyti vokalizaciją.

22 pav. Prioritetiniai AK ugdymo tikslai vidutinio intelekto sutrikimo atveju, %

Vidutiniškai, žymiai ir labai žymiai sutrikusio intelekto mokinių gebėjimų ugdymo metodus lemia jų pažinimo galimybės ir ugdymo funkcionalumas – aiškinimui, pasakojimui, kitiems kalbiniams metodams skiriama mažiau dėmesio nei demonstravimui, rodymui, kaip kažką atlikti, ir pagalbos teikimui tai atliekant (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų pritaikymo rekomendacijos, 2009). Svarbiausiais vidutinį intelekto sutrikimą turinčių vaikų bendravimo alternatyviaja komunikacija tikslais dauguma logopedų nurodė vaikų mokymą verbaline forma reikšti poreikius, tarti dažniausiai aplinkinių tariamus žodžius, konkrečių simbolių suvokimo skatinimą, svarbiais uždaviniais logopedai nurodė: abstrakčių simbolių mokymą, gebėjimą pristatyti save, gestų kalbos ir piešimo mokymą.

Manytina, jog logopedų tikslai ugdant alternatyviaja komunikacija remiasi mokymu norus, poreikius reikšti suprantama kalba ir neverbalinėmis priemonėmis, alternatyviųjų komunikacijos priemonių suvokimo skatinimu ir naudojimosi jomis mokymu.

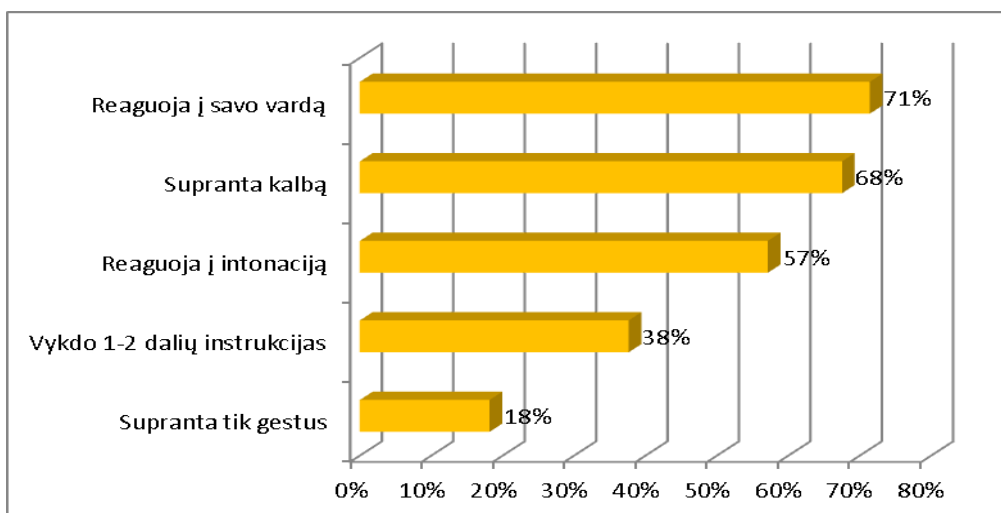
23 pav. Prioritetiniai AK tikslai žymaus intelekto sutrikimo atveju, %

Esminis vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų ugdymo komponentas – intensyviųjų bendravimo gebėjimų ugdymas. Remiantis tyrimo duomenimis, ugdant žymų intelekto sutrikimus turinčius vaikus alternatyviaja komunikacija, pirmoje eilėje siekiama šių tikslų: bendravimo skatinimo, mėgdžiojimo mokymo, gestų kalbos mokymo, informacijos teikimo, sėkmės situacijų sudarymo (19).

Teigtina, kad svarbiausia, ugdant žymų intelekto sutrikimus turinčius vaikus, yra bendravimo skatinimas, pasitelkiant į pagalbą sėkmės situacijų sudarymą, gestų kalbą, mėgdžiojimo techniką, siekiant vaikams padėti reikšti savo poreikius, norus.

Į atviro tipo klausimą, ar ugdymo įstaigos personalui būtina mokėti alternatyviosios komunikacijos metodų, visi (20) tyrime dalyvavę logopedai, atsakė teigiamai.

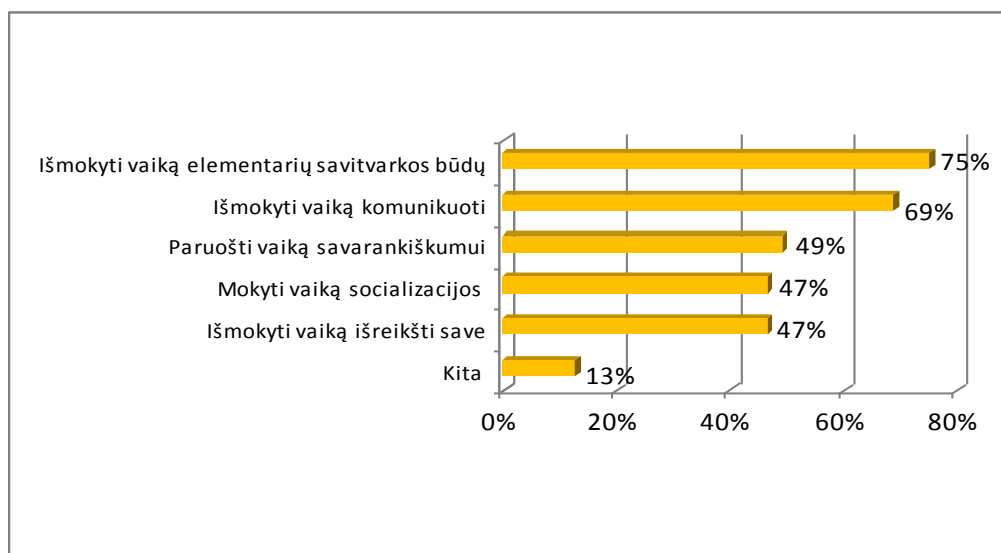
Specialiųjų pedagogų atsakymų analizė

24 pav. Kalbos suvokimo lygmuo, %

Garšvienė ir Bukantienė (1999) teigia, kad bendravimo gebėjimų raida susijusi su pažinimo ir kalbos raida: vaikams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, būdingas vidutinis, žymus ar labai žymus kalbos neišsivystymas. Dauguma specialiųjų pedagogų ugdo vaikus, kurie reaguoja į savo vardą, supranta kalbą, reaguoja į intonaciją, beveik trečdalis ugdo vaikus, kurie vykdo 1 – 2 dalių instrukcijas, o penktadalis ugdo vaikus, kurie supranta tik gestus.

Kaip matoma daugumai specialiųjų pedagogų tenka ugdyti vidutinį ir žymų kalbos neišsivystymą turinčius vaikus.

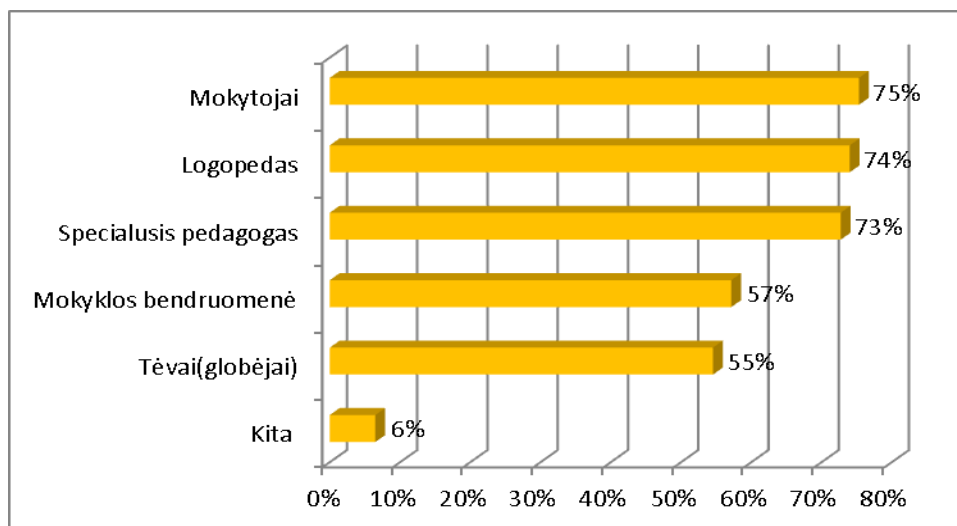

25 pav. Ugdymo tikslai, %

Vaikas, neturintis verbalinės komunikacijos, pradeda lankyti mokyklą, specialistams iškyla vienas pagrindinių tikslų – įvertinti šio vaiko galimybes ir sudaryti jam sąlygas išreikšti save, savo jausmus, norus bei nuotaikas, parenkant tinkamą komunikacijos sistemą. Didžioji dalis specialiųjų pedagogų pagrindiniais ugdymo tikslais, dirbant su vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčiais vaikais, nurodė vaiko mokymą elementarių kasdienės savitvarkos būdų,

vaiko mokymą komunikuoti, vaiko ruošimą savarankiškumui, vaiko socializacijos mokymo, vaiko saviraiškos mokymo. Grafoje *kita*, respondentai įrašė, kad ugdymo tikslai turi atitikti vaiko raidos ypatybes bei kalbinius gebėjimus. Manytina, jog specialiųjų pedagogų tikslai remiasi šių vaikų savarankiškumo, saviraiškos, savitvarkos, elementarių bendravimo santykių sudarymu.

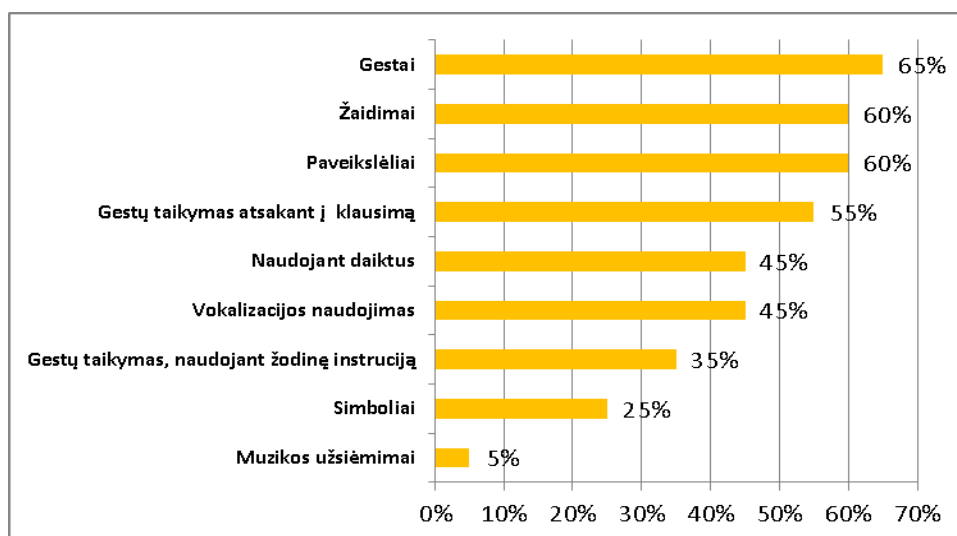
Kaip jau buvo minėta, tik nedidelė dalis specialiųjų pedagogų vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų ugdyme naudoja alternatyviosios komunikacijos priemones.

26 pav. Asmenys, turintys ugdyti vaikus AAK, %

Į klausimą, kas turėtų mokyti nekalbančius vaikus bendrauti alternatyviosios komunikacijos dėka, didžioji dalis specialiųjų pedagogų nurodė mokytojus/auklėtojus, logopedus, specialiuosius pedagogus, daugiau nei pusė nurodė mokyklos bendruomenę ir tėvus. Grafoje: *kita*, keli respondentai nurodė, kad visi bendrai turi dalyvauti šių vaikų alternatyviosios komunikacijos ugdyme.

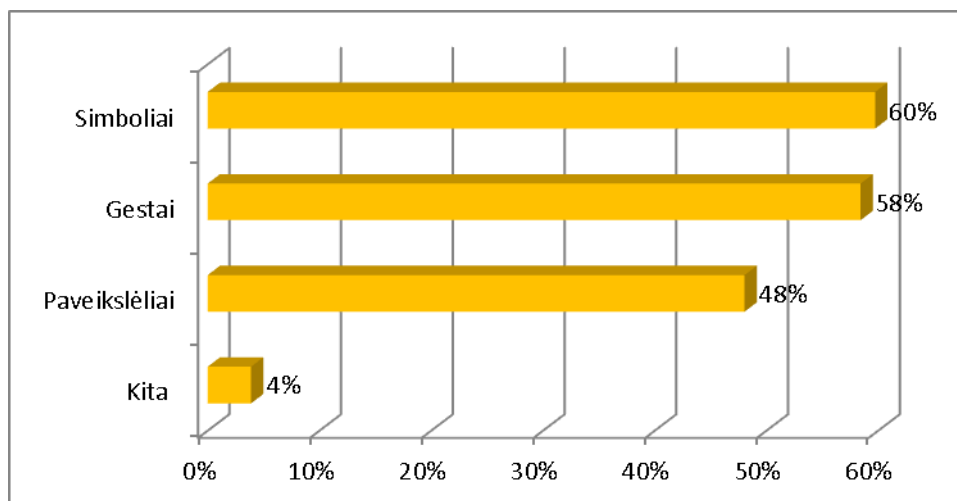
Remiantis atsakymais, teigtina, kad mokant nekalbančius vaikus alternatyviosios komunikacijos pagalba, turi dalyvauti visi šiuos vaikus supantys asmenys bei specialistai.

27 pav. Naudojami neverbalinio bendravimo ugdymo būdai, %

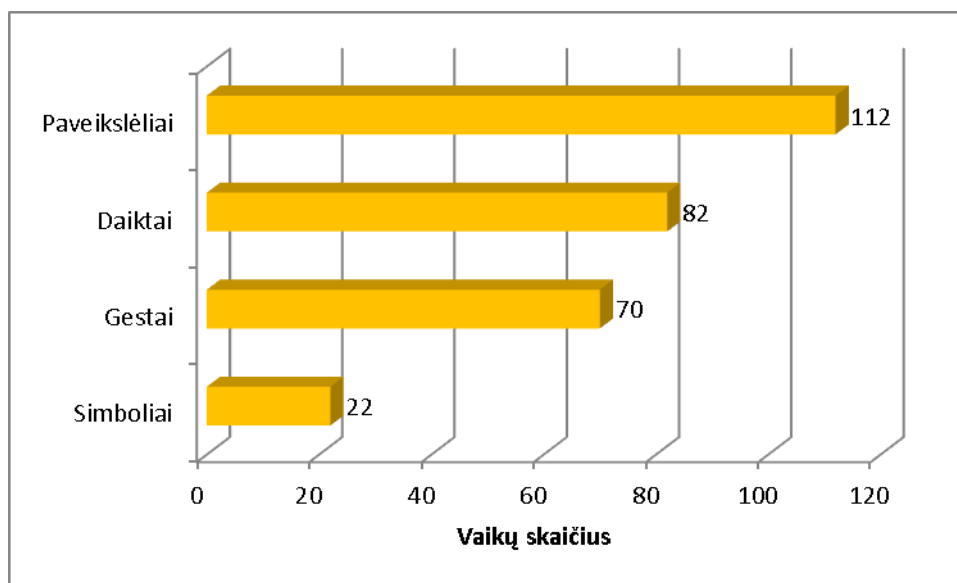
Mokslinėje literatūroje pateikiamos tokios neverbalinio bendravimo formos: gestai, grafiniai ženklai, vokalizacija. Savo darbe dauguma specialiųjų pedagogų naudoja gestus, žaidimus, paveikslėlius, beveik pusė taiko gestus atsakant į klausimą, daiktus, vokalizaciją, rečiausiai specialieji pedagogai naudoja simbolius bei muzikos užsiėmimus (27 pav.).

Kaip matoma, nors tik nedidelė dalis respondentų ugdo vaikus naudodami alternatyviąją komunikaciją, tačiau AK priemonės, tokias, kaip gestai, paveikslėliai ir vokalizacija, savo darbe taiko dauguma specialiųjų pedagogų.

28 pav. Savarankiškas alternatyviosios komunikacijos priemonių vartojimas, %

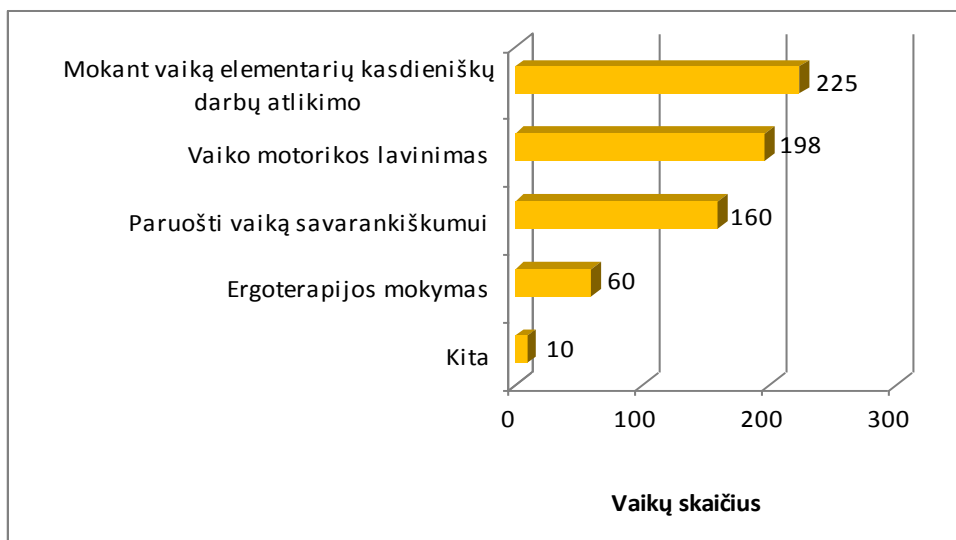
Kai kuriems žymiai bei vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikams neverbalinis bendravimas yra vienintelė komunikacijos priemonė. Judesiais ir gestais, mimika, poza siekia patraukti dėmesį. Dauguma specialiųjų pedagogų nurodė, kad šie vaikai komunikuodami vartoja simbolius, gestus, paveikslėlius (28 pav.). Akivaizdu, kad respondentų ugdytiniai savarankiškai naudoja nemažai alternatyviosios komunikacijos priemonių.

29 pav. Alternatyviai išugdytų vaikų skaičius

Respondentų buvo prašoma nurodyti skaičiais, kiek vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų jiems pavyko išugdyti alternatyviosios komunikacijos pagalba. Paaikškėjo, kad paveikslėlių pagalba pavyko išugdyti 112 vaikų, daiktų pagalba 82, gestų pagalba – 70 vaikų, simbolių pagalba – 22.

Akivaizdu, kad specialiesiems pedagogams, pavyko išugdyti didelę dalį vaikų.

30 pav. Ugdytinių ruošimas savarankiškam gyvenimui

Taip pat specialiesiems pedagogams pavyko išugdyti 225 vaikus, mokant atlikti kasdieniškus darbus, 198 – lavinant motoriką, 160 – ruošiant vaikus savarankiškumui, 60 vaikų naudojant ergoterapiją.

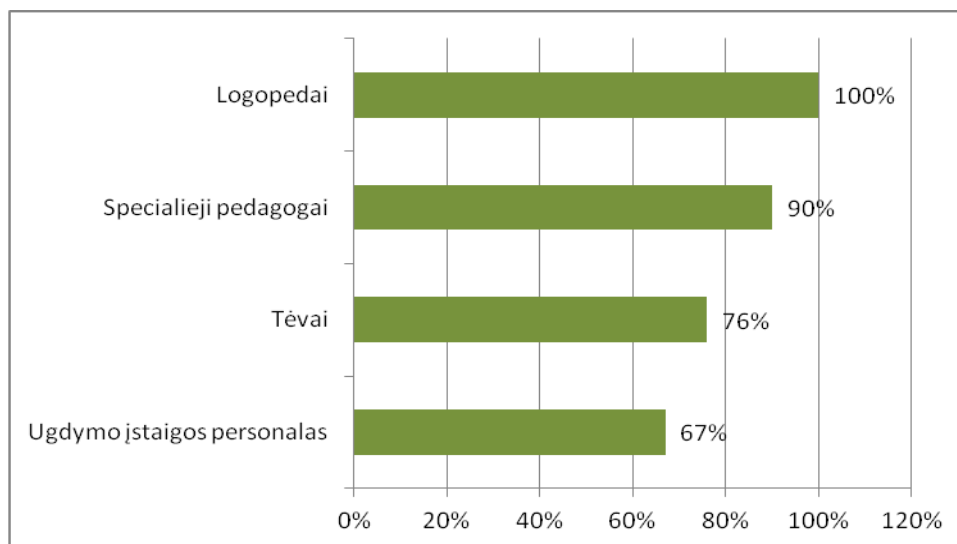
Galima teigti, jog specialiesiems pedagogams, ruošiant ugdytinius savarankiškam gyvenimui, pavyko išugdyti didesnę vaikų kiekį, tačiau, tai sietina su tuo, jog tai atspindi jų nurodytus ugdymo tikslus: skatinti vaiko savarankiškumą, socializaciją, gerinti vaiko motoriką ir t.t.

Apibendrinant, galima teigti, kad tiek logopedai, tiek specialieji pedagogai, naudodami skirtingus metodus, siekia vaikų, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą socializacijos. Alternatyviosios komunikacijos pagalba, specialistai siekia skatinti vaikų bendravimą, poreikių, norų, emocijų raišką. Tam tikslui tiek logopedai, tiek specialieji pedagogai vidutinį intelekto sutrikimą turinčių vaikų ugdyme remiasi alternatyviosios komunikacijos priemonėmis: gestais, simboliais, vokalizacija, paveikslėliais bei jų kombinacija. Kitais metodais specialieji pedagogai siekia vaikų savarankiškumo. Tačiau šie metodai tik papildo vienas kitą.

2.3.3. Augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos ugdymo kontekstas

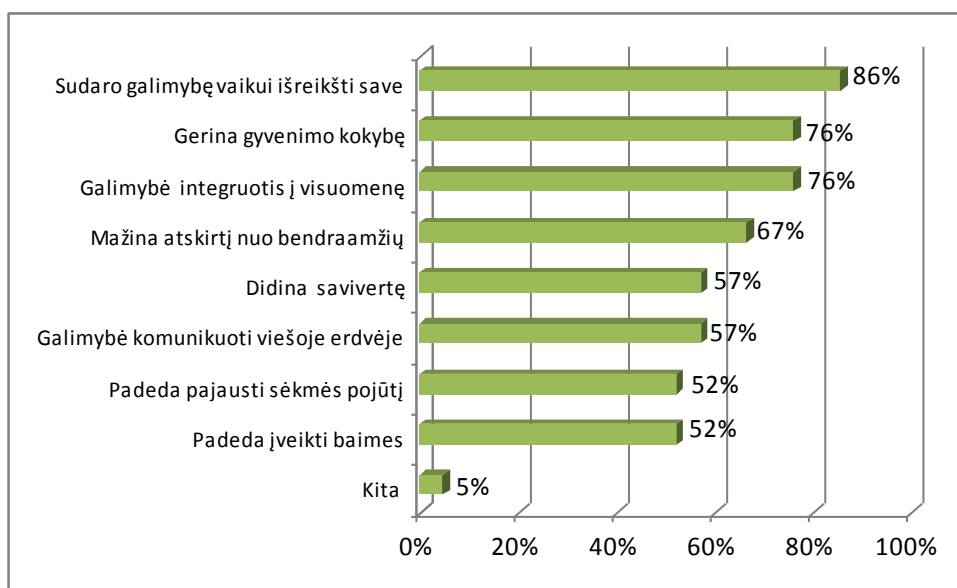
Millar ir Scott (1998) pabrėžia žmogiškojo faktoriaus svarbą ugdant vaikus, turinčius vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą ir pažymi, jog, kad alternatyvioji komunikacija duotų maksimalių rezultatų, reikia žmogaus, kuris prisiimtų sau „mokytojo“ rolę.

Logopedų atsakymų analizė

31 pav. Asmenys, dalyvaujantys AK ugdyme, %

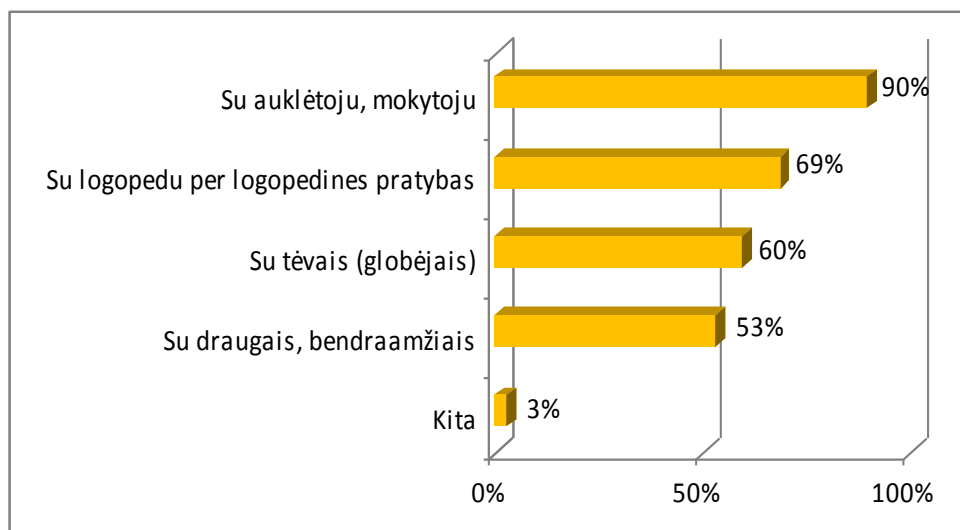
Intelektu sutrikimų, turinčių vaikų ugdyme reikalingas visas būrys specialistų (gydytojų, logopedų, psichologų, specialiųjų pedagogų, kineziterapeutų, ergoterapeutų), tačiau visi logopedai vieningai pabrėžia, jog intelekto sutrikimų turinčių vaikų ugdyme AAK, svarbiausias 100 % yra logopedų ir specialiųjų pedagogų vaidmuo; nemažiau išmanyti AAK būdus turi tėvai ir ugdymo įstaigos personalas.

32 pav. Alternatyviosios komunikacijos reikšmė vaiko socializacijai, %

Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų poreikio bendrauti skatinimas, atitinkamų gebėjimų ugdymas, mokymas naudotis jiems prieinamomis bendravimo priemonėmis – svarbus jų socializacijos veiksnys ir vienas iš sudėtingiausių specialiojo ugdymo uždavinių. Logopedai, nurodydami alternatyviosios komunikacijos reikšmę vidutinį ir žymų intelekto sutrikimus turinčių vaikų ugdyme, pagrindinį dėmesį akcentuoja į vaiko saviraiškos galimybę, gyvenimo kokybės gerinimą, integravimosi galimybę į visuomenę, atskirties nuo bendraamžių gerinimą, vaiko savivertės didinimą, galimybę komunikuoti viešojoje erdvėje, sėkmės pojūtį, baimių įveikimą (32 pav.).

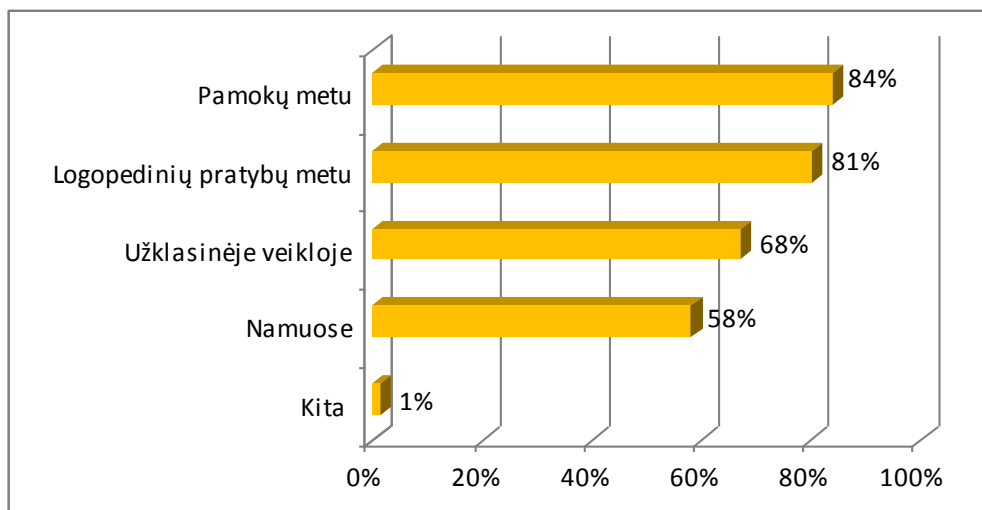
Specialiųjų pedagogų atsakymų analizė

33 pav. Dominuojantys vaikų bendravimo partneriai, %

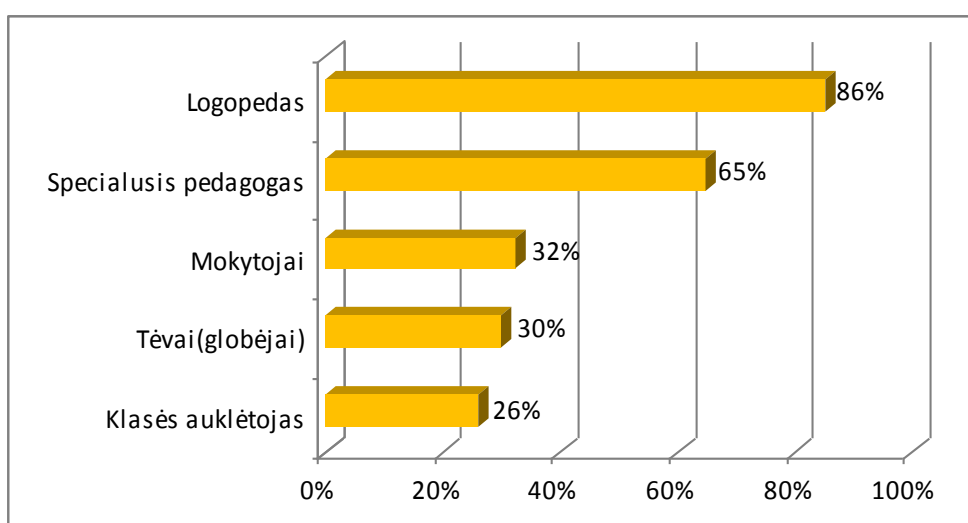
Literatūroje nurodyta, kad bendraudami su suaugusiais ir bendraamžiais, sutrikusio intelekto vaikai reiškia savo norus ir gali tikėtis jų patenkinimo, sudaromos galimybės geriau pažinti save ir kitus, mokomasi laikytis elementarių bendravimo taisyklių, įvaldyti bendravimo priemones, gauti daugiau informacijos apie supančią aplinką. Tyrimu buvo siekta sužinoti asmenis, su kuriais, vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai, dažniausiai bendrauja (39 pav.). Beveik visi specialieji pedagogai nurodė, kad vaikai, turintys vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, dažniausiai bendrauja su auklėtoju, mokytoju, logopedu, tėvais, beveik pusė – su bendraamžiais.

Akivaizdu, jog šie vaikai nestokoja bendravimo partnerių ir juos renkasi iš artimiausių, juos supančių žmonių, tačiau, deja, tiek vidutinį, tiek žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai vengia svetimų, nepažįstamų ar mažai pažįstamų žmonių. Tačiau šie rezultatai ženkliai prasilenkia su logopedų atsakymais, kurie teigė, kad dalis šių vaikų bendrauja ir su svetimais žmonėmis.

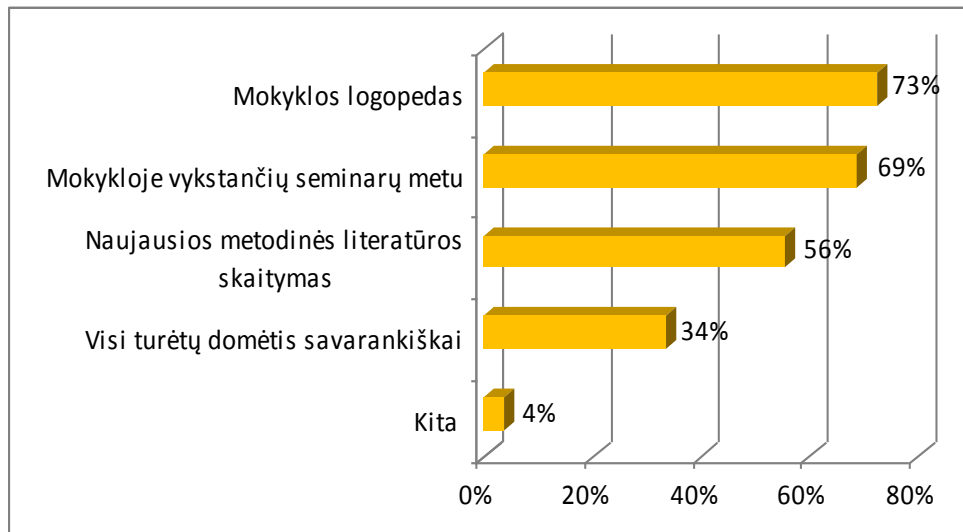
34 pav. Komunikacijos vietos, %

Kaip jau buvo minėta ir nustatyta tyrimo metu, vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai dažniausiai bendrauja su logopedu, mokytoju, tėvais bei klasės draugais. Dauguma specialiųjų pedagogų teigia, kad šie vaikai dažniausiai komunikuoja pamokų bei logopedinių pratybų metu, daugiau nei pusė nurodė, kad šie vaikai bendrauja užklasinėje veikloje, namuose (34 pav.). Tai galima paaiškinti tuo, kad specialistai skiria daug dėmesio šių vaikų ugdymui, neišskirdami jų pamokų bei užklasinė užsiėmimų metu.

35 pav. Prioritetinis asmuo ugdant alternatyviaja komunikacija, %

Į klausimą, kokiam specialistui specialieji pedagogai teikia pirmenybę ugdant vidutinio ir žymaus intelekto sutrikimų turinčių vaikų alternatyviaja komunikacija, dauguma respondentų nurodė – logopedą, specialųjį pedagogą, trečdalis – mokytojus, tėvus. Taigi, specialiųjų pedagogų nuomone, pagrindiniai asmenys, galintys mokyti vaikus komunikuoti alternatyviai yra logopedas ir specialusis pedagogas. Tačiau šis požiūris ginčytinas, nes ugdant šiuos vaikus alternatyviaja komunikacija, turi dalyvauti visi šiuos vaikus supantys asmenys: specialistai, tėvai, artimieji, mokyklos bendruomenė.

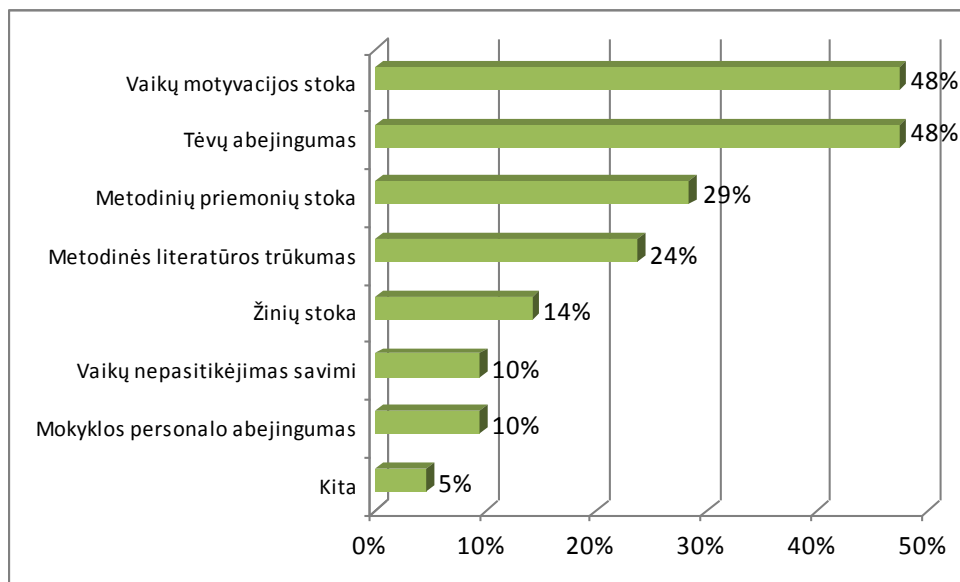
36 pav. Asmenys turintys suteikti žinių apie AAK bendruomenei, %

Žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto asmenų bendravimas nesiformuoja savaime, ir tam, kad šie asmenys įgytų visuotinai priimtų bendravimo įgūdžių, būtinas ilgalaikis ir kryptingas šeimos bei ugdytojų poveikis bei palanki socialinė aplinka. Tyrimo duomenimis, dauguma specialiųjų pedagogų mano, kad alternatyviosios komunikacijos metodų bendruomenės narius turi mokyti mokyklos logopedai, šie mokymai turi vykti organizuojuose mokyklos seminaruose, tam procesui gali padėti naujausia metodinė literatūra ir visi turėtų domėtis alternatyviaja komunikacija savarankiškai.

Apibendrinant galima teigti, kad alternatyviosios komunikacijos dėka skatinama vaiko socializacija, sudaromos sąlygos vaiko saviraiškai, mažinama atskirtis nuo bendraamžių, skatinama integracija į visuomenę, visi šie veiksniai mažina šių vaikų baimes, eliminuoja nesėkmės jausmą. Šių vaikų socializacijos procese svarbūs yra visi juos supantys žmonės: specialistai, artimieji, bendraamžiai. Dažniausi šių vaikų bendravimo partneriai – logopedai, mokytojai, spec. pedagogai, artimieji. Šių vaikų komunikacija vyksta mokykloje, užklasinė užsiėmimų metu, namuose bei bendraamžių rate.

2.3.4. Sunkumai, su kuriais susiduria specialistai taikydami AAK

Pedagoginėje literatūroje nėra aiškių išvadų apie tai, kokie metodai bei būdai yra efektyviausi siekiant vaikus ugdyti alternatyviai, nėra duomenų, kokios situacijos labiausiai skatina vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos priemonių taikymą. Literatūroje tik nurodoma, kad remiantis vaikų gebėjimais, jų motyvacija, ugdytinių tėvų suteiktomis sąlygomis, galima parinkti tinkamą būdą vaikų alternatyviosios komunikacijos ugdymui.

37 pav. Sunkumai ugdant vaikus AAK, %

Dauguma logopedų pabrėžia, kad vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų motyvacijos stoka bei tėvų abejingumas yra didžiausios kliūtys alternatyviosios komunikacijos ugdyme, beveik ketvirtadalio manymu šiam ugdymo procesui plėtoti trukdo metodinės literatūros šia tema trūkumas, metodinių priemonių stoka, daugiau nei dešimtdaliui trūksta žinių šioje srityje. Akivaizdu, kad alternatyviosios komunikacijos ugdymo plėtrai svarbu į šį procesą įtraukti vaikų artimuosius, būtina motyvuoti vaiką šiam ugdymui, tačiau esant metodinės literatūros bei priemonių stokai, logopedai turi vadovautis savo patirtimi, demonstruoti savo išradingumą.

Susumavus ir išanalizavus atviro tipo klausimo būdu gautus specialiųjų pedagogų teiginius, susijusius su vaikų bendravimu alternatyviosios komunikacijos ugdymo proceso metu, paaiškėjo, kad alternatyvioji komunikacija įtakoja bendrą vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų ir bendraamžių žaidimą, savipagalbą (pvz., padeda vieni kitiems apsirengti eina kartu pasivaikščioti), skatina apibūdinti veiklą, daiktus, skatina komunikaciją su suaugusiais. Tačiau didžioji dalis specialiųjų pedagogų nurodė, kad alternatyviosios komunikacijos procesas vyksta labai lėtai, reikalauja sistemingumo ir tęstinumo, o didelis klasės vaikų skaičius trukdo šio proceso individualizavimui. Dauguma jų nurodė, kad jei turėtų daugiau praktikos ugdant vaikus AAK pagalba, šių vaikų bendravimas dar labiau tobulėtų, lavėtų kalba, turtėtų aktyvus žodynas, vaikai taptų savarankiškesniais.

Literatūroje vyrauja dvi tendencijos: tikslingas bendravimo ugdymo proceso organizavimas ir savaiminė neorganizuota bendravimo raida. Vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų bendravimas nevyksta savaime, todėl turi būti grindžiamas tikslinga pedagogine sąveika. Tas pats pasakytina ir apie ugdymą alternatyviaja komunikacija. Tyrimo metu respondentams buvo užduotas klausimas apie alternatyviosios komunikacijos ugdymo tikslingumą (5 lentelė).

Alternatyviosios komunikacijos tikslingumas

	Logopedai	Specialieji pedagogai
Tikslinga	100 proc. (20)	17 proc. (14)
Netikslinga		83 proc. (63)

Susumavus, atviro tipo klausimo būdu gautus duomenis, nustatyta, kad visi tyrime dalyvavę logopedai mano, jog ugdymas alternatyviaja komunikacija – tikslingas procesas, nes taip skatinamas vaikų bendravimas, lengvesnė jų komunikacija; ugdomi vaikų gebėjimai, veikla; alternatyviosios komunikacijos dėka didėja šių vaikų socializacija; plečiasi pasyvus žodynas. Tačiau net 83 proc. specialiųjų pedagogų atsakė, jog ugdymas AK – netikslingas. Daugumos specialiųjų pedagogų nuomone, šis procesas netikslingas todėl, kad tai užima daug laiko; ribotos vaikų galimybės; nemaža dalis respondentų įvardijo metodinės literatūros ir priemonių stoką.

Specialieji pedagogai, atsakę, jog ugdymas alternatyviaja komunikacija – netikslingas procesas, nurodo, jog tai žingsnis atgal, nes būtina žinoti, ko nori vaikas iš kūno, gestų. Ugdant vaiką kitomis neverbalinėmis komunikacijos priemonėmis (pvz., mimika, judesiais) pasiekiami geresnių rezultatų ir yra žymiai paprasčiau. Tokie teiginiai parodo tai, kad šiems specialiesiems pedagogams aiškiai trūksta supratimo, žinių apie AAK taikymą.

Specialiųjų pedagogų ir logopedų taip pat buvo klausama apie alternatyviosios komunikacijos teigiamas ir neigiamas puses. Susumavus abiejų grupių respondentų atsakymus į atviro tipo klausimą, 6 lentelėje pateikiami pagrindiniai teiginiai, atspindintys daugelio respondentų nuomonę.

AK prioritetai ir trūkumai

	Logopedai	Spec. pedagogai
Teigiama pusė	Padeda vaikams pažinti aplinką. Skatina saviraišką. Gerina komunikaciją. Padeda išreikšti poreikius, norus. Suteikia informacijos apie aplinką. Lavina kalbą, suvokimą. Gerina gyvenimo kokybę. Padeda užmegzti ir išlaikyti kontaktus su aplinkiniais. Padeda interpretuoti kitų kūno kalbą.	Lengvesnė komunikacija. Vyksta sisteminga veikla. Padeda vaiko saviraiškai. Lavina emocijas. Padeda kalbos suvokimui. Lavėja mąstymas. Padeda geriau orientuotis aplinkoje. Sudaro sąryšį tarp aplinkos ir vaiko.
Neigiama pusė	Patirties trūkumas. Mažai metodinės literatūros.	Ne visi moka tinkamai pritaikyti, nes mažai metodinės medžiagos. Lėtas procesas. Kartais nepriimtinas tėvams. Taikoma tik ugdymo įstaigoje. Nėra pritaikyta namų sąlygoms. Užima daug laiko. Vaikai blogai suvokia ženklų, simbolių

		reikšmes. Netinka turintiems žymų intelekto sutrikimą. Sudėtinga išmokti ir išmokyti. Ribotos vaiko galimybės išreikšti save. Moko vaikus manipuliuoti.

Apibendrinant teigtina, kad pagrindiniai sunkumai, su kuriais susiduria logopedai, ugdydami vaikus alternatyviosios komunikacijos pagalba, yra vaikų motyvacijos stoka, tėvų abejingumas, metodinės literatūros ir metodinių priemonių trūkumas. Specialiesiems pedagogams pagrindinius sunkumus kelia žinių stoka; tai, jog ugdymo procesas vyksta lėtai; kai kurių tėvų nepritarimas; daug laiko reikalaujantis ugdymo procesas; ribotos vaikų galimybės. Dauguma specialistų, nurodydami alternatyviosios komunikacijos neigiamas puses, nurodo prastą vaikų ženklų ir simbolių suvokimą; metodinės literatūros bei priemonių trūkumą; vaikų manipuliacijos, naudojant alternatyviosios komunikacijos ženklus, skatinimą.

Išvados

1. Augmentine ir alternatyviaja komunikacija yra vadinamos asmenų, turinčių kalbos ir kitų komunikacijos sutrikimų, naudojamos papildomos ir pagalbinės priemonės, padedančios jiems išreikšti savo mintis, norus ir idėjas. Vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų komunikacija pasižymi menku poreikiu bendrauti, pavaldumu atsitiktinių išorinių poveikių įtakai, negebėjimu konstruktyviai spręsti bendravimo problemų. Ugdant šiuos vaikus alternatyviai, taikomi metodai potencialiai gerinantys vaikų socialinius įgūdžius, šiam tikslui pasiekti naudojamos priemonės: gestai, paveikslėliai, simboliai (konkretūs ir abstraktūs), vokalizacija.
2. Galima teigti, kad vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turintiems vaikams būdingas bendravimo su bendraamžiais, svetimais žmonėmis stygius. Vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai pasižymi simbolių, gestų, paveikslėlių suvokimu ir jų naudojimu, skatinami užmezga kontaktus, geba bendrauti kalba. Žymų intelekto sutrikimą turintiems vaikams būdingas nenoras bendrauti arba jie bendrauja tik skatinami, be to, jie pasižymi priešinimosi reakcijomis: agresija, pykčiu.
3. Logopedų pasirenkamos alternatyviosios komunikacijos priemonės, dirbant su vidutinį bei žymų intelekto sutrikimą turinčiais vaikais, yra gestai, simboliai, vokalizacija, paveikslėliai, bei šių priemonių kombinacija su kitomis priemonėmis (gestas – judesys; mimika – simbolis). Specialieji pedagogai renkasi vokalizaciją, paveikslėlius, gestus, tačiau vengia simbolių. Artimiausi šių vaikų bendravimo partneriai – logopedas, specialusis pedagogas, klasės mokytojas, klasės draugai, su kuriais šie vaikai dažniausiai komunikuoja pamokų, užklasinį užsiėmimų metu. Pagrindinis asmuo turintis mokyti bendruomenę alternatyviosios komunikacijos – logopedas.
4. Lyginant alternatyviosios komunikacijos poveikį šių vaikų ugdymui, nustatyta, kad vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai rodo daugiau iniciatyvos bendraujant, naudoja alternatyviosios komunikacijos priemones (paveikslėlius, simbolius, gestus, vokalizaciją), geba užmegzti kontaktą, įvardija daiktus, geba žodžiais reikšti poreikius. Žymų intelekto sutrikimą turintys vaikai tokiais gebėjimais pasižymi retai, tačiau jie kartais rodo norą bendrauti, geba reikšti poreikius (vokalizacijos dėka), siekia fizinio bei emocinio artumo su juos supančiais asmenimis. Logopedai pabrėžia AAK svarbą šių vaikų ugdymui.
5. Vaikų motyvacijos stoka, tėvų abejingumas, metodinės literatūros bei priemonių stoka sudaro sunkumų logopedams ugdant vaikus alternatyviai. Specialiesiems pedagogams sunkumų sudaro žinių trūkumas, tėvų nepritarimas, laiko stoka, didelis mokinių klasėje skaičius.

Literatūra

1. Adomavičius, A.; Ališauskas, A.; Jasiūnas, A.; Rainienė, I.; Šapalienė, O. (1995). *Lietuvių gestų žodynelis*. Vilnius: „Vilties“ spaustuvė.
2. Ambrukaitis, J. (2003). *Specialiojo ugdymo pagrindai*. Šiauliai.
3. Argyle, M. (1994) *Body communication*. London, Rotledge.
4. Bagdonas, A. (1995). *Sutrikimų klasifikacija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
5. Bakk, A., Grunewald, K. (1998). *Globa. Knyga apie žmones su intelekto negalia*. Vilnius: Avicena.
6. Baršauskienė, V., Janulevičiūtė, B. (2005). *Komunikacija: teorija ir praktika*. Mokslas ir studijos. Technologija.
7. Baršauskienė, V.; Janulevičiūtė, B. (2007) *Komunikacija: teorija ir praktika: vadovėlis*. Kaunas: Technologija.
8. Bartkuvienė, D.; Bikuličienė, R.; Bulotaitė, I. (2003). *Vaikų raidos sutrikimai*. Vilnius.
9. Biasini, F. J., Grupe, L., Bray, N.W. (2009). *Mental Retardation: A Symptom And A Syndrome URL: <http://www.uab.edu/cogdev/mentreta.htm>* (žiūrėta 2012- 02 -25).
10. Bogušienė, V., Bendorienė, A. (1999). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius
11. Butkutė, R., Ruškus, J. (2000). *Neįgaliųjų asmenų broliai ir seserys: psichosocialinė situacija*. Vilnius.
12. Cascella, P., McNamara, K. (2005). Empowering students with a significant intellectual disability to actualize communication skills. *Teaching Exceptional Children*, 37 (3).
13. Čėponienė, V. (2008). *Alternatyvios komunikacijos veiklos programa*. <http://www.pjdc.lt/alternatyvikomunikacija-s-6.html> (žiūrėta 2012 -01- 05).
14. Daniels, E., Stafford, K. (2000). *Atvirų visiems vaikams grupių kūrimas: specialiųjų poreikių vaikų integravimas: 2-6 m.* Vilnius: Gimtasis žodis.
15. Daugirdienė, I. (2007). *Alternatyvi komunikacija ir jos taikymas*. Kaunas: Šiaulių universiteto leidykla.
16. Daulenskienė, J. (2003). *Protinio atsilikimo klinika*. Šiauliai.
17. Dembinskas, A. (2003). *Silpnaprotystės sutrikimai. Protinis atsilikimas*. Psichiatrija. Vilnius: Vaistų žinios.
18. Duker, P. C. (1991). *Gebardenschprache mit autistischen und geistig behinderten Menchen*. Dortmund: Verlag modernes lernen.
19. Elijošienė, I.(1998). *Vaikai turintys intelekto sutrikimų. Specialiųjų poreikių vaikai*. Šiauliai, 1998.

20. Elijošienė, I. (2003). *Vaikai, turintys intelekto sutrikimų*. Specialiojo ugdymo pagrindai. Šiauliai, 2003.
21. Garšvienė, A. (1993) *Dislalija*. Logopedija. Kaunas: Šviesa.
22. Garšvienė, A. (1996). *Žymiai bei vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ir kalbos ugdymas*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
23. Garšvienė A., Ivoškuvienė R., (1998). Kalbėjimo, kalbos ir komunikacijos sutrikimai. *Specialiųjų poreikių vaikai*. Šiauliai. P. 49–60.
24. Garšvienė, A., Bukantienė, R. (1999). *Sutrikusios raidos ikimokyklinukų bendravimas*. Šiuolaikinės specialiosios ir socialinės pedagogikos problemos: mokslinės konferencijos medžiaga. Šiauliai.
25. Garšvienė, A., Ivoškuvienė, R. (2003). *Kalbėjimo, kalbos ir komunikacijos sutrikimai*. Ambrukaitis (Red.). Specialiojo ugdymo pagrindai. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
26. Garšvienė, A. (2007). *Augmentinė ir alternatyvioji komunikacija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
27. Garšvienė, A., Neverdauskaitė, V. (2008). Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimų ugdymas alternatyviaja komuniūkacija. *Socialiniai mokslai, edukologija*.
28. Geležinienė, R., Vaicekauskienė, A. (2000). *Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto asmenų bendravimo ir alternatyviosios komunikacijos ypatumai*. Specialusis ir socialinis ugdymas (tarptautinis aspektas): mokslinės konferencijos medžiaga. Šiauliai.
29. Geležinienė, R. (1999). *Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto asmenų bendravimo ir alternatyviosios komunikacijos mokymas* (nepublikuotas edukologijos magistro darbas, Šiaulių Universitetas, 1999).
30. Gevorgianienė, V. (1998). Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto asmenų bendravimo ir bendradarbiavimo bruožai. *Specialusis ugdymas*. Nr. 1.
31. Gevorgianienė, V. (1999). *Vidutiniškai sutrikusio intelekto ugdytinių bendravimo gebėjimų ugdymas* (Daktaro disertacija, Šiaulių Universitetas).
32. Gevorgianienė, V. (2003). *Vaikai, turintys kompleksinių sutrikimų*. Specialiojo ugdymo pagrindai. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
33. Giedrienė, R. (2010) *Sutrikusio intelekto vaikas ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupėje*. <http://www.ikimokyklinis.lt/index.php/straipsniai/specialistams/sutrikusio-intelekto-vaikas-ikimokyklinio-ir-priesmokyklinio-ugdymo-grupeje/3664>(žiūrėta 2011-12-22).
34. Hallahan, D.P., Kaufman, J.M. (1982). *Exeptions children. Introductionto special education*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

35. Ivoškuvienė, R., Kaffemanienė, I., Baranauskienė, V. (2003). *Sutrikusios raidos vaikų ikimokyklinio ugdymo gairės. I ir II dalys*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
36. Ivoškuvienė, R., Mamonienė, Z., Pečiulienė, O., Suveizdienė, V., (1996). *Mokymas bendrauti simboliais*. Šiauliai: „Titnagas“.
37. Jurevičienė, M., Kaffemanienė, I. (2009). Tėvų įžvalgos apie vidutiniškai sutrikusio intelekto paauglio socialinius įgūdžius. *Specialusis ugdymas* (2). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
38. Kaffemanienė, I., Burneckienė, I. (2001). *Specialiųjų poreikių vaikų žaidimo gebėjimų ugdymas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
39. Kaffemanienė, I., Čegytė, D. (2006). Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimų ugdymas. *Specialusis ugdymas*, 2 (15), 109 – 121.
40. Kepalaitė, A. (1993). *Bendravimo menas*. Vilnius: Lietuvos mokytojų kvalifikacinis institutas.
41. Liaudanskienė, V., Vilūnienė, A. (1998). *Kompleksinių sutrikimų turinčių vaikų ugdymas*. Specialiųjų poreikių vaikai. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
42. Liaudanskienė, V., Vilūnienė, A. (2006). *Bendravimo su vaikais, turinčiais įvairaus lygio negalią, būdai ir technologijos*. Vilnius: Viltis.
43. Liepienė, R. (2000). *Neįgaliųjų bendravimo prielaidų plėtra pensionate*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
44. Lietuvos Respublikos Švietimo ir Mokslo, Lietuvos Respublikos Sveikatos Apsaugos ir Lietuvos Respublikos Socialinės Apsaugos ir Darbo ministerijų įsakyme „Dėl specialiųjų poreikių asmenų sutrikimų ir jų laipsnių nustatymo ir specialiųjų poreikių asmenų priskyrimo specialiųjų ugdymosi poreikių grupei tvarkos“ 2011 m., Vilnius.
45. MacDonald, A. (1998). *Symbol Systems*. Wilson. A. *Augmentative Communication in Practice*. Edinburgh: CALL Centre & Scottish Executive Educational Dept.
46. Matulienė, G. (2001). *Nežodinis bendravimas*. Kaunas: Technologija.
47. Millar, S., Scott, J. (1998). *What is Augmentative and Alternative Communication? An introduction*. Wilson. A. *Augmentative Communication in Practice*. Edinburgh: CALL Centre & Scottish Executive Educational Dept.
48. Mitkienė, J. (2004). *Neįgaliųjų bendravimo prielaidų plėtra pensionate*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
49. Myers, D. (2000). *Psichologija*. Vilnius: poligrafija ir informatika.
50. Panagos, J. M., Bobkoff, K., Scott, C. M. (1986). *Discourse analysis of language intervention*, New York.

51. Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų pritaikymo rekomendacijos. Specialiųjų poreikių mokinių, turinčių vidutinį, žymų ir labai žymų intelekto sutrikimą, ugdymui. Vilnius, 2009
http://www.smm.lt/ugdymas/docs/specialusis/prad_pagrBP_spec.pdf
52. *Psichologijos žodynas*. (1993). Vilnius. Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
53. Pūkinskaitė, R. (2001). *Specialiųjų poreikių vaikų ugdymas*. Vilnius.
54. Rinkevičius, Z. (1998). *Muzikos pedagogika*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
55. Robert, L. Schalock, Ruth, A. Luckasson, Karrie, A. Shogren, Sharon Borthwick-Duffy, Val, B., Wil, H. E., Buntinx, D. Coulter, E., (Pat) Craig, M., Sharon, C., Gomez, Yves Lachapelle, Reeve, A., Martha, E., Snell, Spreat, S., Marc, J. Tasse, J., Thompson, R., Miguel, A. Verdugo, M., Wehmeyer, L., Mark, H. Yeager (2007) The Renaming of Mental Retardation: Understanding the Change to the Term Intellectual Disability. *Volume 45, Number 2*.
56. Šinkūnienė, J. (2001). *Cerebralinio paralyžiaus vaikų neverbalinio komunikatyvumo ugdymas muzikine raiška*. (Daktaro disertacija, Šiaulių Universitetas).
57. Vaicekauskienė, V, Miniotienė A., Morozova L., Liepienė, R. (2004). *Neįgaliųjų bendravimas simbolių - gestų kalba: darbo patirtis socialiniams darbuotojams, pedagogams, tėvams ir kitiems specialistams, besidomintiems neįgaliųjų ugdymu* (sudarė Vaicekauskienė, V.). Vilnius: VU leidykla.
58. Vaicekauskienė, V. (2005). *Specialiųjų poreikių vaikų socializacija: monografija*. Vilnius: VU leidykla.
59. Vaicekauskienė, V. (2010). *Specialiųjų poreikių vaikų institucinė socializacija*. Vilnius: socialiniai mokslai ir edukologija.
60. Vilkelienė, A. (2003). *Ypatingųjų vaikų integruotas muzikinis ugdymas*. Vilnius: Kronta.

Ingrida Paškevičienė
**THE PECULIARITIES OF ADDITIONAL AND ALTERNATIVE COMMUNICATION USE
FOR CHILDREN WITH MODERATE AND SEVERE INTELLECTUAL DISABILITIES**
The Master's Degree Thesis

Summary

The job analyses: the peculiarities of additional and alternative communication use for children with moderate and severe intellectual disabilities. *Using questionnaire* survey method, the research was accomplished the aim- to ascertain the peculiarities of additional and alternative communications for children with moderate and severe intellectual disabilities. Using Microsoft Excel computer program statistical data analysis was done. The study included 20 speech specialist and 77 spec. teachers working in Vilnius, Panevezys, Seduva educational institutions.

The empirical part deals with the peculiarities of these children's communication, the methods and means of additional and alternative communication used by persons under research are analysed; the individuals influencing the successful implementation of alternative communication were identified; the difficulties faced by professionals cultivating these children as an alternative were clarified.

The main conclusions of empirical research:

1. Additional and Alternative Communication is explained as an additional and supplementary means used for persons with speech and other communication disorders, which helps them to express their thoughts, desires and ideas. These children have poor need for communication, they have subordination of random external effects which influence inability to constructively deal with communication problems.

2. The predominant communication peculiarities are the lack of communication with contemporaries and strange people. Children with moderate intellectual have skills of comprehending symbols, gestures, pictures and understand their use; they are encouraged to establish contacts, have ability to communicate in language. Children with severe intellectual disabilities have unwillingness for communication, they communicate only being encouraged.

3. Speech specialist used alternative communication means, the dominating are gestures, symbols, vocalisations, pictures in combination with other communication. Spec. teachers chose vocalisations, pictures, gestures, but they avoid symbols. Immediate communication partners – speech therapist, special teacher, classroom teacher, classmates, with whom these children tend to communicate during lessons, extracurricular activities at the time.

4. Children with moderate intellectual disorders show more pro-active communication, innovative use of alternative means of communication, they are able to make contact, identify objects, are able to express in words their needs. Such skills for children with severe intellectual disorders are rare.

5. The lack of children's motivation, parental indifference, the lack of methodical literature and the tools creates difficulties for speech therapists in educating their children as an alternative. The challenges for educators are the lack of knowledge, parental rejection, lack of time, a large number of students in the classroom.

Keywords: additional and alternative communication, children with intellectual impairment, communication features, alternative communication methods.

PRIEDAI